

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

1915

HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések :

	Lap
<i>Király György</i> : A Margit-legenda és rokonai	1
<i>Szegedy Rezső</i> : A Szilágyi- és Hajmási-monda délszláv rokonai	26
<i>Mészöly Gedeon</i> : A Döbrentei-codex és az Apor-codex második keze	40
<i>Alszegehy Zsolt</i> : Tóth Kálmán lírájának fejlődése (I. közl.)	50
<i>Rakodczay Pál</i> : Szigligeti forrásaihoz	68

Adattár :

Csáktornyai »Erős Ajax és bölcs Ulisses« cz. műve. Közli : <i>Décsi Lajos</i>	71
A magyar színészet történetéhez Kassán és Miskolczon. <i>Császár Elemértől</i> és <i>Kemény Lajostól</i>	94
Ányos Pál kiadatlan prédikációja. Közli : <i>Császár Elemér</i>	105
Csokonai egy kiadatlan verse. Közli : <i>Simai Ödön</i>	111
Cantus ad honestam animi recreationem. Közli : <i>Harsányi István</i>	113
A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670—1778. előadott drámák jegyzéke. (I. közl.) <i>Prónai Antal</i> hagyatékából közli : <i>Császár Elemér</i>	114

Könyvismertetés :

Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1914-ben. (1. Moravcsik Gyula : A csodaszarvas mondája a bizánczi iroknál ; 2. Kis-Lőrincz : Gróf Koháry István költészete ; 3. Barth Rezső : Gróf Lázár János élete és művei ; 4. Kádár Jolán : A budai és pesti német színészet története 1812-ig ; 5. Schuy Gilbert : Bacsányi János és I. Napoleon 1809-iki proclamatiója a magyarokhoz ; 6. Rácz Mária : A göcseji Helikon költőnői ; 7. Zolnai Béla : Szigligeti »Szökött katoná«-jának külföldi elemei.) <i>Király György</i>	123
---	-----

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	127
---	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : Budapest, I., Pauler-u. 4.

A MARGIT-LEGENDA ÉS ROKONAI.

1. Forrása.

Codexeink legendái aránylag nem nagy változatosságot nyújtanak a forrástanulmányok számára. Nagyrészüket egyenesen Pelbártra, az *Legenda Aurea*ra és a *Vitae Patrum*ra megy vissza, kevés ad alkalmat e szempontból valami érdekesebb probléma fölvetésére. Mégis ez egyformaságban van néhány legenda, mely két tekintetből is megérdemli, hogy közelebbről foglalkozzunk vele. Egyrészt keletkezésükre, alakulásukra és fejlődésükre nézve igen fontos tanulságokat szolgáltatnak az összehasonlító irodalmi kutatásnak, másrészt közkelettségük, nagy elterjedésük, földolgozásuk formája és stílusa szempontjából is számot tarthatnak a magyar irodalomtörténet figyelmére. Sajátos, hogy ezek a legendák legnagyobbbrészt annak a decadens alexandriai kultúrának termékei, melyekben a halódó pogányság és a föllendülő keresztyénség, a görög-római és a szemita-ind műveltség elemei olyan különös módon vegyültek össze.¹ A közismert és sokat tárgyalt Barlám és Jozafát-, Elek-, Katalin-legendák mellett legyen szabad fölhívunk a figyelmet Antiochiai Szent Margit történetére és a vele rokon Marina-, Pelagia-, Euphrosyna- és Eugenia-legendákra, melyek mind a legendák élettanára nézve nyújtanak igen érdekes problémákat, mind középkori szerzeteseinknek kedves, sokat olvasott s épen azért gyakran igazi költői feldolgozásban ránk maradt olvasmányai voltak.

A könnyebb áttekintés kedvéért előbb rövid vázlatát adjuk a főbb tárgyalandó legendáknak.²

1. *Margarita-A.* (LA. c. 83. — Júl. 20.) Antiochiában született, atyja, Theodosius, pogány patriarcha. Dajkája keresztyén hitre téríti, atyja ezért meggyűlöli. Olybrius praefectus nőül akarja venni.

¹ L. Katona Lajos, A Teleki-codex legendái. 1904. (Ért. a nyelv- és széptud. kör. XVIII. k. 10: 27.)

² A részletes irodalmat l. Hermann Usener *Legenden der Pelagia* cz. értekezésében 1879. (*Vorträge und Aufsätze*, Teubner, 1907. 189–215 l.) és H. Delehaye művében: *Les légendes hagiographiques*, 1905. 206. l. A gyakrabban idézett forrásműveket így rövidítjük: LA = *Legenda Aurea* (Rec. Th. Graesse, 1846.); VP = *Vitae Patrum* (Migne, *Patrologiae* c. c. 1844–49. Series Lat. T. 73.); ASS = *Acta Sanctorum* (a bollandisták gyűjteménye); NyT. = *Nyelvtémlektár*.

A leány ragaszkodik vallásához és szűzességéhez. Börtönbe vetik, megkínózzák. A börtönben megjelenik az ördög sárkány alakjában, el akarja nyelni (más változat szerint el is nyeli), de a keresztvetésre eltűnik. Másodszor ember alakjában kísérti meg, de hiába. Másnap új kínzások után lefejezik. Halála előtt azt a kegyet kéri Istentől, hogy a szülő nők pártfogója lehessen. A görög legendákban a szűz *Marina* nevet viseli.

2. *Margarita-B.* (LA. c. 151. — Okt. 8.) Gazdag család sarja, ki férje előtt a nászéjszakán megszökik és *Pelagius* néven férfiruhában egy barátklasztomba véteti föl magát. Egyik apáca bűnbe esik s Pelagiust vádolja a csábítással, kit elkergetnek a kolostorból. Békétúrésszel vonul egy barlangba, ott tölti jámbor életét, csak halála után derül ki leányvolta s ezzel ártatlansága.

3. *Pelagia.* (LA. c. 150. — Okt. 8.) Az antiochiai nők legszebbike, kit gyöngyös ékszereiért *Margaritonak* nevez a nép. Erkölcstelen, kicsapongó életet folytat. De Nero, heliopolisi püspök megtéríti és megkereszteli. A nő vagyonát elosztogatja, titokban férfiruhát ölt s az Olajfák hegyén, mint *Pelagius* barát, csöndes vezekléssel fejezi be életét. Halála után tudják meg, hogy nő volt.

4. *Euphrosyna.* (VP. 643 l. — Jan. 1.) Alexandriai Paphnutius leánya, kinek atyja irodalmi és tudományos nevelést adott. A leány azonban únja a világi életet, nem akar megházasodni s azért férfiruhában megszökik apja házából s mint *Smaragdus* barát kolostorba lép, hol 38 évig él. Halálos ágyán magához hivatja atyját s fölfedi előtte titkát. Az apa leánya példájára szintén felveszi a szerzetesi ruhát.

5. *Marina.* (LA. c. 84. Jún. 18. VP. 691 l. Febr. 12.) Egy özvegy apa (a görög legendában *Eugenios*) kolostorba lép, leányát férfiruhába öltöztetve, mint *Marinos* barátot szintén fölveteti. Apja halála után egy elcsábított leány Marinost vádolja meg. Ez nyugodtan tűri a büntetést, végzi a legnehezebb munkákat. Csak halála után derül ki leányvolta s ártatlansága.

6. *Eugenia.* (VP. 606. l. Dec. 25. — LA. c. 136. Szept. 11.) Philippus alexandriai praefectus leánya, ki a görög tudományokban és művészetekben nevelődött. Visszautasítja kérőjét, Aquilinus consul fiát, s két tanuló társával, Prothus-szal és Hyacinthus-szal, keresztvényénné lesz. Barátruhában Helenus híres kolostorába lép. Csakhamar apáttá választják. De egy Melancia nevű gazdag asszony, kit betegségéből kigyógyított, beleszeret s el akarja csábítani. Mikor ez nem sikerül, a nő Putifárné módjára bevádolja Philippusnál. Eugenia csak úgy tud menekülni a büntetés elől, hogy apja előtt fölfedezi magát. Ártatlansága kiderül, egész családja és vőlegénye megtér. Rómában szenvedett martýromságot.

Látzólag elég különböző, sőt elemeikben néha ellentétes (pl. szűz és hetaira) legendákat állítottunk egybe. Egyeseket csak a név, másokat a barátruhában rejtőző nő motivuma fűz egybe, valamennyit legföljebb az az alapeszme, hogy az *égi szerelem* győz

a földi felett. De az utóbbi címén ide lehetett volna vonni még egy sereg más legendát (pl. a Czeccilia-, Katalin-, Thaïs-legendákat stb.), Mégis szorosabb összetartozásuk kétségtelen.

Először *Usener* gyűjtötte őket egybe idézett értekezésében a maga legenda-elméletének szempontjai szerint. *Usener* a keresztyén legendákban a régi görög mythosok nyomait kereste s egyes szentek alakjában a régi istenek és félistenek halvány körvonalait vélte fölismerni. Elméletének kétségkívül megvan a maga jelentősége: a régi pogány mythosok nem tűnhettek el nyom nélkül a keresztyén vallás diadalával, maguk a katolikus, főként jezsuita legenda-kutatók is (már a XVII. században) ráismertek sok apokrif legendában régi mythosok töredékeire. *Usener* a jelen esetben *Aphrodite* alakját és cultusának nyomait látja e legendákban. Ervei azonban nagyon ingatagok s egyáltalában nem meggyőzőek. Először a Pelagia, Marina, Margarita nevekben a tengerszülte *Aphrodite* mellékneveit látja. Másodszor a legendák színhelye: Antiochia, Alexandria, Tarsos, Seleukia, a kisázsiai—föníciai—egyiptomi partvidék, az a cultusterület, hol *Aphroditét* mint a tenger istennőjét tisztelték. Harmadszor: a szűz és hetaira látszólagos ellentéte a semita *Aphrodite* sajátos alakjából magyarázódik. Végül a leány-barát motivumát a hermaphroditismusból vezeti le, a Cypris barbata alakját akarja benne fölfedezni.

E magyarázatok erőltetett voltára a különben nem elfogult s elég radikális gondolkozású bollandista, Hippolyte *Delehaye*, mutatott rá először. (L. idézett művét.) Legenda-kutatásokban gyakorlott szemével rögtön ráismert e tarka elbeszélések valószínű történeti magvára abban a Pelagia-legendában, melyet Aranyshájú Szent János és Szent Ambrus őrzött meg számunkra, s melyet *Usener* is idéz: egy Pelagia nevű antiochiai leányról van szó, a ki vőlegényét visszataszítja, kit mint keresztyént följelentenek és a ki az üldöző katonák elől a háztetőről a földre vetve magát, a halálba menekül. Emlékét az antiochiai egyház már a IV. században október 8-án ünnepelte. Ez a legenda elfogadható, hagiographikus törzse, melyet a nép mondaalakító képzelete csakhamar földísztett a maga virágaival s különböző motivumok hozzátoldásával tovább fejlesztett: a theologus szempontjából elrontotta s gyanússá tette, az irodalomtörténetíró szempontjából a száraz documentumot költői formába öntötte. Főként két elterjedt novellistikus motivum hozzáfűzésével alakította tovább: ezek a leány-barát (a férfiruhás leány) alakja és a nőcsábítás hamis, lehetetlen vádja.

Ezek a bollandista kétségkívül helyes szempontjai. Neki az a czélja, hogy a legenda vadvirágaiból és össze-vissza fonódott indáiból kihámozza az igazi törzset: a történeti kritika előtt helyét megálló, okiratszerű leírást. Más azonban a mi szempontunk, a mesehasználat szempontja. *Delehaye* magyarázata inkább az epikai, cyclikus legenda motivum-halmazódó keletkezésére alkalmazható (ilyenek a Krisztus-mondák, a Mária- és Péter-legendák), míg

itt inkább egy novellistikus legendával van dolgunk, egy bizonyos mese-típussal, mely kész, tipikus formájában a Pelagia-Margarita-legendához kapcsolódott, mint számos más régi elbeszélés, mese, példa, mely az alexandriai görög-keresztyén-keleti kultúrközösségben a legenda talajához acclimatizálódott.

Nézzük csak közelebbről az *Eugenia-legendát*: lehetetlen föl nem ismernünk kerek szerkezetében, fordultatos motivumaiban egy pogány novella-típus körvonalait. Szinte érezhető benne a görög vagy keleti novellista finom iróniája, ki a férfitől félő précieuset, az alexandriai decadentia tudós nőjét a házasság előtt férfiruhában barátkolostorba szökteti s itt a Putifárné-Phaedra motivumával a legkényesebb helyzetbe hozza. Csak titka fölfedezésével tud menekülni s így kénytelen-kelletlen, szégyenkezve, hóbortjából gyógyultán kerül vissza atyja s jegyese karjai közé. Vagy vegyük a legendának egyik epizódját: mikor a bánatos apa leányát szökése után mindenfelé keresteti s végül a jósokhoz fordul, ezek azt a választ adják, hogy a leányt szépségeért az istenek az égbe ragadták. Az apa elhiszi és leánya istenítésére szobrot emeltet. Ez a motívum csak pogány elbeszélés keretébe illeszkedhetik, a keresztyén legenda szelleméből nem magyarázható. A pogány novella keresztyén átdolgozója véletlenül meghagyta, bár sehogysem illik a tárgyához. A novella szatirikus tendenciáját se vette észre, vagy pedig óvatosan elnyomta. A kolostorba kalandozó leányt jámbor szűznek nézte, ki a pogány vőlegény előtt Krisztus oltalma alá menekül, a szerelmes özvegy álnoksága folytán a legsúlyosabb megpróbáltatáson megy keresztül, végre is kiderül a rágalom alaptalansága s ezzel sikerül egész családját megtérítenie. Nem hiába ragadta meg ez a legenda annyira Gottfried Keller figyelmét. (*Sieben Legenden.*) Neki nem is kellett sokat alakítania a legendán, csak épen visszaigazítania egy-egy eltorzított motívumot, hogy visszaadja az elbeszélésnek azt a pogány világnézetet, melyre ő legendáiban törekedett. Ugyanezt tette Anatole France az Euphrosyna-legendával. (*L'Étui de nacre.*)

Az alexandriai pogány-keresztyén kultúra szempontjából magyarázható a legendaváltozatokban az a különös ellentét, mely a hősnőt egyszer mint jámbor, androphob szűzet, másszor mint hetairát állítja elénk. A görög nő társadalmi helyzete nem engedte, hogy az erotikus költészetnek activ vagy passiv képviselője legyen. Ha tette, nem történt büntetlenül, a nélkül, hogy jó híre csorbát ne szenvedett volna (Sappho). A görög és római erotikus költészet tárgya a művelt és szép hetaira, költők, philosophusok, művészek barátnője,¹ maga is gyakran költő (mint később a renaissance cortegiana-ja²). Csak az alexandriai korszakban, a Kr. utáni századokban, történt az első nagyobb nőemancipatio, mely a précieu-

¹ E. Rohde. Der griechische Roman. 73 l.

² J. Burckhardt. Die Kultur der Renaissance in Italien. V. 6.

senek, a tudós nőnek típusát teremtette meg (Hypathia). A mi legendánk hősnője is lényegében művelt, philosophusokon és költőkön nevelődött précieuse, a ki épen ezért menekül a házasság elől (mint később Moreto Donna Dianája, Molière Armandeja és Bessenyei Szidalisza). Nem kell csodálkoznunk tehát, ha a nép képzeletében ez a précieuse-vonás adott alkalmat arra, hogy az androphob szűzet fölcserélje a hetairával. A keresztyén legenda természetesen másként, az égi szerelem erejével motiválja a földi házasság visszatartását, de a tudós nő motívuma még elég világosan kiolvasható az Euphrosyna- és Eugenia-legendákból. Az Euphrosyna-legendában ezt olvassuk: *pater eius erudiens eam litteris et lectionibus ceteraque huius mundi sapientia*. Az Eugenia-legendában: *filiam suam dum litteris liberalibus perfectissime docuisset et tam Latino quam Graeco eloquio instruxisset, etiam philosophiam doceri permisit*. Ennek a vonásnak jelentőségét legjobban Anatole France érezte meg, a ki különben *Thaïs*-ában az egész alexandriai kultúrának remek képét adta. A France az *Euphrosyna*-legendában a leány egész nevelését a maga detailfestő szenvedélyével rajzolja és színezi ki: *Euphrosyne était la fille unique d'un riche citoyen d'Alexandrie, nommée Romulus, qui prit soin de la faire instruire dans la musique, dans la danse et dans l'arithmétique etc.*

Természetesen a kellő adatok híján hiábavaló volna a legenda fejlődésének rajzát megkísérteni. Ha elegendő számú változat állana is rendelkezésünkre, a legendának, hogy úgy mondjam, történetelőtti életéről a szájhagyományban sejtelmünk se lehet. Mint a meséknél, itt is csak tapogatózással kell beérnünk. Megvan a lehetősége Delehaye magyarázatának, mely szerint egy történeti mag köré csoportosultak a különböző motívumok, s így fejlődött ki a népies legenda, de viszont valószínűbb (ha a mesék és novellák alakulását tartjuk szemünk előtt), hogy egy kész novella-típus rögződött a legenda magvához s ilyen alakban maradt reánk. Meg kell tehát elégednünk azzal, hogy megkíséreljük legendáinkat motívumaik szerint egy bizonyos típus változataiként összeállítani s más elbeszélés-típusokkal és motívumokkal röviden összehasonlítani.

Az eredeti, pogány novella típusát az Eugenia-legendája alapján a következő elemekből állíthatjuk helyre:

1. Tudós leány nem akar megházasodni.
2. Vőlegénye elől vagy a nászéjszakán férje elől megszökik *férfiruhában*.
3. *Női álnokság* következtében kellemetlen kalandba keveredik.
4. Ártatlansága titka fölfedezésével kiderül.
5. Kigyógyulvama kacsságából, megtér jegyeséhez vagy férjéhez.

A keresztyén legendáiról ezeket az elemeket így módosította:

1. Az androphobia oka nem a tudakosság, hanem a szűzi fogadalom.

2. Barátruhában férfikolostorba menekül.

3. A női álnokság az ördög cselvetése.

4. Az ártatlanság rendesen csak hosszas tűrés-szenvedés után derül ki.

5. Nem a leány tér meg rátartiságából, hanem rokonai veszik fel a keresztyén hitet.

Ez alaptípus szerint tehát legendáinkat a következőképen csoportosíthatjuk:

I.

a) Eugenia.	b) Margarita-B.	c) Marina.
1. Tudós leány, pogány vőlegény.	1. Gazdag leány, előkelő vőlegény.	1. Özveggy apa kolostorba vonul.
2. Férfiruha, barátkolostor.	2. Nászéjszakán férfiruhában megszökik.	2. Leányát férfiruhában fölveteti.
3. Álnok nő rágalma.	3. Bűnbeesett apáca vádja.	3. Elcsábított leány vádja.
4. Ártatlansága rögtön kiderül.	4. Ártatlansága halála után derül ki.	4. Ártatlansága halála után derül ki.
5. Vőlegénye és családja megtér.	5. Tisztességgel mint szentet eltemetik.	5. Sírjánál csodák történnek.

II.

a) Euphrosyna.	b) Pelagia.	III. Margarita-A.
1. Özveggy apa, tudós leány.	1. Hetaira megtér.	1. Keresztyénszűz visszatartja a pogány házassági ajánlatát.
2. Házasság elől férfikolostorba vonul.	2. Férfiruhában az Olajfák hegyén vezekel.	2. —
3. —	3. —	3. —
4. Halálos ágyán fedezi föl magát apja előtt.	4. Halála után derül ki leányvolta.	4. —
5. Példájára apja is szerzetbe lép.	5. Díszesen eltemetik.	5. Martyromságot szenved, sok ember megtér.

Az I. típus változataiban mindkét főmotívum: a ruhacsere és rágalmazás, a maga teljességében van meg; a II. típusban csak a ruhacsere motívuma maradt meg, végül a III.-ban egyedül az alapeszme. Ez utóbbi a legfüggetlenebb s talán csak annyiban tartozik a többiekhez, hogy a legendai törzset szolgáltatja a pogány elbeszélés-típus fölvetelére.

Maga a *ruhacsere* motívuma ősi vallási szokáson alapul, melynek jelentőségére itt nem akarunk kitérni.¹ Mindenesetre ez az oka a motívum nagy elterjedésének a legkülönbözőbb népeknél. Mint novellistikus motívum azonban aligha görög eredetű. A görög férfiak ruházkodása és test-cultusa mellett nem igen képzelhető el a férfiruhában rejtőzködő leány alakja; még pendantja, a férfi nőruhában is elég ritka (pl. Achilles Skyros szige-

¹ Usener, Italienische Mythen. (Rhein. Mus. f. Phil. NF. 30 : 195.) — Liebrecht, Zur Volkskunde, 410 l.

tén).¹ Legendánkba ez a vonás valószínűleg keleti, ind vagy arab forrásból került át. A keleti mesékben ez igen sűrűn szereplő motívum,² mely magyar népmeséinkben is előfordul, a második motívum egy változatával együtt, t. i., mikor a férfiruhában rejtőző leány abba a kényes helyzetbe kerül, hogy nőkkel szemben férfivoltának bizonyosságát kellene adnia. Csak a két magyar Cymbeline-mesére hivatkozunk.³ Az egyikben, a hevesiben (Magyar Népkölt. Gyűjt. IX: 504.), a katona-leánynak el kellene vennie a király leányát, a másikban, a csángóban (M. N. Gy. X: 153.), a doktorkodó leány azzal vágja ki magát a zavarból, hogy neki van már felesége. Az Eugenia-történetre leginkább az *Ezeregyéjszaka* néhány meséje emlékeztet. *Ameny történetében* (Chauvin, id. m. V: 95) egy előkelő, egyiptomi származású rabszolganő meséli, hogy egyik testvéréhez akarják nőül adni,⁴ ettől visszaborzad s férfiruhában elmenekül a szülei házból. Sok kaland után megszabadítja Kara Oglu király leányát, kit hálából el kell vennie. Megvallja feleségének titkát. Ez bánatában öngyilkos lesz, Aményt büntetésből számkivetik és így kerül rabszolgaságba. Megvan tehát benne mindkét főmotívum, a második azonban más változatban. Ugyanígy *Quamaralzaman történetében*⁵ (Chauvin, i. m. V: 204) Boudouir elszakadva férjétől, férfiruhát ölt s szintén abba a kellemetlen helyzetbe kerül, hogy el kell vennie feleségül Armânóus király leányát. Sőt az álnok vád motívuma is előkerül más keretbe szöve *Kemsarai király történetében* (Chauvin, V: 242 l.). A fiatal király el akarja venni Zoulouch hercegnőt, de csak az nyerheti el kezét, a ki három napig ellenáll egy elvarázsolt kertben mindenféle csábításnak. A királyt huga, *Zahidé* segíti, a ki férfiruhába öltözve mindenféle női csábításnak ellenszegül, bár egy fiatal leány azzal vádolja, hogy neki nem tudott ellenállani.

Kevésbé érdekel bennünket e motívumnak az a változata, melyben a szerelmes nő követi kedvesét férfiruhában,⁶ bár itt is előfordul, hogy az álrúhába leány más nőben szerelmet ébreszt. (L. Bandello II: 36. novelláját és utána Shakespearenél: *Two gentlemen of Verona*.) Az olasz és franczia novellákban gyakori motívum, hogy nők barátiruhában férfikolostorokba kerülnek⁷, de

¹ Rohde, Der griechische Roman, 101 l.

² Gazdag bibl. összeállításukat l. V. Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes, V: 95.

³ Katona L. Két magyar Cymbeline-mese. (Irod. Tanulmányai, I: 296.)

⁴ Az incestus-motívum, mint a házasságtól való menekülés oka, sok népmesében összekeveredett *Salvatica* és *Tarsia* történetével s ezek ismét a Margit-legendával. L. ezek irodalmát: Bolte-Polívka, Anmerkungen zu den Kinder-u. Hausmärchen der Brüder Grimm. I: 301. 5. jegyzet.

⁵ E mese valószínűleg összefüggésben van a *Szép Magelona* történetével, l. György Lajos kiadását, 11. l.

⁶ Dunlop-Wilson, History of prose fiction, 1911. II: 224. Vö. még C. F. Meyer, Gustav Adolfs Page (Novellen). Stendhal, L'Abesse de Castro.

⁷ Cent nouvelles nouvelles, 60. Straparola, XIII: 9. Heptaméron: 31.

ezeknél nehéz eldönteni, vajjon a motívum nem épen a legendákból került-e a novellába,¹ vagy pedig más uton fejlődött. A különbség természetesen az, hogy a novellák hangja egészen frivol, s az író az akkori kolostori élet erkölceit akarja vele jellemezni. Legeredetibbnek látszik még a motívum egy régi fabliauban, Ruteboeuf *Frère Denisé*-ben.²

Annai kétségtelen, hogy a novellairódalom egyik kedvelt tárgyával és örök motívumával van dolgunk; nem csoda tehát, ha a legenda a maga egyszerűbb és naivabb formájában nemcsak a középkori jámbor apáczáknak és barátoknak volt keresett olvasmánya, hanem olyan modern írók, mint Gottfried Keller és Anatole France, tetszését is megnyerte és őket új költői feldolgozásra ihlette.

Codexeinkben a legendakör elterjedése a következő: Antiochiai Szent Margit legendája megvan az *Érdy*-, *Kazinczy*-, *Cornides*- és *Lázár Zelma*-codexben, az Euphrosyna-legendája a *Debreczeni*-, *Lobkowitz*- és *Nádor*-codexben, a Marina-legendája az *Érsekujvári*- és *Érdy*-codexben, az Eugénia-legendája a *Tihanyi*-codexben. A Pelagia-legendája nem került irodalmunkba.

2. Szent Eugénia legendája.

A mondottak után röviden végezhetünk magával az Eugénia-legendával. Görög eredetijét Rosweyde s utána Migne Symeon Metaphrastesnak (X. sz.) tulajdonítja.³ Ennek átdolgozását találjuk meg Lipomanus és Surius⁴ gyűjteményében, míg a *Vitae Patrum* legendája valószínűleg a Metaphrastesével közös forrásra megy vissza. De voltak a legendának a Metaphrastesénál régebb latin feldolgozásai is, ezekből merítette például Alcimus Avitus *De laude castitatis* cz. költeménye tárgyát, továbbá Venantius Fortunatus is egyik versét: *De Virginitate*.⁵ (Mindkettő a VI. századból.)

A *Vitae Patrum* legendája minden hosszadalmassága mellett megőrizte az antik novella vonásait. Usener maga is novella-szerűnek tartja. »Die Legende ist zu einer ganz kunstgerechten fesselnden Novelle ausgesponnen, die natürlich den Triumph der Unschuld, rührendes Wiedererkennen der verlorenen Tochter und Bekehrung der ganzen Familie zum Christentum feiert.«⁶ Azonban a tulajdonképeni novellistikus tárgy a 16. fejezzel befejeződik, míg a legenda második fele (XVII—XXX. fej.) bőbeszédűen adja elő Eugénia római térítő munkáját, mártírságát és halálát. Ezek

¹ Igy M. Landau, *Quellen des Dekamerone* (1884⁹), 238 l. (NB. Marina helyett Martinát ír.)

² Montaiglon-Raynaud, *Fabliaux*, 3 : 263. Nr. 87.

³ Id. Patrol. Ser. Lat. Tom. 73. p. 621.

⁴ Lipomanus, A. *Sanctorum Priscorum Patrum Vitae*. Venetiis, 1551—1560. (8 k.) T. V. — Surius, L. *De probatis Sanctorum Historiis*, Colon. 1570—75. (6 k.) T. VI.

⁵ Migne id. kiadása, u. o.

⁶ Id. mű, 209. l.

a részek már kinőttek a novella keretéből s a legendairó rovására esnek. Velők a legenda sokat veszített eredeti kerek, zárt szerkezetéből.

Jacobus a Voragine a legendát Protusnak és Jacinthusnak, Eugénia két eunuch tanulóársának nevéhez fűzi. Ő a maga tagadhatatlan szerkesztő érzékével ezt a hosszas történetet legalább is a negyedére rövidítette s különösen az említett második részt alig néhány sorba vonta össze. Bár a novellistikus rész aprólékos detaifestését is erősen csökkentette, mégis ritka tapintattal egyet sem hagyott el legjellemzőbb vonásai közül. S így az ő legendája a maga tömött formájával s hirtelen, mozgalmas fordulataival szinte úgy hat, mint egy modern, drámai menetű elbeszélés, míg a *Vitae Patrum*-beli novellistikus rész (I—XVI. feje.) inkább egy régi, epikusabb menetű, olasz (Bandello-szerű) novellára emlékeztet.

Irodalmunkban a legendáról először Pelbártnál találunk rövides, példaszzerű említést a *Pomerium Quadragesimale* II. részében (33. G.) Vincentius Bellovacensis *Speculum historiale*-ja után (l. X. c. 115.)¹

Magyar fordítását megtaláljuk a *Tihanyi-codex*-ben (NyT. VI: 125.). Elég híven a *Vitae Patrum* legendáját követi, csak egyes apró részleteket hagy el belőle. Így következetesen ott rövidít, hol az eredetiben valami tudakosabb frázis vagy nehezebb görög eredetű kifejezés és szó fordul elő, melyet úgy látszik a derék ferences barát nem értett meg. Különben elég síma, gördülékeny munka; semmi különösen jellemzőt nem mondhatunk róla.

A legenda modern feldolgozásaira e helyütt nem térhetünk ki, bármilyen érdekesnek is ígérkezik a tárgy, mert teljesen kiesik a magyar irodalomtörténet köréből.²

3. Szent Marina legendája.

A Marina-legenda lényeges vonásaiban teljesen egyezik az Eugénia-legendával, csak hogy a novellistikus fordulatok nincsenek benne annyira kiélezve. A szent jelleme egy új vonással gazdagodik benne: azzal a szinte perverz örömmel, melylyel a hamis vádat magára vállalja s inkább tűri a legnagyobb szenvedéseket és az igazságtalan büntetést, csak hogy ezzel alázatosságának és jámborságának tanújelét adja. Ebben egy másik legendái motívum hatására ismerünk, mely a Vitalis- és Makarios-legendákban emelkedik ki legjellemzőbben.³

¹ Katona Lajos, Temesvári Pelbárt példái. (Akad. Ért. a nyelv. és széptud. köréből, XVIII. köt. 2: 61. — 118. példa.)

² L. Wallerstein M. Die Legende der Hl. Eugenia. (Nord und Süd, 1896: 72.) Calderon drámája (*El Josef de las mujeres*) valószínűleg a Villegas-féle *Flos Sanctorum*-ból származik. G. Keller novellája (Sieben Legenden. 1872.) a Kosegarten-féle prózai legendából való 1804.

³ Az előbbi szintén Keller kísérelte meg novellistikus módon feldolgozni. (Der schlimmheilige Vitalis.)

A legendát az újabb kutatások szír eredetűnek bizonyították: a maronita tripoliszi (Szíria) kolostorhoz fűződik, a Kr. u. V. századból (júl. 17. kelttel).¹ Clugnet Delehayével szemben benne látja legendatípusunknak (a 'leánybarát') eredetijét. A görög legenda, melyet szintén Symeon Metaphrastesnak tulajdonítanak, február 12-ét jelöli meg a szent ünnepének. A leány neve Maria, apja a bithyniai Eugenios. A latin legendák, melyeknek szintén két változata ismeretes, a *Vitae Patrum*ban és Jacobus *Legenda Aurea*-jában, sem a helyet, sem az apát nem nevezik meg. Itt a *Vitae Patrum* legendája a költőibb, elevenebb, gyakori párbeszédekkel ékes, míg Jacobus átdolgozása sokkal szárazabb. Csak néhány jelentéktelen vonásban különbözik a görög legendától.² Az apa itt leányát csak hosszas kérésre veszi maga mellé a kolostorba, míg a görög eredetiben egyedül lép a szerzetbe és csak azután, mikor nagyon elfogja a vágyódás leánya után, véteti föl azt is férfiruhában. A végén pedig a kocsmáros lánya nem a maga jószántából vallja be vétkét (mint a görög eredetiben), hanem az ördög ragadja a szent sírjához, s itt csak kényszerű vallomás után szabadul meg a büntetéstől.

Jacobus feldolgozása lényegében szintén egyezik a *Vitae Patrum*beli változattal, mégis fel kell tennünk, hogy más latin feldolgozást is ismert. Így a legenda keltezése is más (jún. 18.), továbbá néhány apró vonásban is eltér tőle. Általában sokkal rövidebb (fele akkora), szinte csak vázlatos kivonatnak mondható. Legközelebb áll hozzá az a változat, melyet Petrus de Natalibus gyűjteményében találunk.³

Codexünkben mindkét változat képviselve van egy-egy fordítással. Jacobusét az *Érsekújvári-codex*ben (Nyt. X:136), a *Vitae Patrum* legendáját az *Érdy-codex*ben (Ny. T. V:8) találjuk meg.⁴ Magától értetődik tehát, hogy az *Érsekújvári-codex* fordítása a kevésbé értékes, mert a Jacobus-féle kevésbé poétikus szövegen alapul. Szó szerinti, pontos fordítás, helyenként magyarázgató betoldásokkal. Az *Érdy-codex* legendája, apróbb rövidítéseket nem számítva, szintén hű fordítás, de sokkal különb az előbbinél. Föl kell tennünk azonban, hogy Jacobus változatát is fölhasználta a szerzője, melyet különben is jól ismert és sokat fordított. Így nála a leánynak 28-dik (*LA.* 27-dik) életévében hal meg az apa, míg a *VP.* szövegében 17-dik évében. A *VP.* legendájában olvassuk, hogy a barátok gyakran utaznak a közeli vásárba, hogy szükségleteiket beszerezzék (c. II.: afferebant quae necessaria erant monasterio),

¹ Clugnet, Vie et office de Sainte Marine, Paris, 1905. L. még Revue de l'Orient Chrétien, 13 (1908): 67.

² L. Usener i. m. 207. l. és ASS. Jul. T. IV:286. Migne, Patr. Ser. Lat. T. 73:691 skk. — Usener, Acta S. Marinae et S. Christophori. Bonn. 1886. — Bibliotheca Hagiographica Latina, II:813. — Suppl. p. 218.

³ L. VI: CVIII. Catalogus Sanctorum, Vicentiae, 1493.

⁴ Horváth C. Középkori legendáink és a Legenda Aurea. 1911. 51 l.

míg a *LA.* csak fahordásról beszél (*ligna monasterio deferebat*), ép így az *Érdy-codex* (el meene az tengher parttyara *ffa hozny*.) Különösebb irodalmi értéke azonban egyik fordításnak sincs.

4. Szent Euphrosyna legendája.

A legendát Jacobus nem dolgozta föl, a középkorban főként a *Vitae Patrum*ból ismerték. Ez s a Metaphrastesnak tulajdonított görög szöveg lényeges vonásban nem térnek el egymástól.¹ Ugyszintén az a latin² és görög változat sem, melyet Boucherie közölt.³ Egyike a legismertebb legendáknak; legszebb földolgozását egy XII. századi francia verses legendában találjuk meg.⁴ Modern földolgozásai közül Herderé és Anatole France-é érdemel figyelmet.⁵

Magyar fordításaink, a *Nádor-* és *Lobkowitz-codex*ekben, a *Vitae Patrum*ból származnak. Egy kis figyelmes összehasonlítással észrevehetjük, hogy a két fordítás nem független egymástól, hanem kétségtelenül összetartozik. Kifejezések egész sorát idézhetjük, melyek annyira egyeznek, hogy nem magyarázhatók pusztán a közös forrásból. Az eredetibbnek a *Nádor-codex* legendája látszik, mely az eredetivel szinte szóról-szóra megegyezik. Egyes toldásai, kihagyásai, mondatfelcserélései megtalálhatók azonban ugyanígy a *Lobkowitz-codex*ben. Hasonlítsuk csak össze a három legenda kezdő sorait:

Vitae Patrum.

Fuit vir in Alexandria nomine *Paphnutius*, honorabilis omnibus, et custodiens mandata Dei.

Hic accepit conjugem dignam generis sui, et ipsam honestis moribus plenam, sed sterilis non pariebat.

Nádor-codex.

Vala alexandriaba *Paphuncius* neuű embőr, *tíz-főtűs mindeneknek*, es iftennek töruehenek őri-zőie.

Ez vön maganac fele-fegőt ő nemzetihez *alkol-mast*, es az azzon *tíz-tőffegős erkelečekel* vala *telies*. De meddű vala, es ő neki *magzalt'a nem lezen* vala.

Lobkowitz-codex.

Vala alexandriaban eg ember, kinek neue wala *paphuncius* mindeneknek *tízteleles*: es meg *erizwen* iftennek poroncolatit:

es az ő nemzetibél ven maganak melto: es *alcol-mas* hazafartot: *ky telyes* wala *tízteleles* io *elkelcel*: de *magzatyá* nem lezen vala.

¹ ASS. Boll. Febr. T. II: 535.

² Revue des langues Rom. II. (1870.): 26.

³ Anal. Boll. II: 195.

⁴ P. Meyer, Recueil d'anciens textes, 334.

⁵ Bár Herdernek megvan az az érdeme, hogy legendáival (1797) s különösen az eléjük helyezett tanulmányokkal fölébresztette a német irodalom figyelmét erre a Hamupipőke-sorsra jutott műtájr, mégis verses Euphrosyna-legendája a maga olcsó morális tendenciájával egyáltalában nem sikerült. A legendát teljesen megfosztotta naiv, asketikus hangulatától. France kedves földolgozása messze föltéte áll, de forrásmegnevezése természetesen fictio.

Vitae Patrum.

Vir autem ejus nimis fluctuans, eo quod non haberet cui omnes facultates dimitteret, ut post obitum suum bene et congrue suam substantiam gubernaret,

indigentibus non cessabat ministrare nocte et die, ecclesisque adhaerens, jejuniis et orationibus orans et petens a Deo dari sibi filium.

Similiter et uxor ejus doloribus afficiebatur maxime, videns virum suum fluctuantem nimium, nullam et ipsa etiam pecuniam erogans pauperibus et in oratoriis, poscens adimplere desiderium suum.

[videns virum suum fluctuantem nimium, nullam et ipsa etiam pecuniam erogans pauperibus et in oratoriis, poscens adimplere desiderium suum.]

Similiter autem et vir ejus...

Nádor-codex.

Az ő vra kegeg igen banatos vala, hog ő neki fia nem volna. Kynek midőn kazdagfagit hadna hog ő halalanac vlanna iol es alkolmafson az kazdagfagot birna,

Az ő felefege kegeg

nem zenik vala az zegenőknek zolgálni *cycl* es nappal iftennec eghazához eggefilyen ayetatos imadfagokval, kőnörögven, hog iften neki fiat adna,

Azert ielőfűl, mert lall'a vala az ő vrat igőn bankodni Nag sok penzeke is zegenőknek, es isten ymadoknac osztogatvan kerü vala be tel'efednj az ő kevanfagat.

es ezönkeppen az ő vra...

Lobkowitz-codex.

Az ő vra kegeg felette igen zomorkodic vala ezen hog ő neki magzatya nem volna kire az ő temerdeke iozaga zalana: hug hog ő halalanac vlanna iol es alkolmafagot birnaya:

Az ő hazas tarsa kegik

zenetlen taplaya vala az zegeneket: hug anyra hog mind *ietl*; *nepal*: foglalya vala magat imacagban es betben es zenetlen az zenthethaznal kenyereg vala az edes zyz Marianak hog neky magzatot nyerne az ő zent fiatul: *ielestben ennek okayrt* hog lalya vala az ő vrat az nag banatnak miata zente elzakazkolni: Ennek okaiert kegek lemerdeky sok penzt osztogat vala istennek zolgainak: yelesben, az zegeneknek mert ygen kazdag vala: es mind ezen kery vala eket hog neky magzatot nyernenek az kegelmes vr iftenel.

ugan ezenkepen tezen maf felel az ő ora...

Ugyanazok a kihagyások, ugyanazon ismétlések, a továbbiakban is.

Nem mondhatnók azonban, hogy a *Lobkowitz-codex* legendája teljesen a *Nádor-codex* után készült, mert viszont vannak ennek is kifejezései (ha kevesebb számban is), melyek az eredetiben megvannak, de a *Nádor-codex*ben hiányozván, onnan nem származhatnak. Így arra a föltevésre kell jutnunk, hogy mindkettő egy közös magyar fordítás átdolgozása: a *Nádor-codex* hívebbnek látszik, szinte másolás, a *Lobkowitz-codex* sokkal szabadabb, önállóan alakít, a kifejezésekben válogat, synonymákat használ, különösen pedig Mária tiszteletének emel oltárt a legen-

dában, a minék az eredetiben semmi nyoma. Közbeszó egész imádásokat »a kegyes és áldott Jézushoz« és az »édes szűz Máriához«. Így ha hosszadalmasabb is, stilizáló törekvéssel, hangulati elragadtatásával kétségtelenül különb a *Nádor-codex*beli fordításnál. A forrást ugyan megnevezi: »mikepen írta meg zent Jeronimos doctor a zent atyak eleteben«, ¹ de kétséges, vajjon az eredeti latin szöveg ott feküdt-e a szerző előtt, valószínűleg csak egy régibb fordítás kissé körülményesebb átalakításával van dolgunk.

Sokkal rövidebb (az előbbieknél körülbelül nyolczadrésze), szinte kivonatszerű a *Debreczeni-codex* fordítása. Katona Lajos meg is jegyzi, hogy nem a *Vitae Patrum*ból származik, hanem más forráson alapszik. ² A forrást azonban nem nevezi meg. Ezt a forrást sikerült megtalálnunk *Petrus de Natalibus* nagy legendást könyvében: *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* (lib. III-cap. 113.), melyről alább (6. fej.) ki fogjuk mutatni, hogy különben is főforrása volt a *Debreczeni-codex*nek. Egy rövid összehasonlítás meg fog bennünket győzni, hogy az Euphrosyna-legendánál a leghűbb fordításról van szó, minden különösebb elhagyás és toldás nélkül.

Petrus de Natalibus.

Euphrosyna virgo apud Alexandriam claruit. Quae ipsius civitatis nobilissimo patre Pannutio progenita fuit. Hic enim dum prole careret et monasterium quoddam monachorum civitati proximum frequentius visitaret eique multas elemosynas conferret, Agabitum abbatem et monachos exoravit, ut sibi gratam sobolem a domino impetrarent.

Cui deus orationibus fratrum filiam Euphrosynam concessit. Dum autem ad annos nobiles pervenisset et virginitatem suam Christo vovisset, eamque pater licet invitatum cuidam nobili iuveni desponsisset, virgo Christi votum adimplere cupiens de paterna domo latenter abscessit et sumpto virili habitu seque Smaragdum nominans ad dictum monasterium sexum virilemque fingens accessit seque monachum fieri postulavit. Quem abbas gratanter excepit et monasticum habitum sibi tradidit. Quae in sancta religione jejuniis et vigiliis prae omnibus occupabatur et ab omnibus masculis putabatur.

Debreczeni-codex.

Zent Eufrolina neuű zwz Alexandriában tamada a nöműl Atiatol panuncius vrtol. Mikoron ez vrnak giernőke nem lenne fah barátok kalastromat kih Alexandriához nem mezeze vala igien giakorta meglatogatnaia el fok Alamiñat tenne nekiők kereh az Apatot kinek Agapitof vala neue hagi kerneiek az vritent hagi adna akar čak egyh magzatot nekik.

Kiknek imačagokat meg halgatuan a yo Isten eh zent Eufrolinat ada nekiők Imikoron immaran tizen negi eztendű volna Attia ötet iol lehet akarattia nekűl egi Nöműl wr syunak adnah fmyert kegig eh zent zwz örök zwzefegűt fogadot volna Uronk Kriftufnak ah Meniekűzű elűt firfyu ruhaban őltűzuen titkon Attia hazatol el mene a fűtűl megh mondot kalaftromba fmaragdufnak neueze magat fkere a zent Apatot hagi beh venneie famaz nagi örűmest beh ueue lah zerzetnek ruhaiban őltűztete meli zerzetben mind a tűbűnek fűlűtte foglalia vala o magath Bűitűgben vigiaza fogba fmindűnűk firfyunak hizik vala ötet lennie.

Sem az eredetinek, sem fordításnak irodalmi értéke nincs: nem egyéb száraz kivonathál.

¹ A legendát tartalmazó első könyv címe a VP-ban: De vitis patrum liber primus auctore divo Hieronymo presbytero.

² NyT. XV: XXXI.

5. Antiochiai Szent Margit legendája.

Legendacsoportunk összes típusai között Antiochiai Szent Margit legendája, melyet *Margarita-A* címmel jelöltünk, viseli magán legkevésbé a költői alakítás nyomait. Egy vértanú szenvedéseinek egyszerű története, minden romantikus vonás nélkül. Mégis ez terjedt el a leginkább valamennyi között, úgyhogy a világirodalomban számtalan verses és prózai feldolgozását ismerjük. Ennek a közkedveltségnek és népszerűségnek oka nem a legenda szövegében rejlik, hanem inkább a szent hivatásában, mely a gyermekágyas nők védelméből áll. Margit nyugaton, különösen Francia-, Német- és Magyarországon, egyike volt annak a tizennégy védőszentnek (*XIV Auxiliatores*), kiknek tisztelete különösen a XIII. és XIV. században terjedt el. E tekintetben egészen az antik Lucina szerepét vette át, annyira hogy a régi poeta laureatus, Hieronymus Vida, egyenesen így szólítja meg:

Te matres facilem partus jam mensibus actis
Implorant, mediaque vocant in morte jacentes
Ipsa faves, *Lucina*, . . . ¹

Ennek a hivatásnak az eredete homályos ugyan, de kétségtelenül megvan a nyoma már a XIII. századi latin legendákban. Margit itt t. i. kivégzése előtt azt a kegyet kéri Istentől, hogy a szülő nők segélyhívására fájdalmaikat enyhíthesse. A népies babona ezt oda fejlesztette, hogy magának a legendának olvasása vagy a legendás-könyvnek érintése is fájdalomcsillapító. ²

Másrészt a szűz hősi alakja, állhatatossága, a melylyel visszautasítja a pogány Olybrius szerelmét, kiállja az ördög kísértéseit, épületes és buzdító például szolgálhatott a jámbor barátoknak és apácáknak magános, nehéz lelki küzdelmeik megvívásában. Bizonyára az ő képe lebegett névrokona, a magyarországi Szent Margit szeme előtt, midőn már nyolczesztendő korában visszautasítja a lengyel herczeg, majd később a cseh király szerelmét, a legnagyobb állhatatossággal, atyja-anyja akarata és kérése ellenére, megútálván »az menyey jegének zerelmeert az fevldy jegeft«. (NyT. VIII: 10.)

Érthető tehát, hogy már a XII. és XIII. századból sok angol, francia, német verses feldolgozás maradt ránk, ³ a XV. század óta pedig különösen mint prózai népkönyv terjedt el. Sőt Spanyolországban érdekes drámai feldolgozása is akadt. ⁴

A magyar fordítások és Temesvári Pelbárt két beszéde (De Stis, Sermo XXV—XXVI.) a *Legenda Aurea*ra mennek vissza. Jaco-

¹ ASS. Boll. Jul. T. V: 24.

² Kedvesen használja föl ezt a motivumot A. France *La rôtisserie de la reine Pédauque* cz. regényében.

³ Vogt F. Über die Margaretenlegenden (Paul-Braune, Beiträge, I: 263.) Wiese, Zur Margarethenlegende (Abhand. A. Tobler darg. Halle, 1895.)

⁴ Diego Jimenez de Enciso, Santa Margarita, XVII. sz.

bus, mint maga két helyen is említi (*alibi legitur*), több forrásból merített. Az egyik, melyet apokrifnak tart, a *Mombritius*-féle változat.¹ Ez az összes Margit-legendák közül a legtarkább; kétségkívül keleti hatást árul el, kivált három motívumában. Az egyik a sárkány alakjának színes és realisztikus leírása, mely egyenesen megbotránkoztatja a vele foglalkozó tudós bollandistát (Joannes Pinius-t): »draco horribilis: totus variis coloribus deauratus. Capilli eius et barba aurea: et videbantur dentes eius ferrei. Oculi eius velut Margaritae splendebant et de naribus eius ignis et fumus exibant, lingua illius anhelebat, super collum eius erat serpens. Gladius in manu eius videbatur et faetorem faciebat in carcere«. A másik keleti vonás a Salamon amforáiba zárt ördögökről szóló monda, mely az arab meséknek kedvelt motívuma.² Ugyancsak keleti eredetű az arany koronát hozó galamb alakja, melyben Usener szintén Aphrodite egyik attributumát látja.³ Ugyanezek a motívumok találhatók meg a görög legendában, de a szent neve *Marina*.⁴ (Latin kivonatos fordítását Surius adja, T. III.)

Jacobus, amennyiben a Mombritius-féle legendaváltozatot ismerte, sokkal józanabban jár el, a galambot teljesen kiküszöbölte, Salamon ördögeit meghagyta ugyan, de a szűz elnyelését hamisnak s apokrifnak tartja.⁵ A hosszas imádságokat, párbeszédet, részletes kínzási leírásokat tetemesen megrövidítette, szóval egyrészt valószerűbbé tette, másrészt az elbeszélő vonásokat jobban kiemelte. Másik forrása talán az a legendaváltozat, melyet az ASS. Boll. egy rebdorfi kéziratból közöl. Egyes vonásai lényegükben megegyeznek, csak Salamon ördögei hiányzanak. Főként két vonás hasonlósága tűnik föl: először, hogy a sárkány a szűz egyszerű keresztvetésére eltűnik, másrészt a keltezés (XIV. Cal. Aug.). A Lucina-szerep azonban itt is, mint Mombritiusnál hiányzik.⁶

A magyar fordítások közül a legrövidebb az *Érdy-codexé*. Egy beszéd előzi meg, mely Temesvári Pelbárt első beszédének egy-két fejezetét fordítja,⁷ de azzal a különbséggel, hogy míg Pelbárt a legenda egyes részleteit a beszéd elmélkedései közé szövi, addig itt a beszéd és legenda külön van. Pelbárt eljárásának utánzását a *Cornides-codex*ben látjuk, de csak forma tekintetében, a

¹ Mombritius Boninus, Sanctuarium, 1480. De nem a solesmes-i benczés-
sektől kiadott alakjában (Paris, 1910. II. k. 190 l.), hanem ennek egy másik változata
szerint, mely Assmann, Bibl. der Angelsächs. Prosa, III. kötetében olvasható
(Kassel, 1889. 208 l.), erre mutatnak az *Olibrius*, *Theotimus* nevek s a jul.
13-i kelt, míg amott *Oliberius*, *Tectinus* és julius 5-i dátum.

² Chauvin V. i. m. (VI: 25 l. 2—3. jegyzet.)

³ I. m. 213. l.

⁴ U. o. 202. l.

⁵ Pedig a festők így szeretik ábrázolni, pld. Rafael egyik képén (Louvre).

⁶ Legföljebb a szent könyörgésének ez a részlete emlékeztet rá (Mombritiusnál): *et in domo illius* (sc. qui legendam meam leget) *non nascatur infans claudus aut caecus vel mutus!*

⁷ Horváth Cyrill, Középkori legendáink és a Legenda Aurea. Bpest, 1911. 18. és 50. l.

beszéd forrása nem Pelbárt. Az *Érdy-codex* Margit-legendája Jacobus után készült, de elhagyja mind a sárkány elnyelését, mind Salamon palaczkjait. Különböen elég híven követi forrását, egy-két elhagyással.

Epen ellentéte ennek a józan rövidségnek a *Lázár Zelma-codex* fordítása. Elégge hosszadalmas, nagyon pongyola, zavaros, a dátumot is másként adja (Zent iakab hawanak ötödik napyan). Az elnyelés motivumát ez is, mint a *Kazinczy-codex* fordítása elhagyja.

Mint az *Elek-legenda* fordításában, itt is a *Kazinczy-codexet* bizonyos lendület és stilisztikai alakításra való törekvés jellemzi.¹ Sőt, egyenesen ki kell emelnünk élénk fordulatait és költői színezésre való hajlamát. Jacobus száraz oratio obliquáit a vitákban és párbeszédekben mindig egyenes beszéddé oldja föl. Mint Mombritiushnál, a szűz esdeklésére itt is égi válasz jó: »Zo lun kegek az égből hozza mondan: zerető iegőfföm: az the imadflagidba megh halgattattal: Jöuel azert: es ueged az neköd zörzöttem coronát«. Végül pedig az angyalok hangos szóval dicsérik az urat. A legérdekesebb, hogy az ördög második kísértésében szép ifjú képében jelenik meg (Jacobusnál egyszerűen: in speciem hominis se mutavit), a ki nyájas beszéddel hitegeti a szűzet, megfogja a kezét, »Margit hugom«-nak szólítja. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy egyike legköltőibb prózai legendafordításainknak.

Ugyancsak ki kell emelnünk a *Cornides-codex* legendáját, melynek másolt szövege Ráskay Lea kezétől származik (1518. okt. 8.). Tulajdonképen beszédnek készült, melybe maga a legenda Pelbárt módja szerint szövődik a prédikációba,² de nem Pelbárt fordítása. Legjobban tudja kiemelni a legenda alapeszméjét (ha ugyan nem latin eredetije után teszi): az égi szerelem diadalát a földi felett s bizonyos asketikus lelkesedéssel áradozik. Az *Énekek énekét* idézi a kezdetén: »Tellyeffeggel zeep vagy en zereatom és nynchen tebenned zeppleo«. Elmélkedik a testi és lelki szépségről, a szeretet erejéről, melylyel Salamon aforizmáját is túlszárnyalja: »Ereos az zeretet, my keppen halal . . . Seot ereofb az zeretet az halalnál, mert az zentek halalra mentenek iftennek zarelmeert«. Földolgozása a legszabadabb, erősen rövidít, de csak azért, hogy a jellemző részeket jobban kiemelje. Az elbeszélés szálait Jacobusnál ügyesebben szövi, jobb motiválásra törekszik. Egyedüli legendánk, mely a sárkány elnyelését fölveszi és Salamon ördögeit is megtartja. Ha az alakítás, a közbe ékelt, de a legenda cselekvényéhez odasimuló elmélkedés az ismeretlen magyar fordító érdeme, akkor régi irodalmunk egyik legeredetibb legenda-feldolgozásával állunk szemben.

¹ Beöthy Zsolt, A magyar szépprózai elbeszélés. I. k. 43. l.

² Pelbárt hatása különben erősen meglátszik a Cornides-codexen. L. Horváth C. Pomerius. 89. l.

6. Függelék: A Debreczeni codex legendáinak forrásai.

A *Debreczeni codex*-szel (NyT. XI.) legbehatóbban utoljára Horváth Cyrill foglalkozott *Középkori legendáink és a Legenda Aurea* cz. munkájában. (Budapest, 1911.) Ez a minden további legendakutatásra oly nélkülözhetetlen kézikönyv, mely részletes, gondos összehasonlítással mutatja ki Jacobus nagy hatását legenda-irodalmunkra, szolgál alapul jelen forrástanulmányunknak is. Csak annyi a célunk, hogy Horváth Cyrill kutatásait valamivel továbbfejlesztsszük s egy közvetlenebb forrás kimutatásával megszerezszük.

A *Debreczeni codex*re vonatkozóan Horváth Cyrill két fontos megállapodásra jut (5—12. l.): 1. Kimutatja Toldy Ferencz igazát Volf Györggyel szemben, t. i. hogy a codex első része (NyT. XI, 1—141. l.) önálló munka, melyhez a további csak önkényesen van hozzáfűzve, s ez a rész egy rendszeres, az egész egyházi esztendőre szóló legendáriumnak jelentékeny töredéke. (Szt. András, november 30. — Gyümölcslő Boldogasszony, márczius 25., vagyis az esztendő harmadrésze, 48 fejezetben. A *Legenda Aurea*ban is csak 51 fejezet esik e részre.) 2. Az eddigi fölületes kutatásokkal szemben (Weszprémy, Toldy, Volf) bebizonyítja, hogy e legendáriumnak főforrása a *Legenda Aurea*, csak másodsorban jön tekintetbe Pelbárt *Pomeriuma* (*De Sanctis*).

A codex szövegeit forrásuk tekintetében öt csoportra osztja: 1. Pelbártból való egyedül: 3, 2. a *Legenda Aurea*ból: 8,¹ 3. a *Legenda Aurea*ból és Pelbártból szerkesztve: 8, 4. Pelbárton, ill. a *Legenda Aurea*n kívül más forrásból szaporodott 14.² 5. sem az *Aurea*ból, sem Pelbártból nem magyarázható: 14.

Az utolsó csoport legendáinak más eredetű forrásait összeállítja ugyan Horváth Cyrill, de maga is megjegyzi egy helyütt, hogy ezekből »közvetve vagy közvetlenül« származnak a codex legendái. Alább kimutatjuk, hogy Horváth kutatásai a legendák végső forrását jelölik meg, míg a közvetlen forrást, melyből a magyar legendárium szerzője merített, sikerült megtalálnunk az Euphrosyna-legendával kapcsolatban (l. 4. fej.), Petrus de Natalibus híres legendáriumában: *Catalogus Sanctorum et gestorum eorum*,³ mely 12 könyvben először Vicenzában jelent meg

¹ Helyesebben: 9, kimaradt ugyanis itt *Cantuariai Szt. Tamás* legendája, mely azonban megvan később a részletes kimutatásban (77. l.).

² Ebből 10 esik az *Aurea*ra, 4 Pelbártra. Összesen tehát 15 fejezet vall Pelbárt, 27 fejezet az *Aurea* hatására.

³ Weszprémi említi ugyan, de azt állítja róla, hogy egészen más tartalmú: »Vitas SS. . . . ex Oswaldi Pelbarti nostri Temesvariensis Pomerio de SS. compilatas esse, quum ne catalogus quidem SS. Petri de Natalibus Veneti. Lugd. 1508. in fol. editus, aut alii simile quidpiam referant«. (Succincta Medicorum Hung. et Transilv. Biographia. Cent. alt. Pars post. Vind. 1781. 197. l.) — Ha Weszprémi vizsgálódása az első prédikációs kezdetű legendáknál tovább terjed, bizonyára éppen ellenkező eredményre jutott volna.

1493-ban. Magáról a szerzőről, ki 1400 körül halt meg, keveset tudunk. Velencei származású ember (dei Natali), a ki minden alkalmat megragad könyvében, hogy egy-egy szent történetét szülővárosával kapcsolatba hozza. Könyvét mint Equilio (Jesolo) püspöke írta, adatait sokféle forrásból szedte össze (ex diversis voluminibus collectus). Legendái rövidek, kivonatszerűek, de minden fontos adatra kiterjeszkednek; 11 könyvben 3000-nél több legendát gyűjtött össze (a 12. könyv csak a névmutatót tartalmazza). Hatás tekintetében nem versenyezhetik ugyan Jacobus a Voragine, genovai püspök († 1298) egy századdal korábbi, híres *Legenda Aurea*jával, de azért a XVI. század elején igen sok kiadást ért meg. Előttem a Budapesti Egyetemi Könyvtár 1514-iki lyoni kiadása volt.¹

Az említett 14 legenda legtöbbje, az *Euphrosyna-legendá*-hoz hasonlóan, hű, szóról-szóra való fordítás. Szorosan ragaszkodnak az eredetihez, alig egy-két szó vagy mondat elhagyásával, néha-néha egy-két toldással is, melyek azonban semmi jelentős motívumot nem tartalmaznak s teljesen codexünk szerzőjének rovására irandók. Például említsük a *Brigitta-legendát* (Ny. T. 101. l.), melynél Horváth Cyrill a sokkal bővebb Mombrilius-féle szöveget említi (*Sanctuarium*, T. I: 257.). Az első pár sor összehasonlítása meggyőzhet bennünket arról, hogy szövegünk forrása valóban Petrus:

<i>Mombrilius:</i>	<i>Debreczeni codex.</i>	Petrus, III: 69.
Brigida quam deus ad aeternam gloriam praedestinavit ex nobili genere in Scotia orta est patre Dabtoh et matre Crocha, a pueritia bonarum rerum studiis inolevit. Electa enim ex deo puella moribus sobrietatis ac pietatis et pudicitiae plena in melius semper crescebat.	Brigida Azzoni eh nőmől zent zűz Skociaba veragezok Justinoľ čazar ideieben meli zent zűz kerezti en ef nómől zűh- lektől tamada mind gler- mőkfegetől fogua zent dolgogba foglala önnön magat ímeg kičín ko- raban is felmagasztala otet a yo iften čuda te- telnek dičőfegeuel.	Brigida virgo claruit apud Scotiam tempore primi Justini imperatoris. Quae christianis et claris parentibus orta: a pueritia sanctitatis operibus dedita: etiam miraculorum gloria coruscavit.

És így tovább, alig egy-két rövidítéssel (kihagyja azonban épen a napsugárra akasztott ruha bájos motívumát). Egy 8 sornyi toldás van a végén, mely azonban egész jelentéktelen s tulajdonképpen a legendában mondottak ismétlése; példaként közlöm itt:

»Snagi sok tőb egieb čudakaliť fenlek e zent Brigida ielőľben hagi mind vronk Jefuľ Smind a Bodog zűz Maria meg vigasztaluan ötet čudalatoľ ľľki edőľfeľgőkel miert hagi ő ef az vronk Jefuľ keniahoz nagi Aitatofľagual vala ľaz ő zent Annianak keferwľgeľhőz kiualt keppen valo ľmačagokal azokrol mindőn.

¹ Impressum Lugduni per Jacobum Saccon. Anno dni millesimo quingentesimo decimoquarto.

napon firua emléközuen A zegenióknek eh zent Brigida ef Aruak-nak kegiöl Anniok uala nagi Alazatoí Mertekletöl vala mindön dolgaiban tizta zemermőí ef ert elkvílvő zívz vala fmindőhn iozagokal fenlue» . . .

Ugyanezt sok szent szúíróí lehetne hasonlóképen elmondani. A többi legendák még ennyíre sem önállóak. Végig hű fordítást nyujtanak az említett *Euphrosyna*- és *Brigida*-legendákon kívül: *Adám*, *Piroska* és *Aquinói Tamás* legendái. Minden toldás nélkül, de több fejezet kihagyásával, szintén híven követik az eredetit az *Antal*-, *Dávid*-, *Aranyászú Szt. János*-legendák és a *Szeplőtelen Fogantatásról és Gyümölcsoltó Boldogasszonyról* szóló tanúságok. Általában jellemző az utóbbi fordítások alakja a legendárium legtöbb fejezetére: szerzőnk nagy buzgalommal és pontossággal kezdi meg a legenda átültetését s így halad a közepéig, majd ellanyhul igyekvése s a második felében már több fejezeten átugrik, több motívumot összevon s csak az utolsó egy-két mondatot vagy fejezetet biggyeszti röviden a végére.

Nagyobb eltérést csak három legenda mutat: 1. *Szent Ambrus* legendája szintén híven indul, majd kisebb-nagyobb rövidítések, összevonások következnek. Helyenként a fordítás igen zavaros és érthetetlen. A végén egy helyütt a sorrend meg van fordítva. Jelentősebb bővítés nincs. 2. *Szent Borbála* legendája előtt levő 15 soros »tanúság« (Nyt. XI: 5.) nem származik Petrusból (I: 25.). Elején több lényegtelen, színezésre törekvő toldás, majd a második felében újra egész híven követi az eredetit, azzal az adattal is, hogy a szent testi maradványait Konstancinápolyból »neminemű nőmőílek *venőceben* hozak ef helihőztetek ah a kerezts Baratoknak kalaístromaban Bodog azzoni egi hazaban« (a venetis quibusdam nobilibus Venetias delatum: requiescere dicitur in ecclesia Sanctae Mariae cruciferorum).¹ 3. A *József-legenda* toldásai az evangéliumokból származnak.

De vegyük vizsgálat alá Horváth Cyrill *negyedik* csoportját, melynek szövegei Pelbárton és Jacobuson kívül más forrásból is gyarapodtak. Látni fogjuk, hogy ez a forrás szintén Petrus de Natalibus.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Jacobus és Petrus legendái helyenként szórol-szóra megegyeznek, de ennek az okát a kellő irodalom ismerete nélkül most nem tudjuk pontosan megállapítani. Petrus legendáriuma a későbbi, s bár szövegei Jacobuséinál sokkal rövidebbek és tömöttebbek, mégis igen sok olyan részletet tartalmaznak, melyeket Jacobusnál hiába keresnénk. Különben is Petrus hagiographiai szempontból Jacobusnál sokkal használhatóbb, mert számos esetben eredeti forrásból merített s adatait több kritikával is dolgozta föl. Minthogy forrásai között maga említi Jacobust,² föltehetjük, hogy fölhasználta Jacobus fogalma-

¹ Ma a Santa Maria Formosában, fölőtte Palma Vecchio híres oltárképe.

² *Prologus*, 2. hasáb, több forrás felsorolása után: demum frater Jacobus de Voragine ordinis praedicatorum, venerabilis archiepiscopus Januensis etc:

zását, de mindenütt megtoldotta önálló kutatásának adataival. Ilyenképen sok legendáról, ha csak Jacobus szövegével hasonlítjuk össze, joggal azt hihetnők, hogy az a közvetlen forrása, míg azonban a Petrus-féle szöveggel való pontosabb egybevetés, a bővítések és rövidítések, egyes szók, kifejezések megegyezése azt mutatja, hogy elsősorban itt is Petrus a főforrás, bár helyenként meglátszik az *Aurea* hatása. Vegyük például az *Úrunk születéséről való tanúságot* (Nyt. XI: 29.). Horváth Cyrill szerint az *Aurea* 6. fejezetéből való (i. m. 48. l.). Csakhogy ez sokkal bővebb, míg Petrus szövege teljesen megegyezik a magyarral. Horváth négy toldást állapít meg, melyek közül három Pelbártból származik, míg a negyediknek nem adja gazdáját. Ez Petrus, íme:

Petrus (II: 1.)

Experimento probavi quod si pulegium collectum sit in festo nativitatis beati Joannis Baptistae in aurora diei: et ex eo factus manipulus servet usque ad diem dominicae nativitatis exsiccat sicut natura deposcit, quod si manipulus in nocte nativitatis ponatur in altare, in quo prima missa est decantanda, missa quae media nocte cantetur in hora nativitatis dominicae, pulegium aridum revirescit.

Debreczeni codex (Nyt. XI: 338—13.)

Ímez is nagi jegi rola hagi ha a vizi mentath keresztőlő zent Janof napra verradolan hainalba zedik f keueben kötik vagi kötölegben

karačon napian ah meg azot fiveth az oltarra tezik kin az elfő mifet Cantaliak

a meg azot menta meg zöldül ef meg eleuenődik ezönkepen a Jeriko mezeien termőt Rofa is.

Ugyanígy kimutathatók Petrusból azok a toldások, melyeket a *Fábián* és *Sebestyén-legendáknál* találunk (Horváth, i. m. 30. l.). Hogy mégis Petrust követi abban az esetben is, ha ez majdnem teljesen megegyezik Jacobus-szal, arra tanulságos példát nyújt a *Longinus-legendá*:

Aurea (cap. 47.): Longinus fuit quidam centurio, qui cum aliis militibus cruci domini adstans jussu Pylati latus domini lancea perforavit et videns signa, quae fiebant, solem scilicet obscuratum et terrae motum, in Christum credidit.

Debreczeni codex (Nyt. XI: 134.): Longinos vitéz zaz vitezők előtt iaro wr uala hisauriának tartomaniabol tamaduan ky a me mikoron a több uitezökel allana edös vronk Jefufnak keresztfaia alat oldalat halalanak utanna kopiaiaual altal öklele de latuan a ödakat meliek lönek vronknak halala utan ef előtte hagi az napnak feneh el vezeh ef nagi föld indulaf lön hyn Kriftuf vronkban.

Petrus (III: 201.): Longinus fuit quidam centurio de provincia Hisauriae, qui cum aliis militibus cruci domini astans, latus eius lancea perforavit. Et videns signa, quae fiebant, solem scilicet obscuratum et terrae motum, in Christo credidit.

Ugyanazok a toldások és rövidítések fordulnak elő a továbbiakban is mind Petrusban, mind a magyar codexben. Így pl. az *Auréd*-ből hiányzik Aphrodisius megtérése, de megvan a másik kettőben.

Hasonlót mondhatunk a *Balázs-legendáról*, mely egy mondat kivételével szószerint megegyezik Petrus-szal, csak abban alkalmazkodik a hazai viszonyokhoz, hogy a cappadociai fejedelem Szt. Balázst a »*Balatomba* uettete«! (Petrusnál, III: 76: »in

lacum praecipitatur.) A *Lázár-legenda* önállóan nem is fordul elő az *Aureában*, hanem csak a két nőtestvér *Magdolna* és *Márta* legendájával (c. 96. és 105.) kapcsolatban történik róla rövid említés. Codexünk legendája (Nyt. XI: 18.) itt is szorosan a Petrus-féle legendához (I: 72.) ragaszkodik.

Általában tehát megállapíthatjuk, hogy mindazokban a legendákban, melyek Pelbártból indulnak ki, a toldások Petrusból valók; mindazokban, melyeket eddig az *Aurea* hatására vezettünk vissza, nemcsak a toldások magyarázhatók Petrusból, hanem a legendák a maguk teljességében Petrust követik. Csak három legenda van e csoportban, melyek ugyan szintén Petrusból indulnak ki, de egy-két toldást átvesznek az *Aureából* is: 1. *Szent Tamás apostol legendája*. (Debr. c. 19. l., *Aurea* c. V., *Petrus* I: 79.) A legendát megelőző prédikáció Pelbártból származik, a legenda maga (22 l.) Petrus után indul meg, majd következnek részletek, melyek csak az *Aureából* származhatnak s így váltakozva tovább. 2. *Szent Péter széke ünnepe* (Debr. c. 119. l., *Aurea* c. 44., *Petrus* III: 140.) híven Petrus után indul, de az *Aurea* hatása is érezhető, mint más legendákban, különösen abban, hogy Petrus száraz oratio obliquái rectákká oldja föl s így bizonyos élnkséget kölcsönöz az előadásnak. 3. *Szent Szilveszter legendája* (Debr. c. 52. *Aurea* c. 12., *Petrus* II: 22.) szintén Petrus szerint kezdődik; mindazok a toldások, melyek Horváth szerint is az *Aureából* nem származhatnak, megtalálhatók Petrusban. Van azonban egy rész, mely határozottan mutatja az *Aurea* befolyását. (Debr. 54₃₀—55₅ ∞ *Aurea* c. 2. vége.)

E csoportban tehát csak ez a három legenda áll az *Aurea* közvetlen hatása alatt, míg a többi vagy teljesen Petrusból való (*Apollonia*, *Baldzs*, *Juliána*, *Lázár*, *Longinus*, *Remete Szt. Pál*, *Vazul*), vagy Pelbárt és Petrus együttes befolyását vallják (*Ágnes*, *Fábián* és *Sebestyén*, *Krisztus születése*, *Vizkereszt*).

Rátérve a *harmadik* csoportra, mely Pelbártból és Jacobusból van szerkesztve, Horváth Cyrill itt is sok helyütt megállapít a magyar szövegben olyan toldásokat, melyeket sem egyikből, sem másikból nem magyarázhatók. Mindezeket pontosan megtaláljuk Petrusban. Például az *András-legendában* a következő bővítéset idézi Horváth (i. m. 23. l.):

1. Debr. c. 3_{ss}: ameh a neep akaruan az Egeaf tizt tartot leh vagnya, leh törek Tömlöcznek aitoiat hagi el zabaditanaiak ötet kiket a zent Apoftol tanituan a bekefelegre el zendefite őket.

Petrusnál (I: 8.): sed a populo visitatur, volentibus proconsulem occidere et apostolum fractis ianuis liberare, quod apostolus praedicatione ad patientiam inuitauit.

2. Debr. c. 4₁₅: f az Egeas mikoron hazahoz terne ördög búuek ő beleh el földhöz veruen meg öle ötet kit latuan az ő egietlen egi Attiäya meg keresztölködek mind hazabeli nepekuel egietömben.

Petrus (u. o.): Egeas vero antequam domum rediret arreptus a dyabolo expiravit. Cuius frater nomine Stratocles cum omni eius familia ad Christum conversus est.

De nemcsak egyes toldásokban látszik meg Petrus hatása, hanem a legenda egész menetében őt követi. Csak épen az életrajzot megelőző beszéd követi Pelbártot, így látjuk ezt a *Gergely-legendában*, továbbá a következőkben: *Három királyok*, *Szent István első mártir*, *Szt. János evangelista*, *Kiskarácsony* (Circumcisio) és *Szent Pál megtérése*.

Egyetlen egy legenda követi Pelbárt mellett az *Aureát*: ez *Mátyás apostol* élete. Itt semmi nyoma Petrus hatásának. Ez különben az egész codexnek legönállóbban megalkotott legendája: nem követi az *Aurea* retorikai szempontokból megszerkesztett menetét, hanem az elbeszélés követelményeit tartva szem előtt, egész kerek kis életrajzzá alakítja a legendát. (L. Horváth i. m. 54. l.)

De még tovább mehetünk. Jacobus és Petrus szövegeinek szoros kapcsolata följogosít bennünket arra, hogy behatóbb vizsgálat alá vegyük a *második* csoport legendáit is, melyeket Horváth Cyrill tisztán az *Aureából* származtat. Vegyük mindjárt az elsőt, az *Anasztázia-legendát*. Bár Petrus és Jacobus szinte szórul-szóra megegyezik, mégis számos jel mutat Petrus elsőségére. A szent anyja Petrusnál (II: 2.) és codexünkben (34. l.): *Fausta*, Jacobusnál (c. 7.): *Fantasta*. Petrus és codexünk mindjárt az elején említi, hogy a szent Diocletianus idejében élt, Jacobus csak a végén. A három szűzről szólva, Jacobusnál ezt olvassuk: »habebat tres ancillas pulcherrimas, *quae sorores erant*«, Petrusnál kissé eltérően: »habebat tres ancillas *et sorores virgines*«, ugyanígy codexünkben: »három zolgalo *zwz leani ej ôčei* valanak.« Míg Jacobus elég részletesen adja a három szűz történetét, addig codexünk Petrus-szal csak röviden átsiklik rajta. De Jacobus nem említi a praefectus nevét, míg Petrusnál megtaláljuk: »Quas urbis praefectus *Dulcius*¹ uti christianas tenuit etc.« Ezt a magyar barát félreérti s a tulajdonnevet a *dulcis* melléknév középfokú adverbiumának nézve így fordítja: »kiket a varófnak feiedelme *nagi edőfön* tart el tisztól vala«. S így folytathatnók ezt tovább. Nyilvánvaló tehát, hogy codexünk Petrust követi, de azért egy-két helyen mégis következtethetünk arra, hogy az *Aurea* szövegét is fölhasználta. Így Jacobus a szentet »in vili habitu« járátja, Petrusnál ez hiányzik, de codexünkben előkerül: »parazt ruhában«, vagy vegyük ezt a mondatot Jacobusnál: »Christianorum carceres *circuire* et iis necessaria ministrare« [sc. audiens eam]; Petrusnál ez rövidebb: »Christianis carceratis necessaria ministrare«; codexünk fordítása Jacobusra vall: »a Tömlőczőket *zerteh zerint iaria vala* f a fogol kereztienőknék . . . mindőn *zwkfegőket* . . . meg zolgaltattia vala.« De az utóbbi eset ritkább. Ugyanezt mondhatjuk az *Aprószentek* legendájáról: nagyjában Petrust követi, de meglátszik rajta az *Aurea* hatása is. Ugyanígy az *Ágota-* és *Lucza-*legenda is Petrus fordítása,

¹ Hrotsvitha *Dulciti*us-a.

de az *Aurea* befolyása annyiban mutatkozik, hogy az oratio obliquá-k helyett a fordulatossabb rectá-kat alkalmazza.

Nem mutatható azonban ki az *Aurea* hatása három fejezetben (*Szt. Benedek, Cantuariai Tamás legendáin* és a *Gyertyászentelő Boldogasszony napjára való tanúságon*). Ezek tisztára Petrus szövegét fordítják. Viszont Petrus befolyása nélkül csak az *Aurea*-ra két legenda támaszkodik: *Szt. Ignác és Alamizsnás Szt. János legendája*.

Végül marad Horváth Cyrill első csoportja, három fejezet, mely csak Pelbártot követi. Ezek a *Szent Miklósról, Szt. Dorottya-ról* szóló és a *Karácsonyestére való prédikációk*. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Szent Miklós fejezete legendáriumunkban töredékes ott, a hol a beszéd után az életrajz következne. Ebből csak a hat utolsó sor van meg, a mely megfelel Petrus szövegének. Itt olvassuk (10 l.): »fekszik *venőczeben* maſtan«, mit a velenczei származású Petrus se hagy említés nélkül (I : 33): »Veneti autem idem corpus asserunt *Venetiis* delatum«.

Összefoglalva tehát vizsgálódásainkat a következő eredményre jutunk:

A legendárium 48 fejezete közül tisztán *Petrus*-ra esik: 24, hatása alatt áll még 19. Csak *Pelbárt*-ból való: 2, hatása alatt készült még: 13. Csak az *Aurea* fordítása: 2, nyoma megállapítható még 8 legendán. Horváth Cyrill eredményeit tehát a következőképen kell módosítanunk: a *Debreczeni-codex főforrása Petrus de Natalibus Sanctuariuma*, e mellett csak csekélyebb mértékben mutatkozik a *Pomerium* és a *Legenda Aurea* hatása. Ezeken kívül más forrás fölvételére nincs szükség, mert a még található toldások olyan jelentéktelenek és fontosabb motívum nélkül szürkölködők, hogy bátran a magyar fordító rovására írhatók. Végül a könnyebb áttekintés kedvéért betűrendben összeállítom a *Debreczeni-codex* legendáit forrásaik szerint.

Czím	Debreczeni-c. (NyT. XI.)	Petrus de Natalibus	Pelbárt De Stis (Hagenau, 1501.)	Legenda Aurea
1. <i>Ádám</i> atyánk <i>Agnes</i> l. <i>Annos</i>	88 l.	III: 2.	—	—
2. <i>Agota</i> asszon	108 l.	III: 84.	—	c. 39.
3. <i>Amiborus</i> doktor	10 l.	I: 36.	—	(c. 55.)
4. <i>Anasztázia</i> asszon	34 l.	II: 2.	—	c. 7.
5. <i>András</i> apostol	1 l.	I: 8.	I: 1 (2—4.)	(c. 2.)
6. <i>Annos</i> asszon	83 l.	II: 107.	I: 48.	(c. 24.)
7. <i>Antal</i> apát	69 l.	II: 92.	—	(c. 21.)
8. <i>Apalín</i> asszon <i>Apollonia</i> l. <i>Apalín</i>	114 l.	III: 107.	—	(c. 66.)
9. <i>Aprószenlek</i>	44 l.	II: 10.	(I: 31—33.)	c. 10.
10. <i>Balázs</i> pispök	106 l.	III: 76.	—	(c. 38.)
11. <i>Barbála</i> asszony	5 l.	I: 25.	(I: 5.)	—
12. <i>Bazilius</i> pispök	60 l.	II: 28.	—	(c. 26.)

Czím	Debreczeni-c. (Ny. T. XI.)	Petrus de Natalibus	Pelbárt DeStis	Legenda Aurea
13. Benedek apát Borbála l. Barbála.	136 l.	III: 214.	(I: 61.)	(c. 49.)
14. Brigida asszon	101 l.	III: 69.	—	—
15. David királ	50 l.	II: 15.	—	—
16. Dorottya asszon	110 l.	(III: 101.)	I: 54.	—
17. Euphrosyna asszon	116 l.	III: 113.	—	—
18. Fábian és Seböstyén ...	74 l.	II: 105, 106.	I: (90—91.) 92. (93.)	(c. 22—23.)
19. Gergőly pápa	128 l.	III: 192.	(I: 60.) II: 113.	(c. 46.)
20. Gyertyaszentelő Bódog- asszon	102 l.	III: 72.	—	(c. 37.)
21. Gyümölcsoltó Bódog- asszon	139 l.	III: 225.	—	—
22. Három szent királok ...	65 l.	II: 48.	I: 42.(43—45.)	(c. 14.)
23. Ignác pispök	99 l.	(III: 64.)	—	c. 36.
24. István első mártir	36 l.	II: 4.	I: 23—25.(26.)	(c. 8.)
25. János (Alamozsnás) ...	95 l.	(III: 77.)	—	c. 27.
26. János (Aranyszájú) ...	93 l.	III: 27.	—	—
27. János evangélista	40 l.	II: 7.	I: 27 (28—30.)	(c. 9.)
28. József, Mária jegyőse ...	135 l.	III: 209.	—	—
29. Juliána asszon	117 l.	III: 131.	—	(c. 43.)
30. Karácson estire való prédikáció	26 l.	—	I: 15.	—
31. Kiskarácson napra való prédikáció	56 l.	II: 27.	I: 38 (39—41.)	(c. 13.)
32. Kolozs asszon	115 l.	III: 110.	—	—
33. Lázár	18 l.	I: 72.	—	—
34. Longinus mártir	134 l.	III: 201.	—	(c. 47.)
35. Luca asszon Mária l. Szeplőtelen fo- gontatás, Gyertyaszen- telő, Gyümölcsoltó B. a.	15 l.	I: 64.	(I: 10.)	c. 4.
36. Mátyás apostol	121 l.	(III: 149.)	I: 56. (57.) 58—59.	c. 45.
37. Miklós pispök	8 l.	I: 33.	I: (6—7.) 8. (9.)	(c. 3.)
38. Pál (Remöte)	67 l.	II: 63.	—	(c. 15.)
39. Pál apostol megtérése ...	89 l.	III: 20.	I: 50.(51—54.)	(c. 28.)
40. Péter székös innepe ...	119 l.	III: 140.	(I: 55.)	c. 44.
41. Piroška asszon Scholastica l. Kolozs. Sebestyén l. Fábian	72 l.	II: 96.	—	—
42. Szeplőtelen fogontatás ...	13 l.	I: 42.	—	—
43. Szilveszter	52 l.	II: 22.	(I: 36—37.)	c. 12.
44. Tamás apostol	19 l.	I: 79.	I: (11.) 12. (13—14.)	c. 5.
45. Tamás doktor (Aquinoi)	125 l.	III: 181.	—	—
46. Tamás érsek (Cantuariai)	47 l.	II: 13.	(I: 35.)	(c. 11.)
47. Urunk születése	29 l.	II: 1.	—	(c. 6.)
48. Vízkereszt	62 l.	II: 47.	I: 42.(43—45.)	(c. 14.)

(A zárójelbe tett szám azt jelenti, hogy az illető fejezet nem volt hatással codexünkre.)

Miután így a *Debreczeni-codex* első részének forrásai minden irányban tisztázódtak és közvetetlen eredetije ismeretes, megkísérlehetjük, hogy a magyar fordító (valószínűleg ferenczes barát) alkotásáról és munkája értékéről rövid ítéletet alkossunk magunknak.

Codexünk szerzője három század leghíresebb legendagyűjteményéből merített: Jacobus a Voragine a XIII., Petrus de Natalibus a XIV. és Temesvári Pelbárt a XV. század jellemző képviselője. A legjobb forrásokhoz fordult tehát, mégis épen ezek korbeli és felfogásbeli eltérései észrevehető nyomokat hagytak a munkán. A legendárium nem kelt egységes, harmonikus benyomást, nagyon is érezhető, hogy különböző természetű és stílusú alkotóelemekből forrt össze. Pelbárt retorikus célú, példázgató, tudákos fejtegetéseihez sehogy sem illenek a *Legenda Aurea* többnyire friss, fordulatos, igazi elbeszélő művészettel megalkotott legendái (bár ettől az egyenetlenségtől sokszor Jacobus sem ment), s ezek mellett ismét kirínak Petrus száraz kivonatai, melyeken fordítónk még maga is rövidített. Maga Pelbárt jobban össze tudta illeszteni beszédeiben az elbeszélő és példázó részeket. A magyar fordítót azonban, úgy látszik, elragadta Jacobus ihlete, s ennek befolyása alatt gyakran igyekszik Petrus egyhangú, csak a főbb adatokra szorítókozó összefoglalásaiba több életet önteni, egy-két hatásos párbeszéddel, néhány legendai vonás kiszínezésével költőibbé tenni. Fordítónknak volt tehát érzéke a művészi alakításhoz, Jacobus e tekintetben jó iskola volt számára. Csak az a kár, hogy ez a hatás nem érvényesül Petrus mellett nagyobb mértékben.

Eredetiséget a középkori baráttól nem igen várhatunk. Legfőljebb a források kombinálásában s a részletek elrendezésében tanusít némi önállóságot. Maga a fordítás hű, de nem szolgai. A mennyiben saját inventiójára támaszkodik, toldásai jelentéktelenek és gyérek, inkább egy-két fohászbán, tudákos magyarázatban vagy stilizáló próbálkozásban merülnek ki.

Szerzőnknek mindenesetre megvan az az érdeme, hogy kísérletet tett egy egész évre szóló, rendszeres magyar legendárium összeállítására, a mint erre már Horváth Cyrill nyomatékosan rámutatott. Minthogy a *Debreczeni-codex* e része töredékes, nem tudjuk, sikerült-e véghez vinnie munkáját. Így is, a meglevő rész terjedelme teljesen a *Legenda Aurea* arányainak felel meg. S ha tudjuk azt, hogy Jacobus, Petrus és Pelbárt eredetisége se jelent sokkal többet forrásaikhoz viszonyítva, akkor valóban sajnálhatjuk, hogy a *Debreczeni-codex* csak töredékét őrizte meg egy magyar *Arany Legendának*.

KIRÁLY GYÖRGY.

A SZILÁGYI ÉS HAJMÁSI MONDA DÉLSZLÁV ROKONAI.

A szendrei névtelen feldolgozásában reánk maradt »Szilágyi Mihály és Hajmási László históriájá«-nak eredete, mióta ezen bájos verses elbeszélés a *Csoma-codex* rejtékéből nyomtatásbeli közlés útján napvilágra került, tudományos irodalmunkban sokat vitatott, de még korántsem eldöntött kérdés: a névtelen, ki 1822-ben a *Hormayr-Mednyánszky-féle* »*Taschenbuch für vaterländische Geschichte*«-ben az elbeszélés német fordítását nyújtotta, az Árpádoknak a bizanczi császárokkal viselt háborúi idejéből való alkotásra akarta visszavezetni; *Toldy Ferencz*, mikor 1828-ban a »Magyar költői régiségek«-ben a magyar szöveggel párhuzamban közölte ezt a német fordítást, hivatkozással arra, hogy a költemény hősnője török leány, elvetette a fordítónak ezen közelebbiről meg nem okolt nézetét és az elbeszélés egyik hősében a történet Szilágyi Mihályát, a kormányzót, Mátyás király nagybátyját látta; nézetének megokolása mindössze ennyi: »*Meines Wissens enthielt die Geschichte nichts, was dieser Annahme entgegen wäre*« (előszó); 1854-ben, »A magyar költészet Zrínyiig« című művében (120—121. l.) a szendrei névtelen feldolgozását »*eddig vagy elvesztett vagy legalább közismeretre nem jutott szerb népének után készültnek*« tartotta; szerb eredetet hangoztatott később is, valahányszor irodalomtörténeteiben alkalma nyílt arra, hogy ezen elbeszélésről szóljon,¹ még 1878-ban is »A m. nemz. irod. tört. a legrégibb időktől a jelenkorig« negyedik kiadásában (51. l.) noha már két évvel előbb 1876-ban »A m. költ. kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig« második kiadásában (I: 45 l.) elejtette volt ezen nézetét: »Hogy névtelenünk idegen nyelvből fordította volna azt, nem tartom hihetőnek: oly magyaros, e mellett oly teljes és kerek az, hogy tartalom és forma szigorúan fedezik egymást, minél-

¹ A m. irod. tört. a legrégibb időktől a jelenkorig, Pest, 1854/5. 38. l. — A m. költ. kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb idők I. k. 1855. 111—114. l. és ezen művek későbbi kiadásaiban.

Az ellenmondás csak látszólagos. Az 1878.-ki, negyedik kiadás, mely Toldy halála után jelent meg, a harmadiknak jóformán csak le nyomata, így adatai a szerző 1872-iki nézetét tolmácsolják. A végső szót tehát Toldy 1876-ban mondta ki. *Szerk.*

fogva hajlandó vagyok azt egy avult, talán töredékes história szabad újra-alkotásának tartani. » *Toldy F.* ezen nézetének így megváltozását főleg azon körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy *Gegő Elek* a moldvai csángóknál prózában,¹ *Szabó Károly* és *Gyulai Pál*² pedig az erdélyi székelyeknél énekekben találták ugyanezen esemény feldolgozását;³ minthogy pedig a csángó monda egy *Szilágyi Miklósról* szól, *Toldy* a szendrői névtelen művének hősét sem azonosította a történeti Szilágyi Mihály gubernátorral, hanem egy XVI. századi Szilágyit keresett benne, annál inkább, mert Szilágyi Mihály csak egyszer, és pedig élte végén volt Konstantinápolyban fogva, hol el is veszett;⁴ majd pedig a szendrei névtelen műve ezen sorának:

Nagyszombat felé az farkasokkal szőröncsét próbálni

oly magyarázatával, hogy itt eredetileg Bolgárország egykori fővárosa és Nagyszombat szláv nevének (Tirnava) összetévesztése vezethette a költőt arra, hogy hőseivel Nagyszombatot emlegettesse, vonatkozást látott Hunyadi Jánosnak 1454-ik évi bolgáriai inváziójára, mikor a vajda serege Tirnava környékét pusztította; ezért egy régi mondát tételezett fel, mely újabb és újabb feldolgozást nyert, a »poéta« pedig, kinek »ő verseiből« a szendrői névtelen dolgozott, szerinte ezt a régi mondát ifjította fel, azt a maga (t. i. a Hunyadiak) korába iktatta, a mondában szereplő két magyar úrfi történetét két akkor jól ismert magyar család nevéhez fűzte s a monda Szilágyi Miklósa (»amely nevű úr 1408 körül virágzott«) helyébe Szilágyi Mihályt léptette. Abban, hogy a verses elbeszélés a török császár lakóhelyét Konstantinápolyba teszi, holott a szultán 1454-ben még Drinápolyban székelt, a szendrei névtelennek tulajdonítandó »a maga korának tudomása szerint« való változtatást látott.⁵

Toldy ezen nyilatkozataiból látjuk, hogy csak újabb és újabb kérdéseket vetett fel, melyek még várják a megoldást; azon kutatók is, kik később szólnak ezen kérdésekhez, pusztán értékes adalékokat nyújtanak, melyek a kérdések megoldását csak elősegítik; amit azonban végeredményként nyújtanak, az nem állja meg a kritikát.

A tót eredet kérdése, melyet *Kollár János* azzal vetett fel, hogy a »Narodné zpiewanky čili pjesně světské slowáků w

¹ A moldvai magyar telepekről, 1838. 8c. 1.

² Koszorú 1864. II., 1865. I. 257. l., *Arany L.* és *Gyulai P.* Népkölt. Gyűjt. I. 160—161. l. és az ezekhez fűzött jegyzetek.

³ A *Sebesi Jób*-féle énekről, melyet *Hermann Antal* közölt (A Szilágyi és Hajmási című népballada rokonai, Budapesti Szemle 55. k. 1888. 284. l.), *Sebestyén Gyula* kimutatta (EPbK. XIII. 1889. 506. s. köv. lk.), hogy hamisítvány.

⁴ A m. költ. Zrínyiüig, 1854. 120—121.

⁵ A m. költ. kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig, II. kiadás, I. kötet, 1876. 45—48. l.

Uhráh» című gyűjteményébe a szendrei névtelen művének tót fordítását egy XVI. századi codex táblájából kifejtett feljegyzésben reánk maradt eredeti tót népköltési alkotás gyanánt felvette,¹ kezdettől fogva gyanakvó fogadtatásra talált, *Kardos Albert* pedig szándékos mystificatióval vádolja *Kollárt*;² *Houdek Vlad.* egy XVII. századi (1684-ből való) cantionáléban is megtalálta az éneknek »újabb« tót szövegét,³ de ezen felfedezéssel sem vált valószínűvé az, hogy a monda tót eredetű, hanem csak enyhítette a *Kollár* ellen emelt vádnak súlyát; úgy látszik, hogy a szendrei névtelen feldolgozása kézirat útján szélesebb körben ismertté vált és korán talált tót fordítókra is; a Szilágyi és Hajmási mondáról mint egyenrangú magyar és tót népköltési alkotásról úgy, mint ezt *Jiri Horák* teszi,⁴ nem szólhatunk: megbízható tót népköltési gyűjtők a tót nép hagyományában sem a mondát magát, sem pedig nyomát nem találták.

Oly könnyen azonban, mint a hogyan *Kardos Albert* a »Szilágyi és Hajmási mondája« című értekezésében⁵ akarta a monda eredetének kérdését elintézni, mégsem oldható meg a feladat: azért, mert a thema a középkor irodalmában gyakori (Gleichen gróf és Melechsala, Huon de Bordeaux és a kalifa leánya, stb.), még nem válik feleslegessé a történeti alap keresése; abból, hogy a *Kollár*-féle ének »hamisítványnak bizonyult«, még nem következik, hogy a magyar mondát »az idegen származás ellen már egy szóval sem kell védeni«; azon állítás pedig, hogy benne magyar vitézekről lévén szó »magyar vitézekről magyar képzelet alkotta« és hogy a névtelen emlegette »poeta« latin költő, ki a magyar nép ajkán élő motívumokat latin elbeszélő költeményben dolgozta fel stb., stb. még bizonyításra szorulna.

Hermann Antal (id. ért.) nem feszegeti a monda eredetének kérdését, hanem egybeállít sok délszláv, erdélyi román, szász és cigány népköltési alkotást, melyek a magyar monda rokonságának körébe tartoznak, de sajnálatunkra nem találjuk benne azon délszláv népköltési alkotásokat, melyek a magyar monda kialakulásának magyarázatához fontos adalékokul szolgálhatnának.

*Thúry József*et sem győzte meg *Kardos Albert* fejtegetése arról, hogy a magyar monda történeti alapját keresni teljesen felesleges: ő épen történetírókban és oklevelekben keres adatokat a monda keletkezésének magyarázatához és ki is mutatja, hogy a monda minden lényeges elemének van történeti magva:

¹ I. k. 1834. 45—52. l.

² Egy irodalmi hamisítvány. *Nemzet* III. évf. 777. sz. 1884. okt. 29.

³ *Časopis Matice Moravské* 1892. 106. s. köv. lk.

⁴ *Archiv für slav. Phil.* XXXIII. 1911. 274—277. l.

⁵ *EPkH.* IX. 1885. 595. s. köv. lk.

a monda Szilágyijában és Hajmásijában történeti hőöket lát, történeti alakot még a szultánleányban is; történetírókból idéz adatokat arra vonatkozólag, hogy a történetből jól ismert Szilágyi Mihály a rigómezei csata alkalmával török fogságba esett, melyből azután kiszabadult; oklevelekből állapít meg oly viszonyt Szilágyi Mihály, Hajmási László és a császárléány között, mely a monda keletkezésének alapjául szolgálhatott;¹ de már a monda első lényeges elemének, Szilágyi Mihály török fogságának és ebből való szabadulásának magyarázatánál feltűnik, hogy a történetírók, kik ezt a fogságot és ezt a szabadulást emlegetik, néphagyományra támaszkodnak.

Szóval, a Szilágyi és Hajmási monda eredetéhez eddig fűzött összes kérdések revisiót igényelnek, elsősorban pedig az, melyet *Toldy Ferencz* felvetett és később elejtett: a délszláv eredet kérdése, mely a délszláv folkloristika mai állásánál fogva már egészen másképen állítható be, mint a hogy *Toldy* beállította.

Annak megokolására, hogy a szendrei névtelen munkáját »eddig vagy elvesztett vagy legalább közismeretre nem jutott szerb népének után készülnék« tartotta, a következő körülményeket említi: »ide látszik mutatni az elbeszélés egész menetele, a hely, hol a magyar költő azt készítette, a történet katasztrófájának scénája Magyarország határin, melyet a legnagyobb hihetőséggel Szerviába tehetünk.«²

»Az elbeszélés egész menetelére való hivatkozás teljesen helyes; erre *Toldy*t azon körülmény vezethette, hogy a *Vilkovics Mihálylyal* — *Karadžić Vuk Stefanović* és *Mušicki Lucian* szerb népköltési gyűjtők barátjával — való sűrű érintkezés folytán sok jellemzeteset hallott a szerb népköltészetéről és hogy *Therese Albertine Luise von Jakob (Talvj)* fordításai,³ majd pedig *Székács József* átültetései⁴ alapján már számos délszláv vitézi éneket ismert; kár, hogy nem említi azokat az alkotásokat, melyek az összehasonlítás alkalmával szeme előtt lebegtek. Hogy később elejtette ezt a nézetét, az annak is tulajdonítható, hogy egyrészt nem ismert Szilágyi Mihályról szóló délszláv vitézi énekeket, másrészt pedig azokban a vitézi énekekben, melyeket ismert, nem találta a Szilágyi és Hajmási monda összes lényeges motívumait oly módon szerves egészbe fűzve, mint a magyar mondában.

Oly délszláv népi vitézi éneket, mely ezen monda összes lényeges motívumait ily szerves egészbe fűzné és Szilágyi Mi-

¹ Szilágyi és Hajmási históriája, IK. III. évf. 1893. 293—306. l.

² A m. költ. Zrinviig, Pest, 1854. 120—121. l.

³ Volkslieder der Serben, metrisch übersetzt u. historisch eingeleitet von Talvj. I—II. Halle, 1825—1826. — Neue umgearbeitete und vermehrte Auflage I—II. Leipzig, 1853.

⁴ Szerb népdalok és hőregék, 1836. Pest, Trattner és Károlyi. — Második kiadás. Olcsó Könyvtár. 574—576. sz.

hályra ruházná, manap sem ismerünk ugyan, de már határozottan tudjuk, hogy Szilágyi Mihály még a XVII. században is a délszláv népköltészet egyik legkedveltebb hőse volt; maradt reánk XVII. századból való feljegyzésben ének, mely Szilágyi Mihály konstantinápolyi fogságáról és ebből való szabadulásáról szól; ismerünk XVII. és XIX. századi feljegyzésekből számos éneket, melyek a szultán, a török nagyvezír vagy egy pasa leányának a fogságba vetett keresztyén hős iránt érzett szerelméről, a hős kiszabadításáról és a szerelmesek együttes meneküléséről szólnak, azután számos éneket, melyekben a bajtársak, kenyeres pajtások vagy testvérek egy leány iránt érzett szerelmük következtében egymás ellen törnek, noha egyikük nős, családos; és ezek a motívumok oly hősökhöz fűződnek, kiken érezhető, hogy a néphagyomány rájuk ruházta az egykoron Szilágyi Mihály nevéhez kapcsolt motívumokat.

Ezen lényeges motívumokat közelebbről kell vizsgálnunk.

Kérdés: azonosítható-e a monda Szilágyija a történeti Szilágyi Mihállyal? *Toldy* — mint láttuk — eleinte azonosította vele, hangoztatva: »Meines Wissens enthielt die Geschichte nichts, was dieser Annahme entgegen wäre«; később pedig egy XVI. századi, majd pedig egy a XV. század elején élő Szilágyi Miklóst keresett benne; *Thúry József* ismét azonosította Mátyás király nagybátyjával, a gubernátorral, kimutatva, hogy hibás az alap, melyen *Toldy* régibb nézetét elejtette volt (t. i. »Szilágyi Mihály... csak egyszer és pedig élte végén volt Konstantinápolyban fogva, hol el is veszett«): történetírók említésére támaszkodva, hirdeti, hogy Szilágyi Mihály a rigómezei csata alkalmával török fogságba esett, melyből ki is kellett szabadulnia. Forrásai *Szerémi György* és az 1486-iki török névtelen.

Szerémi György emlékirata szerint (VI. fej. I. *Wenzel G.* »*Szerémi Gy. emlékirata*« Pest, 1857. 15—17. l.) Szilágyi Mihály 28.000 emberrel Rácországon keresztül vonult, a *Rigómezőn* táborni ült; csakhamar ugyanoda jött a szultán serege, Szilágyi csapatját teljesen szétverte, őt magát fogságba ejtették és elhurczolták *Konstantinápolyba*; váltságdíjúl a szultán Belgrád átadását követelte. Szilágyi színleg elfogadta az ajánlatot, de a levélben, melyben a várkapitányt Belgrád átadására kellett volna utasítania, megírta, miként kaszabolják le vitézei a vár átvételére küldött ötszáz törököt. Mikor Murad szultán a rászedésről értesült, tíz darabra vágatta Szilágyit. Így tehát — mondja *Szerémi* Szilágyira vonatkozólag — a mily mértékben mért ő másnak, olyan mértékkel mért neki az igazságos Isten V. László haláláért. Szerinte u. is V. Lászlót Szilágyi Mihály a Dunába fojtotta.

Thúry maga is kevés hitelt tulajdonít az egész elbeszélésnek, mely naívságával inkább délszláv guszlár énekébe illik,

mintsem XVI. századi krónikás művébe ; idézni bizonyára csupán azért idézi, mert a Szilágyi és Hajmási mondanak teljesen történeti alapon való keletkezéséről alkotandó elméletének felépítéséhez alkalmas adatot talál benne : t. i. azt, hogy Szilágyi Mihály a rigómezei csata alkalmával török fogságba jutott ; a többi adatot — természetesen — teljesen elveti.

De tulajdoníthatunk-e ezen egy adatnak több hitelességet, mint a többinek, főleg ha megbízhatóbb és az elbeszélte eseményhez közelebb álló krónikások erről mit sem tudnak? *Thuróczy* pl. a rigómezei csatáról szólva, felsorolja mind a vezéreket, de ezek sorában Szilágyi nevével nem találkozunk.¹

De talál *Thúry* fentebb említett nézetének igazolására kedvezőbb adatot is : az 1486-i török névtelen u. is a rigómezei csata elbeszélésének befejezésében említi : »Akkor (t. i. Hunyadi János menekülése után) a müszulmanok üldözni kezdték a gyaurokat ; egy másik rész pedig elfoglalta a szekérvárat és a benne találtakat részint kardra hányta, részint foglyokká tette. Egy-két bánjukat is elfogták és Murad elé vitték. E bánok egyike volt egy *Kara Mihál* nevű, a kit *Murad szultán szabadon bocsátott.*« (L. Török-magyarkori tört. eml. II. oszt. Török történetírók. Ford. *Thúry J.* 1895. I. 21.) — Ezen *Kara Mihál* pedig Szilágyi Mihály, kit történetírók sűrűn neveznek *Nigernek*, *Schwarzernak*, *Crninak*, *Karának*.

De a török névtelennek — kinek minden magyar vezér vagy úr, akárcsak a délszláv vitézi ének előadójának : *bán* — ezen adatai aligha hitelesebbek, mint a *Szerémiéi* ; egy Szilágyi Mihály szabadonbocsátásának bizonyára oly ára lett volna, hogy ennek a magyar történetírásban is maradt volna valami nyoma.

Nem kell-e *Szeréminek*, »a népies közvélemény tolmácsának,² forrását a délszláv néphagyományban keresnünk, melylyel a szerb lakosságú Szerémben, Kameniczán, született és ugyanezen megyében Bánffy Jakab mellett káplánkodó krónikásunk korán megismerkedhetett és mely néphagyomány után a török névtelen is indulhatott?

A történet Szilágyi Mihályáé ugyanis, ki a délvidéken sokat vitézkedett, a délszláv népköltészetnek egyik legnépszerűbb hőse lett. *Gundulić Iván* (1588—1683.) raguzai költő »*Osman*« című eposzáinak III. részében egy epizod keretében arról szól, hogyan örökölte a horvát-szerb-bolgár nép Orpheustól a dalos hajlamot ; itt megemlíti azt is, kikről szeret e nép leginkább énekelni és ezen hősök sorában említi »*Svilojević Mihajlo*« bánt.³ *Karadžić Vuk Stefanović* ugyan már nem hallott

¹ Cap. XIV. *Schwandtner* : *Scriptores rerum Hung.* I. 259—261.

² Szinyei J. *Magyar Irók*, XIII. 220.

³ Prosvietlit se e u njih hajo,
Kudgod svietli sunce žarko :
Svilojević još Mihajlo
I Kraljević junak Marko.

ily énekeket, de annál sűrűbben emlegetik Szilágyit az ú. n. »bugaršćica«-k, a XVII. és XVIII. században dalmát írók feljegyezte, hosszabb sorú (15—16 szótagos) régi vitézi énekek, melyeket 1878-ban *Bogišić* adott ki.¹ Szólnak pedig ezek arról, hogyan adta »Svilojević Mihajlo ban« hugát János vajdának feleségül;² szerepeltetik őt a rigómezei hősök sorában,³ egy pedig azt beszéli el, hogyan vitézkedett és hogyan szabadult ki konstantinápolyi fogságából: a szultán maga elé szólította rabját és kérdezte tőle, ki volt ama hosszú szakállú hős, ki hattollú buzogánnyal ellentállás nélkül üldözte a török daliákat; Szilágyi azt feleli, hogy az Márk királyfi volt; a szultán azon kérdésére, hogy ki volt ama hosszú bajszú hős, ki rendre kopjára szúrta a török vitézeket, azt feleli Szilágyi, hogy az Bánfi Székely »sestric« (nénje fia) volt; végül azt kérdi a szultán, ki volt ama merész ifjú, ki áthatolt a török táboron, elhatolt a szultán sátráig és vagdosni kezdte a sátor kötelékeit; erre felsóhajt a rab és megvallja, hogy jó maga volt az, a janicsárok szemeláttára akarta felapritani a szultánt. A török császár most ki akarja végeztetni rabját, de bátorsága jutalmául megengedi, hogy maga választsza a halál nemét, melylyel ki akar múlni; Szilágyi azt válaszolja, hogy karddal: kéri a szultánt, ültesse őt paripára, köttessen tüsszőjére kardot, de kezét köttesse hátra, így küldje ki őt a vívótérre, küldjön utána háromszáz janicsárt és ezek kaszabolják le őt. A szultán teljesíti Szilágyi óhaját, csak hogy a janicsárok restellenek megköttözött hőst megölni, ezért leoldják kezéről a köteléket, kezébe adják kardját és így szállnak vele szembe; Szilágyi pedig egymaga megöli mind a janicsárokat, csupán egyet hagy — azt is mélyen megsebezve — hírmondóul, hadd jelenthesse a szultánnak, hogyan végeztek janicsárai rabjával.⁴

Az éneket, noha expressis verbis nem említi a Rigómezőt, a »Hunyadi János rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben« című értekezésemben⁵ felvettem a rigómezei ciklusba, mert a) a többi odatartozó ének Szilágyit a rigómezei hősök sorában említi, b) megállapítható, hogy az énekben említett Márk királyfi itt Hunyadi János helyébe lépett, hiszen más régi horvát énekek Hunyadi Jánost rajzolják övig érő szakállal⁶, és a rigómezei csata legkiválóbb hőseit, Bánfi Székelyt, ill. Székely János bánt, az ének úgy említi, mint az előbb említett hős (itt tehát Márk királyfi) nénjének fiát, holott Székely János bánt Hunyadi János nénjének a fia; c) az ének változataiban — melyek már más hőshöz fűzik ezeket a motivumokat — a rajzolt

¹ Народне пјесме из старијих понајвише приморских записа.

² U. ott 23. é.

³ U. ott 20., 21., 25. (ez »fekete« Mihály bánnak nevezi Szilágyit.) 32. stb. é.

⁴ U. ott 46. é.

⁵ Ethnographia XXIII. évf.

⁶ *Bogišić* id. kiad. 88. é.

küzdelem színhelye a Rigómező folyójának, a Szitniczának partja.¹ — Íme, a *Thúry* említette történetírók is tudnak arról, hogy Szilágyi a rigómezei csatában török fogságba esett, és ezen adatok is igazolják feltevésem helyességét, hogy ezen ének a rigómezei ciklusba tartozik. Ezen éneknek, *Szerémi György* és a török névtelen elbeszélésének ugyanis közös a forrása és ez a délszláv néphagyomány. A képnek, melyet énekünk Szilágyi Mihály merész vitézkedéséről nyújt, van történeti magva, csak hogy nem a Rigómezőn küzdött ily vakmerően Szilágyi, hanem, amint *Pavić Ármin* kimutatta,² Belgrád felmentése alkalmával, mikor a győzelmes keresztyén had a török tábort is felprédálta és maga a szultán is megsebesült. Azt pedig, hogyan keletkezett a délszláv néphagyomány, mely szerint Szilágyi Mihály — noha a történet erről mit sem tud — a rigómezei csatában vitézkedett és foglyul esett, megmagyarázza a horvát népepika rigómezei ciklusának alakulása: Hunyadi rigómezei csatája a horvát néphagyományban a XV. század végén és XVI. század elején oly középponttá vált, melyben máshol és máskor is történt nevezetes események, mint pl. a várnai csata, a Belgrád felmentése alkalmával kifejtett hősködés, a mohácsi vész és más küzdelmek emléke koncentrálódott, és Hunyadi János korának nevezetes hősei mind szerepet nyertek, így Szilágyi Mihály is. Tudott a nép Szilágyi Mihály egy fogságáról is, melyből kiszabadult, t. i. arról, melybe őt Mátyás király vetette volt; ennek emléke pedig a néphagyományban olykép módosult, hogy az esemény a rigómezei csatához fűződött, és hogy ebből a fogságból Szilágyi kiváló hőshöz méltóan szabadult. A fogság helyéül és a szultán székhelyéül énekünk *Konstantinápolyt* említi, noha a rigómezei csata idején a szultán még Drinápolyban székel, és talán nem véletlen a találkozás, hogy *Szerémi* is, a szendrei névtelen is ezen anachronizmusba esik.

Tehát az, a mit *Thúry József* történet gyanánt említ, t. i. hogy Szilágyi Mihály a rigómezei csata alkalmával valóban török fogságba esett, melyből valami módon kiszabadult, nem színtörténet, hanem délszláv néphagyomány, melyet a *Zrinyi Péter* feljegyzésében³ reánk maradt »bugaršticá«-ban költőileg kialakítva találunk. Tud ezen régi ének arról is, a mit a szendrői névtelen műve, sőt némi módosítással *Szerémi* is említ, t. i. hogy Szilágyi ezen kalandja alkalmával sok törököt ölt meg.

¹ U. ott 101. é., Vuk, Српске нар. пјесме. II. k. 1845. 52. é.; Mat. Hrv. »Hrv. nar. pjesme« I. 1. 60. é.

² »Dvije stare narodne pjesme«, Rad jugoslav. akad. XLVII. 93—120. l.

³ *Fiedler* a bécsi cs. titkos levéltárban Zrinyi Péter iratai között találta és közlés céljából átengedte *Miklošich* Ferencznek, l.: Slavische Bibliothek, 1851. 259. l. és Volksepik der Kroaten, Denkschriften der kais. Akademie d. Wiss. Phil. hist. Kl. XIX. Wien, 1870.

Azon körülmény, hogy a csángó monda és székely ballada egy Szilágyi Miklóst emleget, ne készítse a kutatót arra, hogy egy XVI. századi vagy egy 1408 körül szereplő Szilágyi Miklóst keressen a monda hőseiben: egy-egy népköltési alkotásban idővel nemcsak a hős keresztneve változhatik meg, — egy szerb vitézi ének pl. Jurišić Miklóst Jankónak nevezi ¹ — hanem egy-egy történeti hőshöz fűzött motivumok is idővel egészen más hősökre ruházódnak: a mit a délszláv népi epikusok egykoron Szilágyi Mihályról énekeltek, azt idővel »Banović Sekulá«-ra² vagy »Jurišić Jankó«-ra ruházták.

* * *

A magyar monda szerint a fogságban sínylődő keresztyén hősbe beleszeret a szultán leánya; házasság ígérete fejében kiszabadítja, vele menekül és nejevé lesz.

Ezen thema a délszláv népköltészet egyik leggyakrabban feldolgozott tárgya és — mint *Kuzelja Zenon*³ és részben *Hermann An'al*⁴ kimutatták — internationalis, az európai népek költészetében nagyon elterjedt motivum.

A themának délszláv változatait *Maretić Tomislav*⁵ három csoportba osztja, jellemezve minden csoportnak legjellegzetesebb délszláv típusát. Az első csoport jellegzetes idegen típusa a Gesta Romanorum egyik elbeszélése (l. *Oesterley*-féle kiadás 278. l.), mely szerint egy ifjú egy királynak fogságába esik, és a király oly nagy váltságdíjat követel érte, hogy atyja nem válthatja ki, de a király leánya megsajnálja az ifjút, gyakran elnéz ablakrostélyához, beleszeret és megígéri neki, hogy kiszabadítja, ha őt nőül veszi; az ifjú elfogadja az ajánlatot, a leány kiszabadítja és nejevé lesz. — A csoportnak legjellegzetesebb délszláv típusa a *Vuk* közölte *Ропство и женидба Јакшића Штевана*⁶ (Jaksics István rabsága és házassága), melyre még visszatérünk. — A második csoportnak jellegzetes képviselője az a délszláv ének, mely Márk királyfinak és az arab aga leányának históriáját nyújtja⁷: Márk királyfit egy arab aga fogságba ejtette; a sínylődőt megsajnálta az aga leánya, ellátogatott hozzá, belészeretett, megígértette vele, hogy nőül veszi, kiszabadította és vele menekült; útközben, mikor már virradt, s Márk látta a leány fekete arcát, megútálta és — egyes változatok szerint — megölte, mások szerint, mikor a leány a víz partjára ment, hogy megmosakodjék, hűtlenül

¹ *Vuk* id. gyűjt. II. 52. é.

² »Car Lazar i Sekula« Mat. Hrv.: Hrv. nar. pjesme I. 1. 60. é.

³ Угорский король Матвій Корвин в славянскій устний словестности. У Львові. 1906. 100—120. l.

⁴ Újabb adalékok a Szilágyi és Hajmási-féle témához. Kisf. Társ. Évtapjai. Új folyam 24. 134. s köv. lk.

⁵ »Naša narodna epika.« U Zagrebu 1909. 229—232. l.

⁶ Id. gyűjt. II. k. 95. é.

⁷ Régibb alakját közli *Bogišić* id. kiadás 5. é., újabb alakját *Vuk* id. gyűjt. II. 64. é.

elhagyta. Ezen csoportot *Halanszki M.* (Южнославянския сказания о Кралевичъ Марѣѣ Варшава I. 447. s. köv. II.) visszavezeti a X. századi bizanci elbeszélésre, melynek hősei Digenes és Akritas, és kimutatja, hogy ennek a bolgárban korán akadt fordítója. — A harmadik csoportnak legjellegzetesebb darabja a *Vuk* közölte *Женида Стојана Јанковића* (»Jankovics Szilárd házassága«),¹ melynek sok motívuma élénken emlékeztet a német néphagyományon alapuló Waltharius manu fortis históriájára: Jankovics Sztojan áhítozik Musztaj bég hugára, a szép Hajkunára; egyszer vadászat alkalmával elfogja őt a bég, megkötözteti és hazaviszi börtönbe; Hajkuna látta a keresztyén hőst, belészeretett, érintkezésbe lép vele, megnyeri tőle az ígéretet, hogy nőül veszi, kiszabadítja és sok kincset magukkal vive, menekül vele; útjukban megpihennek; a hős szemére álom nehezedik, Hajkunának ölébe hajtja fejét és elalszik; a leány azonban nem mer elaludni, mert fél az üldözőktől; csakhamar meg is érkezik a bég üldöző csapatja, s Hajkuna felkelti a hőst; ez elrejtí a leányt az erdőben, hogy ne lássa a bekövetkező nagy vérontást, és szembeszáll az üldözőkkel; valamennyit megöli, magát a béget is legyőzi és megkötözve haza küldi; most már zavartalanul folytatja útját Hajkunával, kit nőül is vesz.

Noha a második és harmadik csoport tagjaiban is lépten-nyomon akadunk oly helyzetekre, melyekre a magyar monda, de főleg a szendrei névtelen feldolgozása emlékeztet, mindamellet a Szilágyi és Hajmási monda, a fentebb kiemelt motívum tekintetében, legközelebb áll az első csoportba tartozó délszláv alkotásokhoz, melyeknek legjellegzetesebb típusa az említett *Ромео Јакшића Штевана*: a Jakšić-testvérek, Dömötör és István, *Belgrád kapitányai*; a vár ostroma alkalmával Dömötör kimenekül, István azonban *török fogságba esik és Konstantinápolyba* kerül; a deli hős megtetszik a szultánnak, a ki Boszniát, a nagyvezéri méltóságot és leányát ígéri oda neki, ha törökké lesz; de hiába; a mi a szultánnak nem sikerült, azt Čuprilić nagyvezér jó bánásmóddal akarja elérni; de mikor ezen kísérlet is kudarcot vall, átveszi az ifjút a novipazári pasa, hogy fogsággal, éhséggel és szomjúsággal megtörje; egy évi gyötres után elküldi hozzá szép leányát, Hajkunát, feledtető vízzel, melynek az a varázshatása van, hogy az, ki megízleli, rögtön elfelejti vallását és hozzátartozóit; Jakšić István elutasítja a kínált vizet; Hajkuna azonban szerelemre gyúlt a rab iránt és felajánlja neki szerelmét; mikor azonban a keresztyén hős hivatkozással arra, hogy török leány szerelmét elfogadnia bűn lenne, elutasítja a szép Hajkunát, ez hajlandónak nyilatkozik, hogy azon esetre, ha István »igaz hitére felfogadja«, hogy

¹ III. 21. é.

vele menekül és »hites szerelmévé« teszi, kiszabadítja őt és Belgrádban megkeresztelkedik; István elfogadja az ajánlatot és a megbeszélrt terv szépen sikerül.

Az ének cselekvénye eredetileg kevésbbé bonyolult lehetett, mert összes változataiban sokkal egyszerűbb: a török hitre való áttérésnek háromszor való megkísérlése teljesen hiányzik bennök, mint a hogy a magyar mondában sincs szó erről; majdnem mindenik változat más hőshöz fűzi a lényeges motivumot: a *Vraz Stanko* közölte szlovén ének¹ Mátyás királyhoz és Máriához, a szultán leányához, egy *Kukuljević Iván* közölte változat² Zrínyi bánhoz és ugyancsak a szultán leányához, egy *Bogišić* közölte bugarštica³ Ohridai Miloš bánhoz és Bánfi Székely nénjéhez. A *Kukuljević*-féle ének hőse nős és útközben aggódik a szultán leányának tett ígélet miatt, de hazaérve, hallja, hogy nejét, ki őt visszavárta, nemrégien eltemették; a *Vraz*-féle énekben is Mátyás király nős és nem a maga számára viszi haza a szultán leányát, hanem ugyanily nevű öccse számára.

Hogy az említett alaphemát feldolgozó csoportok közül ez az elsőnek jelzett a leggazdagabb, annak magyarázatát abban a körülményben is kereshetjük, hogy a délszláv néphagyományban már a legrégibb időben is, melyre írásbeli feljegyzések vezetnek, valóságos történet gyanánt találunk ily eseményt említve: *Katić Miošić András* (1702—1706) a legrégibb horvát krónikás, a diocleai pap (*poč Dukljanin*) nyomán, ki a XII. században

¹ Narodne pjesni ilirske, Zagreb, 1839. 22. l. — Az éneket *Grün Anastasius* (Volkslieder aus Krain, Leipzig, 1850.) németre fordította, ezen átültetés nyomán pedig *Prém József* magyarra (Mátyás király a krajnai népköltészetben, Mátyás király emlékkönyv, Budapest, 1902. 237—241. l.).

² Pjesme s dodatkom narodnih pjesama puka hrvatskoga, Zagreb, 1847. 142. l., magyar fordítását l. Ethnographia XXII. 42—43. l. »Zrínyi és a császárléány.« Az éneknek, melyet feljegyzője egy ogulini »hajduk«-tól hallott, sok aprólékos motivuma is nagyon emlékeztet a szendrei névtelen históriájára; legfeltűnőbb az, hogy a menekülők Konstantinápoly kapujánál az öröknek azt mondják, hogy Szófiába, tehát Bolgárország fővárosába sietnek; ezen adat támogatathatná *Toldy Ferenc*nek azon feltevését, hogy a szendrei névtelen feldolgozásában emlegetett Nagyszombat az egykori bolgár főváros és Nagyszombat szláv nevének összetévesztésére vezethető vissza; a két ének meglepő hasonlóságából határozottabban következtethetnénk a szendrei névtelen forrására, ha az ének nem *Kukuljević*, hanem régibb és tárgyilagosabb gyűjtő feljegyzésében maradt volna reánk, de így kritikával kell fogadnunk az éneket: *Kukuljević* 1847-ben még lelkes illyr s *Kollár János*nak rajongó híve volt és az egész szlávág ethnographiai egységét is igyekezett bizonyítani; a nép között járva, kereste, hogy találhatók-e a horvátság népköltészetében u. a. motivumok, melyekről a tót nép énekel; nem lehetetlen, hogy a tót népköltési alkotásnak hitt Szilágyi és Hajmási históriáját is kereste és az ogulini »hajduk«-nak el is mondotta annak tartalmát, a »hajduk« pedig — mint ahogy ezt ügyes délszláv énekeseknél gyakran tapasztaljuk — a hallott új motivumokat is belefűzte egy régebben ismert énekbe.

³ Id. kiadás 28. é.

élt,¹ történeti valóság gyanánt prózában, majd pedig verses feldolgozásban a következő eseményt beszéli el. Vladimir dalmát királyt Sámuel bolgár király tömlöczbe vetette; Kosara, Sámuelnek jólelkű s istenfélő leánya, ki sok jót tett a szegényekkel, nagyon megsajnálta az előkelő foglyot, élelmet vitt neki és szerelemre gyúlt iránta; ezért egy alkalommal elment édesatyja elé, letérdelt és kérte, hogy adja őt feleségül Vladimirhez; Sámuel király, noha máskülönben kőszívű és haragos ember volt, teljesítette leányának kérését: kivezettette Vladimirt a börtönből, királyi díszbe öltöztette, visszaadta neki országát és összeházasította őt Kosarával.²

Hogy mennyi ezen elbeszélésben a történeti valóság és mennyi a költött elem, az nem állapítható meg; bizonyos azonban az, hogy »pop Dukljanin«, mint jó Anonymusunk is, nem történeti feljegyzések, hanem a néphagyomány nyomán írta meg krónikáját, a thema pedig a délszláv népköltészetnek egyik legkedveltebb tárgya lett, és motívumait az énekesek az idő folyamán más és más népszerű hősök nevéhez fűzték; nem lehetetlen, hogy a XVI. században az akkor népszerű Svilojević Mihajlo bánhoz is.

* * *

A magyar Szilágyi és Hajmási monda egyik lényeges motívuma még a két kenyeres pajtásnak, kik közül az egyik nő, családós, viszálya a leány birtokáért.

Ezen thema pedig nem kevésbé gyakori a délszláv népköltészetben, mint a fentebb ismertetett.

Néhány ily alkotást már magyar fordításban is ismerünk: Székács József átültette a »Milan és Dragutin«-t,³ Hermann Antal pedig a »Mujo és Alijá«-t.⁴ Az elsőben a thema kialakítása még távol áll a magyar monda ezen motívumától: az egyetértő testvérek közül az egyik, Milán, megnősül, bármennyire is óvta őt ezen lépéstől Dragutin, aggódva, hogy a nő miatt viszály fog támadni köztük; Milán neje csakugyan azt követeli férjétől, hogy ölje meg Dragutint. Már közelebb áll Szilágyi és Hajmási viszályához a Mujo és Alijáé: az egyetértő testvérekhez, mikor vadászat alkalmával egy fenyőfa alatt megpihennek, jön egy tündérleány; Alija nőül akarja venni a leányt, de Mujo is

¹ Krónikáját kritikailag ismertette Rački Ferencz, Kajiževnik I. 2. 199. s köv. II.

² »Razgovor ugodni«, Zágráb, Hartmann-féle kiadás 34—37. f.

³ Id. m. II. kiadás. O. K. 574—576. sz. 184. l.

⁴ Id. ért. Bpesti Szemle 55. k. 284. s köv. lk. Németre fordította Frankl L. A. Gusle, Serb. Nationallieder, Wien, 1852. 24—27. l., Kapper Siegfried Die Legenden der Serben, Westermanns Monatshefte I. 572—573. »Die Freunde«. Az eredetieket I. Vuk id. gyűjt. II. 10. és 11. é. — Ide tartozó horvát énekek Kurelacnál: »Jačke« 150., 187. é., 150. é.; két testvér csatából tér vissza egy zsákmányul ejtett leánynyal, a kire az idősebb testvér is, noha nő, családós, igényt tart és megöli öcscsét.

— noha nők — tart reá igényt ; az így támadt viszályban Mujo megöli Aliját.

Mindkét éneknek sok a figyelemreméltó változata ; néhányat közülök ismertet *Hermann Antal* ; legfontosabbak azok, melyek a leány vagy asszony miatt támadt viszályt a Jakšić-testvérekhez fűzik ; ilyenek a *Vuk* közölte *Дуба Јакшића* (A Jakšićok viszálya) és *Омер* (= ismét) *дуба Јакшића* ;¹ a magyar monda motivumához legközelebb álló »Mujo és Alija« motivumait már egy »bugarštica« is a Jakšić-testvérekhez fűzi ;² ebben mindkét testvér nőtlen ugyan, de az éneknek újabban felfedezett változatában³ az idősebb testvér nő és családos.

Íme, a délszláv néphagyomány a magyar Szilágyi és Hajmási mondának összes alapmotivumait szereti a Jakšić-testvérekhez fűzni. A Jakšić-testvérek történeti személyek : István és Dömötör, a később megmagyarosodott család ősei, 1459-ben átjöttek Szerbiából, Mátyás királynak szolgálatába állottak és harcaiban tanúsított vitézségük jutalmául Csanád megyében birtokot kaptak ; főuradalmuk Nagylak volt. *Novaković Stojan* behatóan ismertette a beköltözött Jakšić-család sorsát és kimutatta, hogy mindabban, a mit a néphagyomány e testvérekről tud, vajmi kevés a történeti valóság, és ha egyik-másik Jakšić-ének motivumának van is valamelyes történeti magva, azt többnyire nem a Jakšićok, hanem a Brankovićok, Szilágyi vagy más hős életében találjuk ; feltűnő, hogy a néphagyomány következetesen nekik tulajdonítja a belgrádi kapitányságot, vagyis azt a méltóságot, melyet Szilágyi Mihály viselt.⁴

Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy a délszláv néphagyományban a Jakšićok a belgrádi kapitánysággal az egykoron oly népszerű »Svilovejević Mihajlo bán«-tól, mikor ennek neve feledésbe kezdett merülni, ama motivumokat is örökölték, melyek egykor az ő nevéhez fűződtek. Ennek valószínűségét *Jiri Horák* is hangsúlyozta.⁵

Az eredmények tehát, melyekre a Szilágyi és Hajmási mondához fűzött kérdésekre vonatkozólag a délszláv néphagyomány vizsgálata vezet, röviden összefoglalva a következők :

a) A magyar monda Szilágyija azonos a történet Szilágyi Mihályával, de az elbeszélt cselekvénynek történeti alapja nincsen.

b) A magyar mondának minden lényeges motivuma megvan a délszláv népköltészetben ; oly módon egybefűzve azonban, mint a magyar mondában, reánk maradt délszláv népköltési alkotásokban nem találjuk ; ez az ügyes egybefűzés valószínűleg a magyar néphagyomány alkotása, de nem lehetetlen az sem, hogy megvolt egy XVI. századi délszláv népköltési alkotásban is.

¹ Id. gyűjt. II. 98. és 99. é.

² *Bogišić* id. kiadás 43. é.

³ Mat. Hrv. id. gyűjt. II. 1. 108. é.

⁴ *Последни Бранковићи, Летописе Матице Српске*. 146—148. f.

⁵ *Archiv für slav. Philologie* XXXIII. 1911. 274—277. l.

c) Az alapmotivumok internacionálisak, de a délszlávsnál is régiek és sűrűn nyertek feldolgozást, idővel más-más hősökhöz fűződtek; valószínű, hogy a XVI. században Szilágyi Mihály nevéhez kapcsolódtak, kinek örökébe a XVII. századtól kezdve a Jakšić-testvérek lépnek; egyikükre ruházódik Hajmási szerepe.

d) A magyar mondának és délszláv néphagyománynak ezen találkozása nem lehet a véletlen műve, hanem amaz ennek hatása alatt keletkezhetett.

Hogy inkább a délszláv néphagyománynak tulajdonítsunk hatást a magyar monda keletkezésére, ne pedig a magyarnak a délszlávra, azt több körülmény ajánlja:

α) Polyglott vidéken, hol a magyarság érintkezik a délszlávssággal, tapasztalhatjuk, hogy a magyar könnyen tanulja meg a délszláv nyelvet, a horvát és szerb nép pedig a magyart nagy ritkán és nagy nehezen; nyelvünket a délszlávtság körében csakis kultúrintézmények terjeszthetik, ezek is a nagy fáradtsághoz viszonyítva nagyon csekély eredménnyel; a magyarnak nagyobb és a délszlávnak csekélyebb fogékonysága idegen nyelv elsajátítása iránt bizonyára már régi vonás ezen népeknél.

β) Népköltészetünkben, főleg a XVI. században, sűrűbben érezzük a délszláv népköltészet hatását, mint a délszlávban a magyarét.

γ) A délszláv népköltészetet a litterátusok nem nézték le oly módon, mint sokan a magyart; nemcsak horvát-dalmát írók, kik pedig a fejlett olasz irodalom hatása alatt állanak (pl. *Hektorović, Gundulić*), szólnak róla a legmelegebb elismerés hangján és több darabját még feljegyzésre is méltatnak (*Matthei György, Dorotić Ignác, Betondić József, Zrínyi Péter*), hanem idegenekre sem téveszti el hatását¹, s XVI. és XVII. századi magyar írók is (a semptei névtelen, *Ráskai Gáspár, Balassa Bálint, gr. Zrínyi Miklós*) szívesen merítenek belőle tárgyat vagy vesznek át tőle motivumokat.

e) A »poeta«, kinek »ő verseiből« a szendrei névtelen dolgozott, vagy délszláv éneket, vagy pedig délszláv hatás alatt keletkezett magyar mondát dolgozhatott fel.

f) A feltűnő hasonlóság, mely a *Hermann Antal* ismertette délszláv és erdélyi magyar, oláh, szász és cigány énekekben jelentkezik, közös forrásra vezetendő vissza; valószínű, hogy a közös forrás a délszláv népköltészet, melynek az oláhra való hatásával sűrűn találkozunk s ezt a hatást a gör. kel. tanítóknak és papjelölteknek szerbek között való nevelése is nagy mértékben előmozdította.

DR. SZEGEDY REZSŐ.

¹ *Jagić V.* »Građa za slov. narodnu poeziju« Rad jugoslav. akad. XXXVII. 1876. 33. s köv. II.

A DÖBRENTAI CODEX ÉS AZ APOR CODEX MÁSODIK KEZE.

Két egymásba kapcsolódó czikkem jelent meg már a Döbr. C. és a legrégibb ránk maradt bibliafordításunk közti viszonyról: *A Döbrentei Codex evangéliumai és a Münchener Codex* (MNY. IX, 433) s utána *A Döbrentei Codex zsoltárai és az Apor Codex* (Nyr. 43, 65). E két czikkben a Döbr. C.-nek azokat a törléseit, igazításait soroltam elő, melyeknél az író két kifejezés közt válogatott. Láthattuk, hogy olyankor az egyik kifejezés vagy egészen vagy kis változtatással megegyezett a Münch. C. evangéliumaival és az Apor C. zsoltáiraival. Így arra az eredményre jutottam, hogy a Döbr. C.-ben lévő evangéliumok és zsoltárok a Ferencz-rendi biblia átdolgozásai, oly példányból, mely már némileg különbözött az őszövegtől.

A Döbr. C. fordítása annyira eltér már ama bibliától, hogy ha a Döbr. C.-nek csakis az utolsó formában megállapodott szövegét nézzük, a bejegyzések és törlések nélkül, akkor a két fordítás közt nehezen veszünk észre oly hasonlóságot, mintha az újabb a régebbinek köszönhetné létrejöttét. Azt olvassuk például az Apor C.-ben (62): „és én tetemim megasztak, miként *tepertő*”; a Döbr. C.-ben: „és én tetemeim megaszának, miként *pozdorja*” — e kettő közt a mi hasonlóság van, az a latin eredeti azonosságából (Psalt. CI, 4) s a régi nyelv általános sajátságaiból megmagyarázható. De ha azt is figyelembe vesszük, hogy a Döbr. C. szerkesztője is azt írta először: *tepertő*, s ezt kitörülve csak utóbb: *pozdorja*, akkor már láthatjuk a két fordítás közti kapcsolatot. Természetes, hogy egy ilyen esetből mégsem ítélnénk, de igenis abból a hetven-nyolczvanból, a mennyit előbb említett két czikkemben össze-
szedtem. A ki ezek után is kétségesnek tartaná állításomat, az csakis a véletlennek tulajdoníthatná a Döbr. C. annyi törlésének és igazításának a Münch. és az Apor C.-szel való egyezését. Annak tehát föl kellene tennie azt, hogy valahányszor a Döbr. C. írójának fogalmazás közben egy helyett két kifejezés is jutott az eszébe és tolla hegyére, mindannyiszor a kettőből az egyik merő véletlenségből volt a Ferencz-rendiek fordításabeli. Nyilván nem lenne reális, ha szövegösszehasonlításban ekkora szerepet tulajdonítanánk a véletlennek: bebizonyítottak tarthatjuk tehát azt, amit a Döbr. C.

evangéliumainak és zsoltárainak legrégebb bibliánkhoz való viszonyáról adatainkból megállapíthattunk.

Inductive kapott tételünknek bebizonyított voltától függ mostani cikkem jogosultsága, mert a mostaninak lényege az előbbi tételből való deductio. Fejtegetéseim kiinduló pontja ugyanis ez: a Döbr. C. bibliarészletei a Ferencz-rendiek fordításából származnak; tehát ha a Döbr. C. szövegének újabb változatára, rokonára bukkanunk, következésképen ennek is a Ferencz-rendi biblia az ős forrása.

Tudjuk, hogy Simonyi Zsigmond főleg azzal bizonyította az Apor C. zsoltárait a Ferencz-rendi bibliából valóknak, hogy az Apor C.-ben oly evangéliumi részeket talált, melyek azonosak voltak a Münch. C. szövegével. Használjuk föl mostani kutatásunkban azt a körülményt is, hogy az Apor C.-ben ugyanazon evangéliumi rész két különböző példányban is megvan, két különböző kéz írásában (Apor C. I. k. és Apor C. II. k.): állítsunk egypár részletet mind a kettőből a Münch. C. és a Döbr. C. illető darabja mellé s vessünk utána más codexekbeli fordításokat is.

»Benedictus«, Luk. 1, 69: Et erexit cornu salutis nobis.

Münch. C. 110: Es **felemele** műnekönc vduőffegnek zaruat,

Apor C. I. k. 127: Es **fel emele** műnekönc vduőffegnek zaruat:

Apor C. II. k. 135: Ees ydweffegnek zarwath **fel emelte**

Döbr. C. 232: Es idvőffegnek zarvat nekönc **fel emele.**

Fest. C. 45: Ees fel thamazthottha ydweffegnek zarvat

Fest. C. 269: ees fel taamaztotta ydweffegnek zarwaat nekewnk:

Jord. C. 520: Es ffeleppeytee ydweffeghnek zarwaat my nekönc.

Batthy. C. 285: Es tamafzta mi nekönc idueffeges gözedelmet:

»Benedictus«, Luk. 1, 77: Ad dandam scientiam salutis plebi eius.

Münch. C. 110: *Vduőffeg tanofaganac adattara* ő nepeinec

Apor C. I. k. 127—128: *Vduőffeg tanofaganac adattara*, ő nepeinek

Apor C. II. k. 136: *Idweffegnek twdomanyat adnod* ew nepenek

Döbr. C. 232: *Idvőffegnek tvdomaňat adnod* v nepenek:

Fest. C. 46: *Idweffegnek thwdomanya adafaara*, ew neepeenek:

Fest. C. 270—271: *Idweffegnek thwdomaanya adafaara* ew neepeenek:

Jord. C. 521: *hő nepenek ydweffeghes thwdomannak adafaara*,

Batthy. C. 286: *Hő az idueffegnek utara taniczad az ő nepet*

»Benedictus«, Luk. 1, 78: Per viscera misericordiae Dei nostri.

Münch. C. 110: *Mű iftenönc beli irgalmassagnac miatta*,

Apor C. I. k. 128: *Mű iftenöncbeli irgalmassagnac miatta:*

Apor C. II. k. 136: *My yftenenknnek yrgalmaffagos bely mya*

Döbr. C. 232: *Mi iftenöncnek irgalmaffagos beli mia.*

Fest. C. 46—47: *My yftenewnknek yrgalmaffaganac beleecyn*

Fest. C. 271: *My ytenewnknek yrgalmaffaagaanak, beeleyn:*

Jord. C. 521: *my yftenöncnek yrgalmaffbely z'erent*

Batthy. C. 286: *Az Ur iftennek irgalmaffagabol:*

»Magnificat«, Luk. 1, 51: Fecit potentiam in brachio suo; dispersit superbos mente cordis sui.

Münch. C. 109: *Tőt hatalmat ő kariaban elhimtel keueleket ő züüöncneclmeieben*

Apor C. I. k. 126: Töt hatalmat ő kariaban: *elhimlet keueleket o züuőknek elmeieiben*,

Apor C. II. k. 135: Hatalmath tewt ew karyaban **el pwztytoth ew zyweknek elmeyekbely kewelyeket**

Döbr. C. 234—235: Hatalmat tön v karival. **ziveknek elmeiekbeli keueleket el pvztoita.**

Fest. C. 119—120: Hathalmath thewn ew karyaban: **el wezthee kewelyeketh ew zyweenek elmeyeewel**

Fest. C. 198: Hathalmath thewn ew karyaban **el weztthe kewelyeketh ew zyweenek elmeyeewel**

Göm. C. 54: Teth hatalmat ew fogyaban, es el hymte az kewelw-keth ew zyuenek gyekerebwł

Czeh. C. 154: Thón hatalmath ő karyaabn. **el weztee keweelő-keth. ő zyweenek elmeyeewel:**

Jord. C. 519: Hatalmaffagot zerzee hŵ yogyan, el teekozla a' **keweelőketh hŵ zyweenek gondolattyaban**

Batthy. C. 287: Hatalmaffagot az ő ereieből czelekedek: **keueleket az ő ígekezetekben megronta.**

Két fontos dolgot látunk e párhuzamokból: először azt, hogy a Münch. C.-szel az Apor C. evangéliumi részei közül csakis az első kéztől írottak egyeznek meg; másodsor azt, hogy e codexben a második kéztől valókhöz közelebb áll a Döbr. C. szövege, úgyhogy a Döbr. C.-nek ez evangéliumi részei az Apor C. második kezétől való evangéliumi részek szövegének változatai. E szerint tehát az Apor C. II. k.-nek szövege változata volna a Ferencz-rendi biblia azon átdolgozásának, mely után a Döbr. C. illető részei készültek.

Látván az Apor C. I. kezének az Apor C. II. kezétől az evangéliumi részeknél való különbözését, röviden, de egészükben össze kell vetnünk a két kéz munkáját, mielőtt tovább mehetnénk. Azt fogjuk látni, hogy mind a kettőnek különböző a nyelve, és hogy az első elejétől végig a Ferencz-rendi biblia nyelvi sajátságait mutatja. Erre térvén, a szókincsről nem is szólva, a régi bibliából csak e néhány alakot idézem emlékezetünkbe: *földő*, *ülő* (= földje, üle), *én megesmervém* (= megismerve), *jövendővöl* (= jövődől). Ugyanefféléket megtalálunk az Apor C.-ben egészen a 134. lapig, a meddig az első kéz viszi a tollat. Megtaláljuk nemcsak a zsoltárookban, nemcsak az evangéliumokban, hanem az Athanasius-féle hitvallásban, a *Te Deum*-ban, a többi himnuszokban, valamennyi darabban. Íme: *előttő* 123 (Ath. hitv.); *mehnek gimőlő*: fructus ventris, *Ki időő*: egressus 129 (»Veni redemptor«); *zűlő*: enixa est 130 (»A solis ortus«); *ő belőlő ki fola viz verrel őzvő*: manavit unda sanguine 132 (»Vexilla regis«); *mendenneknek teremtdőő*: auctor omnium 133 (»Ad coenam agni«); *Te halál őztene meg gőzued*: Tu devicto mortis aculeo 125 (»Te Deum«); *pharahonak kemenjegő hatalmabol meg menekeduenk*: errepti de durissimo Pharaonis imperio 133 (»Ad coenam agni«); *fogadandouol*: suscepturus, *iduenđuol*: venturus 125 (»Te Deum«). A Ferencz-rendi biblia töredékei több codexben még több kéztől írva maradtak reánk, de mindegyik kéz írásának

nyelvi sajátosságai közösek. Ez bizonyítja azt, hogy azon nyelvi sajátosságok nem a különböző másolóktól valók, hanem maguktól a mű szerzőitől. Ha tehát most ugyanazon jellemző nyelvet látjuk az Apor C. I. k. Hiszekegyében és hymnusaiban is, nyilvánvaló, hogy azok is a Ferencz-rendi biblia szerzőinek műveiül bizonyulnak. Mivel pedig ezekből a *Te Deum* a második kéz írásában is megvan, ennek különböző szövegeiből olyan párhuzamokat állíthatunk össze, mint előbb az evangéliumi részekből:

Te Deum: Pleni sunt coeli et terra maiestatis gloriae tuae.

Apor C. I. k. 125: Tellefek mennek es földek *te dűdőfegednek nagfagual*

Apor C. II. k. 137: Mennyeek ees fewldek telyefek *te felfeghednek dyche fegewel*:

Döbr. C. 233: Meñnek es földek tellefek *te felfegednek diűőfegewel*

Fest. C. 21: Telyefevk mennyeek ees feld: *the dyche fegednek felfegewel*

Fest. C. 242: Telyefek mennyeek ees feld: *the dyche wfeegednek felfegewel*

Göm. C. 51: Telyes meny es feld, az *the zenth felfegednek dycheretywel*

Kulcs. C. 50: Telyesek menyek ees feeld *the dyche fegednek felfegewel*

Keszth. C. 48: Telyefek menyek ees feld *the dyche fegednek felfegewel*

Peer C. 294: Telles meñorfag es föld *felfeges dychűőfegeddel*

Batthy. C. 96: Telles meñ orfzag es az föld, *izent fegednek dicűőfegewel*.

Azt észlelhetjük itt is, hogy az Apor C. I. k. szövegétől, mely tehát szintén régi bibliafordítóink szerzeménye, különbözik az Apor C. II. k.; ehhez azonban hasonló a Döbr. C. darabja, mely viszont a többiektől mind különbözik. A Ferencz-rendiek *Te Deum*-fordításából tehát szintén olyan utakon keresztül vált ki a Döbr. C.-é, mint ennek *Benedictusa*, *Magnificatja* a Ferencz-rendiek újszövetségszövegfordításából.

Az Apor C. II. k.-ben vannak oly darabok is, melyek az Apor C. I. k.-ben nincsenek meg, de megvannak a Döbr. C.-ben; ilyen a *Benedicite*. Ez az ószövetségi rész azonban megvan a Bécsi C.-ben is, tehát innét a Ferencz-rendiek fordításában is ismerjük. Lássunk belőle.

»Benedicite«, Dán. 3, 79: Benedicite cete, et omnia, quae moventur in aquis, Domino:

Bécsi C. 132: Vrnac Cethi es mendenec *mellec mozgattalnac* vizeczen iol mongatoc vrnac

Apor C. II. k. 139: Cet halak ees vyzben mynden *yndolok* algyatok vrnak

Döbr. C. 231: Cetek es vizekben *indvlok* alगतok vrat:

Fest. C. 34—35: Aldyathok, czeth-halak ees myndenek *k y k m o z o g n a k* vyzekben wrath:

Ugyanez a viszony: tudnillik a Döbr. C. az Apor C. II. k.-hez hasonló, inkább különbözve a többiektől. A *Domine audívi* itt következő részletei ugyancsak azt mutatják, hogy a Ferencz-rendi szöveggel szemben a Döbr. C. az Apor C. II. k.-hez áll közelebb.

»Domine audiui«, Habak. 3, 3: Deus ab Austro veniet, et sanctus de monte Pharan.

Bécsi C. 273: Iften *ezfekröl* iö es fcent Pharanac *kielleneböl*

Apor C. II. k. 144: iften **fel zelrewl** yew ees zent farahon **hegerewl**

Döbr. C. 250: Isten **fel zelröl** iö: es zent faran **hegeröl**

»Domine audiui«, Habak. 3, 7: Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiae.

Bécs C. 273: A *hamiffagert* lattam a zerečeneknek fatorit

Apor C. II. k. 144: **Ektelenfegert** latam zerečeneknek fotoryt

Döbr. C. 249: **Ektelenfegert** latam zerečeneknek fatorit:

»Domine audiui«, Habak. 3, 10: Viderunt te, et doluerunt montes; gurgues aquarum transiit. Dedit abyssus vocem suam: altitudo manus suas levavit.

Bécsi C. 274: Lattanac tegedet *vizec* es bankottanac *hegec* Vizeknek *hirtelenkedeti elmentenec Melfeg* atta ö zauat magaffag ö kezeit felemeli

Apor C. II. k. 145: vyzek lattanac teged ees hegyek bankottanac vyzeknek **chergetege el mwlt. Ewzwn** ew zawat adta magaffag kezeyt fel emelte:

Döbr. C. 250: vizek latanak teged. es hegek bankodanak: vizeknek **čergetegi el mvlanak** Abyffus **özön** vize. zavát ada: magaffag kezét fel emele

»Domine audiui«, Habak. 3, 11: Sol et luna steterunt in habitaculo suo, in luce sagittarum tuarum, ibunt in splendore fulgurantis hastae tuae.

Bécsi C. 274: Nap es hod megallaptanac ö *lakodalmaban* O *niloknac vilagoffagaban* mennec te zucad villamafftanac feneffegeben

Apor C. II. k. 145: Nap ees hod **ew lako helyekben** allottanak **te nylaydnak feneffegeben** mennek te fenlew chwchadnak feneffegeben

Döbr. C. 250: Nap es hold: ö **lako hel'egben** allapanak. **te nilaidnak feneffegebe.** te évdadnak fénlő feñeffegebe mennek.

A Mózes könyvéből vett *Cantemus Domino* nincs meg sem az Apor C. I. k.-ben, sem a Bécsi C.-ben, tehát nem ismerjük az ős Ferencz-rendi szövegből. Megvan azonban az Apor C. II. k.-ben és a Döbr. C.-ben, s ha ezek szövegeit egy harmadik régi fordítás mellé tesszük, megint láthatjuk az Apor C. II. k. és a Döbr. C. közti rokonság fokát.

»Cantemus Domino«, Móz. II. k. 15, 6: Dextera tua, Domine, magnificata est in fortitudine: dextera tua, Domine, percussit inimicum. (7) Et in multitudine gloriae tuae deposuisti adversarios tuos: misisti iram tuam, quae devoravit eos sicut stipulam. (8) Et in spiritu furoris tui congregatae sunt aquae: stetit unda fluens, congregatae sunt abyssi in medio mari. (9) Dixit inimicus: Persequar et comprehendam, dividam spolia, implebitur anima mea: evaginabo gladium meum, interficiet eos manus mea. (10) Flavit spiritus tuus, et operuit eos mare: submersi sunt quasi plumbum in aquis vehementibus. (11) Quis similis tui, in fortibus Domine? quis similis tui, magnificus in sanctitate, terribilis atque laudabilis, faciens mirabilia?

Apor C. II. k. 142—143: (6) Vram te yogod meg **nagyvit** erewfiben vram te yogod vertee ellenfeget

(7) ees te **dychefegednek fokfagaban** le vetted ellenfegymet **Bochattad** haragodat ky ewket **be nyelte** mykent **zalkat**

Döbr. C. 247—248: (6) Vram **nagvla** te iogkezed eröben. vram te iogod vere ellenfeget

(7) es te **dičöfegednek fokfagában.** le **veted** en ellenfegimet: haragodat **bočatad.** ki **be** fele **řket:** mikent **eg zalkat:**

Jord. C. 41: (6) Wram, az the yogod **řfel magzaleek:** nagy erefeeghen. Az the yogod, wram, megh veree az ellenfeghöt,

(7) es the **fokfaghn dyczöfeghedben** le hanyad en ellenfeghymet. Ef **kyldeed** te haragodat ky **megh emeeztee** hwket, mynt az **zalmaath,**

(8) ees te **mergednek** lelkeben vyzek meg gywlekeztenek folyo vyz meg allot ewzwnwk vyz meg gewltenek **tengernek** kezepyben

(9) Mondot ellenfeg ywzem ees meg fogom ewket **nyerefegeket** oztok be telyk en lelkem ki hwzom en **tewrwmet** en kezem meg ewly ewket

(10) ffut te zeled ees tengerbe Bwrytotta el **fylyettek** mykent on **febes** vyzekben

(11) Vram ky hozyad hafonlo nagyfagos zentfegben **ydetes** ees dycheretes ees chodalatoffakath tewew

(8) es te **mergednek** zeleben: vizek meg gywlenek Fofo viz meg alla: es oriⁿek tenger közepin gywlenek

(9) Monda ellenfeg meg ywzom, es meg fogom. **nyerefeget** oztok. es be telik en lelkem Ki vezem **törömöt**: es en kezem meg öli yket

(10) Fvalla te zeled, es tenger el fede yket el **fill'edenek febes** vizben. mikent oon

(11) Vram erőffek közöt. ki hoziad egellő: ki hoziad egellő: zentfegben nagyfagos: **yidetes**. es di^ceretes. es yvdakot teven

(8) es az the lelkődnek *haraghya* myat egybe gywlelenek az vyzek. Megh alla az folyo vyz, es megh gywle az meelfegh az *vyznek* közepöttte.

(9) Monda az ellenfeegh: megh ywzom, es megh fogom, megh oztom az *bylangot*, es bel telyk az en lelkem: ky rantom en *fegywerömet*, es megh öly hwketh ez en kezem.

(10) fwalla az the zeled es el boroytaa hwketh az tengher, el *merüleenek* mykeent az nehez oon az *hatalmas* vyzben.

(11) Ky vagyon hafonlatos hozyad ereffegghben? Vram, ky hafonlatos te hozyad nagyfagos zenthseghben? *relleentes* es dyczeeretes, es czodakat teewen

Azonos latin szövegnek azonos korbeli fordításai közt keresve rokonságot, óvatosaknak kell lennünk. Két régi bibliafordítás közt bizonyára mindig találunk több-kevesebb hasonlóságot: vigyázzunk tehát annak a határnak kijelölésénél, a meddig a véletlen egyezés tart. Itt pedig akaratlanul is elfogultak lehetünk: a kutató, ki szívesen lenne már céljánál, szívesen lát szándékosságot az egyezésben; a kritikus olvasó pedig, ki nem mélyedhet annyira a szövegváltozatokba, mint a róluk értekező, csak a fősorolás rendjében, külön-külön látja a bizonyítékok lánczszemeit, nem egymás kapcsolatában egyszerre s nem érzi való erejüket. E miatt én Szily Kálmánt, kinek — mint első cikkemből kitűnik — e cikksorozat létét köszönheti, nem a Döbr. C. és a Ferencz-rendi biblia hasonló kifejezéseinek gyűjtésében, hanem hathatósabb bizonyítékok szaporításában követtem. Nem másolat, hanem átdolgozás lévén a Döbr. C., szükségképen benne szándékos eltéréseket látunk az alapul vett szövegtől. A két szövegbeli hasonló helyekkel s a belőlük levonható eredménnyel szembe lehetne tehát állítani a különbözőzéseket. Ezért Szilyt a Döbr. C. törléseinek és igazításainak vizsgálatában követtem, mint a melyeknél nem csak az átdolgozott, megváltoztatott szöveget láthatjuk, hanem a törlés vagy javítás terjedelméig azt az eredetit is, mely az átdolgozó előtt volt: így sikerült meglesnünk, hogy az a szöveg — ugyan nem eredeti hűségű alakjában — a Ferencz-rendi biblia. Első két cikkemben ily általánosságban jelöltem meg a vizsgált codexek rokonságát; de most már ott járok, hogy az ős Ferencz-rendi biblia és a Döbr. C. közé eső

szövegre, vagy annak változatára, is rámutattam: az Apor C. II. k.-ben. E véleményemet azonban csak a Döbr. C. és az Apor C. II. k. közti szövegegyezésekkel támogattam, holott ily érvek kevésbbé meggyőző voltát most hangoztatom. Hadd nyúljak tehát az előbbi cikkekben sikerrel alkalmazott bizonyítékhoz is.

Ha a Ferencz-rendi biblia csakugyan ős forrása a Döbr. C.-nek, s ha ez még közelebb áll az Apor C. II. k.-hez, ebből kettő következik: először, hogy mikor a Döbr. C. törlése vagy javítása a régi biblia valamely codexével (Bécsi. C., Münch. C., Apor C. I. k.) teljesen egyezik, akkor épúgy egyeznie kell az Apor C. II. kezével is; másodszor, hogy mikor a törlés vagy igazítás a Ferencz-rendi biblia szövegétől némileg már eltér, még mindig teljesen egyező lehessen az Apor C. II. kezével. Példa az elsőre:

Luk. 2, 31. (Vö. MNY. IX. 437., különny. 5.)

Münch. C. 111 : kit alkottal men- den nepnee orcaia <i>előt</i>	Apor C. I. k. 129 : Kit alkottal menden nepeknek orcaia <i>előt</i> ,	Apor G. II. k. 138 : kyt zerzet- tel Mynden nepek- nek orehya <i>elewt</i>	Döbr. C. 234 : Kit zerzettal min- den nepnek zine [<i>elő</i>] eleibe
--	--	---	--

Példa a másodikra:

Luk. 1, 70. (Vö. MNY IX. 437., különny. 5.)

Münch. C. 109 : Mikeppen bezellet a f. prophetacnac zaioc <i>miat</i>	Apor C. I. k. 127 : Mikeppen bezellet a zent prophetaknak za- iok <i>miat</i>	Apor C. II. k. 135—136 : Myn- keth zolt erektewl fogwan ew zent profetayanak za- yok <i>mya</i>	Döbr. C. 232 : Mikent zolt zent profetayinak za- iok [altal] <i>mia</i> kik öröktől vannak
--	---	--	--

A *miatt* névutónak ez az alakja van meg a Ferencz-rendi Bibliában, de az Apor C. II. k. folyton *miá* alakot ír: az van tehát a Döbr. C.-ben is.

Sajnos, az Apor C. II. k. kis terjedelmű lévén, csak kevés az, a mi azonos tartalmú részt benne és a Döbr. C.-ben összehasonlíthatunk, s mivel ily kevés szövegben több efféle törlést, javítást már nem mutat a Döbr. C., többet nem mutathatunk föl a Döbr. C. és az Apor C. II. k. rokonsága jeléül. Már pedig cikkem elején bevallottam, hogy »egy ilyen esetből még nem ítélni lehetünk«. Az egyező kifejezések és egyező törlés, javítás tanúsága mellé szükségünk van tehát kétségtelenebb bizonyítékra is. Szerencsére ilyen is akad: tudniillik az Apor C. II. k.-nek és a Döbr. C.-nek egyik megfelelő helyén ugyanaz a közös eredetre valló másolóshiba van. Mielőtt azonban épen ez egygyel előhozakodnánk, lássuk az Apor C.-nek több másolóshibáját is, mellé tévén a Döbr. C. illető helyét, hogy megfigyelhessük, miképen szokott rend szerint végezni a Döbr. C. írója az ily hibákkal.

Zsolt. 58, 12.

Vulg. ne occidas eos.	Apor C. 4 : ne <i>ölelled</i> meg őket (öleljed' e he- lyett : öljed'.)	Döbr. C. 117 : <i>öket</i> meg ne <i>ölied</i>
-----------------------	---	---

Zsolt. 87, 6.

Vulg. Sicut vulnerati
dormientes in *sepulchris*.Apor C. 43: Mikent
fephetek *ferelmben* alu-
naiok (sérelmben' e h.
,sérékben': *ferékben* =
,sírokban').Döbr. C. 160: Mikent
koporjoba alo febefek =

Zsolt. 94, 4.

Vulg. et *altitudines*
montium *ipsius sunt*.Apor C. 55: es he-
geknek *magaffagit ő nezi*
(magasságit ő nézi' e
h. magassági övéi')Döbr. 173: es hegek-
nek *magaffagi ővei*

Zsolt. 96, 2.

Vulg. iustitia et iudi-
cium *correctio sedis eius*.Apor C. 57: igazolat
es ítelet ő zekinek *fege-
delme* (segedelme' e h.
,fegyedelme')Döbr. C. 174: igaffag-
es ítelet ő zekinek *fege-
delme*

Folytathatnók e sort s azt látnók a továbbiakból is, mint az eddigiekből, hogy tudniillik az Apor C. másoláshibája helyén a Döbr. C.-ben rendesen helyes fordítás van. Nagyon természetes ez, mert hiszen — mint előző cikkeimben megállapítottam — a Döbr. C. írója előtt a magyar szöveg mellett ott volt a latin biblia is, tehát a latin szöveg segítségével kiigazíthatta az átdolgozása alapjául szolgáló régibb fordítás hibáit.

Megesik azonban a Döbr. C. elég gondos írójával is, hogy néhol nem figyel a latinra s elkövet oly hibát, melytől a *Vulgata* szövegének megtekintése megóvta volna. Ilyen hibáját látjuk a következő helyen.

Habak. 3, 11.

Vulg. ibunt in
splendore fulgu-
rantis *hastae tuae*.Bécsi C. 274:
mennec te *zučad*
villamattanac fe-
neffegebenApor C. II. k.
145: mennek te
fenlew *chvchad-
nak* feneffegebenDöbr. C. 250: te-
čvdađnak fehlő fe-
neffegebe mennek

Itt tudniillik a *hastae* szót a Ferencz-rendi biblia szerzői a szláv *szulica* szóból lett *szúcza* szóval fordították s az Apor C. II. k.-féle átdolgozás meghagyta e szót, csak a maga kiejtése szerint *csúcsának* írta. Nyilván ez az alak volt abban a példányban is, melyből a Döbr. C. írója dolgozott s azt az alakot olvasta *csudá-*nak. Eppen akkor elmulasztotta megnézni a latint, így aztán becsúszott művébe a hiba: *csúcsádnak* helyett *csudádnak* a *hastae* megfelelőjéül.¹

Most állítsuk egymás mellé a következő, már látott párhuzamos sorokat.

Móz. II. k. 15, 7.

Vulg. quae de-
voravit eos sicut
stipulam.Apor C. II. k.
143: ky *ewket*
be nyelte mykent
*zalkat*Döbr. C. 247:
ki be fele *vket*:
mikent ég *zalkat*Jord. C. 41: ky
megh emeeztee-
hvket, mynt az
zalkaath

¹ A Döbr. C.-nek e hibáját már Vargha Damján említette egy föl-olvasásában.

Legrégibb szótárainktól s nyelvemlékeinktől kezdve azt látjuk, hogy, mint ma is, a 'festuca' a *szálka* (I. Serm D., Calep., Molnár A., Páriz P.), a 'stipula' ellenben soha nincs úgy értelmezve. Calepinusban s Molnár Albertnél *szalmaköntő*, s látjuk, hogy a Jord. C. *szalmának* fordítja. A 'stipula' szónak e régi fordításai értetik meg, miképen kerülhetett az Apor C. II. k. szövegébe a 'stipulam' magyarjaul a *szálkát*. Az Apor C. II. k.-t megelőző valamelyik szövegben is — mint a Jord. C.-ben — bizonyára *szalmát*: *szalmat* volt s e helyett írta hibásan valamelyik másoló ezt: *zalkat*: *szálkát*. Már most hogy ugyanez a másoláshiba belekerült a Döbr. C.-be is, írójának olyanforma elnézésével, mint *csúcsádnak* helyett *csudádnak*: ez az eddigi bizonyítékokkal együtt kétségtelenné teszi, hogy a Döbr. C. tárgyalt szövegei az Apor C. II. k.-ével egy eredetűek. Hogy a 'stipulam' a Döbr. C.-ben egy más helyen is *szálkát* jelent (Zsolt. 82, 14, Döbr. C. 155), épen nem jele annak, mintha az illető latin szónak öntudatos, következetes, helyes fordításáról lehetne szó, tehát az Apor C. II. k.-tól való független eljárásról. Az igenis egy Apor C. II. k.-féle hibás szöveg nyomán — mondjuk: következetesen — elkövetett hiba, olyan, mint például a Bécsi C.-ben a 'porta piscium' fordítása; ez következetesen kétszer is: *hajlak kapuja* (Zof. II. prol., Bécsi C. 277 és Zof. 1, 10, Bécsi C. 278) — *hailak a halak* helyett, mint *zalkat* a *zalmat* helyett.

Úgy gondolom, ennyi elég a Döbr. C. és Apor C. II. k. közti rokonság bebizonyítására, melyből a Döbr. C. és a Ferencz-rendi biblia közt megállapított viszony alapján önként következik az, hogy az Apor C. II. k. is a régi biblia átdolgozása. Sőt mivel a Döbr. C. nagyobb hasonlóságot mutat az Apor C. II. k.-hez, mint a régi bibliához, föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy az Apor C. II. k. a Ferencz-rendi biblia átdolgozásának nem épen azon példányaiból való-e, melyek egyikéből a Döbr. C. írója dolgozott. E kérdést könnyű eldöntenünk: csak azt kell megfigyelnünk, nem egyezik-e a Döbr. C. a régi bibliafordítással oly helyen, a hol attól már különbözik az Apor C. II. k.

»Domine audiui«, Habak. 3.

Bécsi C. 273—275:	Apor C. II. k. 144—	Döbr. C. 249—251: (2)
(2) VRam hallottam te	146: (2) VRam hallot-	Vram hallom te hallo-
hallomafodat	tam hallafodat	mafodat
(8) Ki fel ellet te lo-	(8) ky fel hagz te	(8) Ki lovoidra ellet:
uaidra es te zekered za-	lowadra es te nyeg-	es te zekered idvöfleg
badolas	hefed ydweffeg	
(13) megmezeitelenei-	(13) ew feneket ky	(13) v fondamentomat
letted o fundamentomat	nyttad	... meg mezeiteleneited
(19) a gőző vizen en-	(19) gyewzew el we-	(19) gőző fel vizen en-
gemet	zet engem	gem

A mint ezekből látjuk, a Döbr. C.-nek a Bécsi C.-szel meg-
egyező s ugyanakkor az Apor C. II. k.-tól különböző helyeiből

nyilván való, hogy a Döbr. C. az Apor C. II. kezének vagy annak valamely másolatának átdolgozása nem lehet, csak valamely közel rokon változatáé.

Meg is fordíthatjuk a kérdést: nem az Apor C. II. k. lett-e a Döbr. C. nyomán? Erre is hasonló módszerrel felelhetünk.

»Magnificat«, Luk. 1, 51.

Münch. C. 109: Tőt.
Hatalmat ő *kariaban*

Apor C. II. k. 135:
Hatalmath tewt ew *kar-
yaban*

Döbr. C. 234—235:
Hatalmat tön v̄ *karival*

»Domine audi vi«, Habak. 3.

Bécsi C. 273: (5) Ha-
tal *megén ő orcaia* előtt

Apor C. II. k. 144: (5)
halal ew *orchayanak*
elewte *megyen*

Döbr. C. 249: (5) v̄
zine előtt halal el fvt

(7) Madyan foldenec
bôri

(7) Madyan feldenec
bory

(7) madian földenc
gereznai

Itt meg az Apor C. II. k. egyezik a Münch. és Bécsi C.-szel abban, a miben a Döbr. C. már eltér tőle: tehát az Apor C. II. k. nem lehet a Döbr. C. származéka.

Ha tehát — mint megállapítható — a Ferencz-rendi bibliától származik mind a Döbr. C., mind az Apor C. II. k., s bár a kettő közül egyik sem átdolgozása a másiknak, de mindkettejük közt közelebbi a rokonság, mint valamelyikük és a Ferencz-rendi biblia közt — akkor ezek után a Döbr. C. és az Apor C. II. k. közt csak a következő viszony lehet: volt a Ferencz-rendi biblia illető részeinek egy átdolgozása, ebből az elveszett átdolgozásból ágaztak ki egyfelé az Apor C. II. k.-nek, másfelé a Döbr. C.-nek tárgyalt szövegei.

Ez eredmény megállapításával egyszersmind új alapot kaptunk újabb eredményt ígérő további kutatásra. Az immár rendelkezésünkre álló ismeretekkel és eszközökkel megfelelhetünk több oly kérdésre, mely a Döbr. C.-nek még közvetlenebb forrását, a tárgyalt codexeknek pontosabban meghatározott viszonyát, a Ferencz-rendi bibliafordítók szereplését, műveiknek irodalmunkban való jelentőségét illetik. Ezekre a kérdésekre eddig vagy nem lehetett válaszunk, vagy a válasz hibás volt, vagy épen egyiket-másikat e kérdések közül a tárgyról való régebbi nézeteink miatt föl sem tettük volna. Minderről azonban egy másik értekezésben lesz szó.

MÉSZÖLY GEDEON.

TÓTH KÁLMÁN LÍRÁJÁNAK FEJLŐDÉSE.

(Első közlemény.)

I.

A családi hagyomány beszéli,¹ hogy a gyerekpoéta egy alkalommal azzal vonta magára pajkos hugának, Flórának, csúfolódását, hogy nagy léptekkel, komor ujjpengetés közt mérte végig verselő kedvében a szobát. Ezt az ütemeket újján méregető költőt igen könnyen magunk elé képzelhetjük, ha első verseit olvasgatjuk. Komoly, értékes, daltermő hangulatról még nincs szó; a gyermeki képzetvilág még annyira elfoglalja, hogy lelkén az érzés vagy hangulat erősebb elhatalmasodására nem adódik alkalom. Nem is ihlet készíti a versírásra: úgy tűnik elénk, mintha Szemere szonettjei ragadták volna el, mintha ez a pusztán a külső forma tökéletességével ható műfaj csalogatná a poétikai szabályok titkainak mélyére kacsintgató iskolás gyermeket a lantpengetésre. Gondolati tartalmat még nem várhatunk az iskolás ifjútól, nem is találunk mást, mint alkalmi, névnapi verset,² melylyel Roszmanith Richárd nevű győri társának ünnepén áldozik. A formától a kifejezésig minden sablon ebben a kis verselményben, de költői sablon: válogatott szavak, nem mindennapi szórend, az Éghez való folytonos emelkedés — szóval »fentebb stílus« a szó szoros értelmében.

Győri barátai és tanárai azonban költői ismeretségét is gyarapítják, nemcsak ismereteit; kedvencz klasszikusai mellett mind jobban lelkesül a magyar klasszikusért, Vörösmartyért; ám őt nem a hősköltemények méltóságosan ömlő hexameterjei, hanem a nagy költő lírájának formai gazdagsága kelti bámulatra. Gyermeki szívéen most még csak a vallásos lelkesedés uralkodik. Ez időben, tizenhat éves korában, látja meg először a tengert Fiumében, de a csodás végtelenség nem ihleti meg, sőt még vágyat sem kelt benne a tengerész-életre, melyre testvére, a tengerésznek készülő György, csábítja és apja is biztatja. »Küldjön engem Győrbe a philosophiára« — olvassuk választát apja szavára — »hogy rendeltetésem helyéhez közel legyek, mert amint egészségem engedni fogja, én a rendbe fogok kéredzeni újra fölvétetni: ez egész eltö-

¹ Tóth Kálmán emlékalbum. 14. l.

² Közölve: Győri Közlöny 1881. 15. sz.

kélett szándékom.« Az az értesülésünk tehát, hogy szívesen olvasgatja Himfy dalait, nem a tartalmi érdek változásáról tesz bizonyosságot — csupán azt mutatja, hogy a forma újsága kapta meg a római költészet finomfaragású művészete után Kisfaludy Sándor lazább formájú dalolgatásában. És érezzük is gyengén szóló lantján ezt a megfigyelést. Két kis újévi versike van előttünk: mind a kettő az általánosságokban látja a gondolati mélységet, nehéz, nagy szavakat szedeget elő — de mégis a könnyebb, rímelő, ütemes verselés első kísérletének érzik. Nem is csak ez a sokszor sántító, de mindig igyekvő keresztrímcsoporthoz az, a mi fejlődés: fontosabb ennél a képek értelmi kapcsolatán alapuló szerkezet megpróbálása. Nem sikerült ez a próbálkozás; a methaphorának, az egyéni átvitelnek, hirtelen beleolvadása a sablonos átvitelbe, képbe (csillag-nap) a költeményt alaposan megdöcöggteti, de mégis figyelmet érdemel, mert azt látjuk belőle, hogy most már nem előre kigondolt képekben merül ki a forma: az író már az írás közben fölvetődő továbbkapcsolásra is képes.¹

Műfaji tanulságot is merített most olvasmányaiából: mivel magában még dalolásra készítő nem talált, helyzetdallal próbálkozott meg (*Matrózleány*). Bár mint költői alkotás teljesen értéktelen ez a próbálkozás, fontos lépés költői fejlődésében. Rímei még nehézkesek, a szerkezeti kettéosztást nem használja ki, a tartalmi és hangulati változás a hangon nem érzik meg, a képek még mind sablonosak — de már határozottan ritmusra törekszik, s azért töri a tizes sorokat hatos és négyes sorokra. Sőt ennél is érdekesebb az, hogy ez a helyzetdal-forma a népies hősreligió figyelmét a népdalíráshoz fordítja és így olyan irányba adja meg az első útmutatást, a mely Tóth Kálmán lírájának legmaradandóbb virágait fogja megteremni.

A daltermő érzelmek kora is mindjobban közeledik. Pécssett éri a tizenhét éves tanulóifjút a márcziusi napok híre; látja a délvidéki mozgalmakat és az új törvények keltette örömet. Olyan szél lengedez, hogy a legnehézkesebb húrú lant is megrezdül belé. A lelkesedés föllángol költőnkben is; a mindenfelől fölcsendülő dalhangok közt a maga énekét is megszólaltatja. Most már van igaz, mély ihletője; tanulságot tesz róla bátor szereplése, lelkes pályaválasztása; énekei azonban a gyenge próbálkozások között is elmaradnak: hiányzik belőlük a lelkesítésre való képesség; hosszadalmasak, a gondolatot nagyon elhúzzák; hangjának ép ezért nincs ereje, ép ezért nem tud a lélekre hatni. Azt mondhatnám: még nincs stílusa; majd a *Szózat*nak, majd a *Nemzeti dal*nak hangja csendül meg benne; semmi kép, semmi pathos; a fogadalmat, melyet *Örömdala* meg akar szövegezni, nem tudja

¹ S mit szóval mondhatok,
Írják e holt betűk.
Mit?... holt betűk?? hiszen
Keblemben élnek ők.

Keblemben élnek ők
Mint annyi csillagok,
S laknak szívem körül
Míglen *napom* ragyog...

összesűríteni, tömörre tenni — ismétléseket halmoz benne. Riadója, a szerb *Harczi dal*, az egyszerű élmények prózai elsorsolásává sorvad; *Jobbágy dal*ában is ugyanazokat a gondolatokat ismétlik az egyes szakaszok; akármelyik szak után megállhatna. Csak formailag haladottabb ez a helyzetdal, amennyiben versalakjának és stílusának mesterkéletlensége népiessé teszi — a végső refrénszerű ismétlése pedig a maga erősítő toldalékával az egyes versszakok tartalmát jobban befejezi.

Az egyházi hivatásában is kételkedik; előbbi tervéről lemond, s annyiban hihetünk verses vallomásának, hogy erre a végleges lemondásra a fejlődő szerelem is hatással volt. Későbbi emlékezéseket nem számítva, a szerelem ébredező korszakából semmi emlékünkhöz sem maradt; arról sincs bizonyosságunk, hogy erősebben megihlette ez az érzelem. Tóth Kálmán nem csodagyermek, a ki nagyon korán is föltűnést kelt biztos játékával — nála a hallás után való gyakorlat lassan jött meg. A költészet bokrárt az első áldásos eső és az első reámosolygó napsugár még nem csalta teljes virágzásra — csak néhány korafejlett, próbálkozó, kifejelettsége előtt lehulló virág nyílt ki rajta.

II.

Sajátságos lelke van a fiatal embernek: apróságon, gyermekbajon kétségbeesik, alacsony, hevenyén rakott gátnál lemondó reménytelenséggel áll meg — a nagy bajt pedig alig hogy fölveszi, a kibonyolódás lehetetlenségénél a remény teljesen elvakítja. Ilyen Tóth Kálmán is. A világosi katasztrófa az egész ország hitét megtöri, még a szegénylegényeket is könnyekre indítja — ő pedig elnémithatatlan tréfálkozással ül a börtönben, közönséges bűnösök közt, és csodálatra méltó naivitással áll oda a sorozó osztrák főhadnagy elé, s kéri, hogy őt ne ossza be, mert otthon szülei megsiratnák. Csak úgy érthetjük meg ezt a lelki világot, ha ismerjük rajongó lelkesedését Kossuth iránt, azt az erős vonzódást, mely már a világosi napokban nem tartja lehetetlennek, hogy a szeretett kormányzó valami segítséggel, akár az ősmagyarokéval is, de visszajön és rendbe hoz mindent. Nagy szerepe van azonban e bizalom megteremtésében a saját hivatottsága érzetének is; a sorozó főhadnagynak büszkén veti oda foglalkozása megjelöléséül, hogy költő. Vadnay a Petőfi Sándor verseit viszi zubbonya zsebében az olasz földre, Tóth Kálmán a saját egyetlen, az *Életképek*ben megjelent költeményével szíve fölött küzdi végig a szabadságharcot. Önbizalmának és hivatottsága érzetének megteremtésében azonban Petőfi verseinek nem kevesebb hatása volt. Az eddig csak fentebb stílust kergető gyermekköltő előtt könnyen és biztosan követhetőnek tűnt fel a népies Petőfi lírája: *Nemzeti dalain* — ezek lehetnek legelső versei e korból — meg is látszik Petőfi költeményeinek hatása, de természetesen nem a mélységeknél,

csak a külsőségeknek utánzásán. Egy-egy kép, mely erősen természetesi színességével ötlött föl szemének (virág és magyar), a válogatatlanságot is megengedő népies hang, mely nagyon szereti az Úristent szerepeltetni, a közmondásoknak alapul választása: ennyi mindössze a forma szabadabb volta mellett az, a mit ezek a dalok ebből a hatásból mutatnak.

Termékenyebb volt reá ez a hatás más szempontból. Nemcsak a maga utánzására vont a líra Tóth Kálmánt, hanem a népi dalok megfigyelésére is. Egymásután csendülnek meg a lantján népi történetek, különösen a hűtlen kedves miatt szomorodó csikós tettei, tehát olyan hangulat nyilatkozásai, mely költőnkével rokon. Nem igazi népi dalok még ezek: rendes hibájuk a bőbeszédűség, a nehézkes ritmus és prózai hang. Hogy természetességüket annál jobban mutassák, nagyon is kimondják, a mit éreztetni is elég volna, sok bennök az elbeszélés, kevés a jelenetek sorakoztatása és a beszéltetés, sok a magyaráztatás is, egész bevezetés iktatódik némelyiknek cselekvénye elé; sokat ismételt, még pedig minden ok nélkül; képei is a népdal nagyon ismert sablonjából erednek, avagy túlságosan keresettek. De mindez az új úton haladó költőnél természetes, s érdemüül említhetjük, hogy a divatossá váló kelmeiség csak egyetlenegy versébe lopódzott be, az *Édesanyja szeretőmnek* kezdetűbe.¹ Ezzel szemben néha meglepően könnyed a képek halmozása (*Az én szeretőmnek párja*), másutt a hangulatot tudja megfelelő hangon megszólaltatni (*Ki a betyár*), a bácskai legény vigadni vágyása pedig jóformán mindig a hetykeségnek a fantasztikustól sem irtózó dévajkodásával, híven és vidáman nyilatkozik (*Bácskai népdal*). Néha a népdal teljesen szubjektívvé, egyéni élményt elmondóvá lesz (*Csak cigány*).

Noha népdalai közül épen a duhajkodók a legsikerültebbek — e korbeli lírájának épen a korhelykedő versein érzik a legjobban Petőfi hatása. A borozó győzhetetlensége, mámoros dévajkodása, közben a haza emlegetése, máskor a könnyelműség fitogtatása és hetyke nemtörődömsége, a komoly életfelfogástól való irtózás: mindez már nemcsak a mulató bácskai költőnek, hanem Petőfinak is sajátossága — a könnyelműséggel való kaczerködés pedig egyenesen annak a hangja. Hogy ez a hatás milyen természetű volt, annak egyik legmutatósabb példája a *Vajda Jancsi halálára* írt vers (megj. 1851): Petőfinak Rózsavölgyit temető verse az ihletője; egymás után tűnnek benne elő mesterének gondolatai, de való élményhez kapcsolódva.

Idegenebb marad — hiszen semmi életrajzi adat meg nem erősíti — az irigyek emlegetése és a túlságosan sötét egyéni fájdalom. »Több vén csernek száraz lombjai« takarják el az ő palmaágát; ege is beborult: »Nem járják át a nap sugárai, s akkor látják ragyogni csak, ha majd irigyeire fog villámlani.« Ez a villámlás

¹ Keletkezett 1849 nov. 30.

teljesen kölcsönzött, teljesen hamis (*Azoknak, a kiket illet*, 1852.). De nem tudja elhitetni fájdalma sem: annyira esemény nélkül való jajongás az, hogy teljesen hidegen hagyja az olvasót. A fiatal költő ajkáról nagyon hihetetlenül hangzik a »Megátkoztam én már mindent, földet, eget...«, hiszen még az okát sem ismerjük elkese-redésének. Sokkal nyugodtabban folyt eddig élete, semhogy ezt írhasse: »Katangkóró vagyok a világ kerekén.« Általában kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonít magának, nem azt csodáljuk, a mit egyik dala fölháborodva emleget: hogy a világ *hamisan* állít róla valamit, hanem azt, hogy *egyáltalán* állít. Ez a túltengő önértzet Petőfinek félreértéséből ered. Ugyancsak Petőfitől tanult a sötét világfelfogás megokolásául kitalált még sötétebb múlt. Az a költemény, melyet születése 1851. évi fordulójára írt, Petőfi illetén végletes hangulataiban valósággal dúskál. Sokszor a formát is Petőfitől veszi: az 1852-ben keletkezett *Ötletek* szerkezetükkel, képekkel, világmegvető kifakadásaikkal a *Felhők* másai. Sötét természeti képet vet elénk, röviden, szaggatott elbeszélésben, a nélkül, hogy bármi magyarázatot fűzne hozzá. Máskor a képet teljesen belekeveri a gondolat egyszerű elmondásába, sokszor pedig az ötletszerűséget hangsúlyozza, sőt a figyelmet föl is hívja arra, hogy furcsát akar mondani. Az elégedetlenség közömbös dologra vonatkozólag indul meg, hogy a végén saját életviszonyaihoz kapcsolja, de így elrejtőzve még élesebben csap le. Szereti a jövő fölvetődő kérdéseit is.

A Petőfiből átkerült képek és események, érzelmi megokolások és eredmények szerelmi lírájában sem hiányoznak. Az 1850. év februárjának utolsó napjaiban egy hosszadalmas költeményen dolgozik, melyben Vojnits Matildhoz való szerelmének egész történetét egybe akarja foglalni. Az egyéni tartalom megérzékítésére saját-szerű, különös képeket keres — így jut versébe a Niagara is. A benne nyilatkozó sötét világfelfogás, az élmények nagy csoportja, a hangulatok váltakozása és eseményes megokolásuk, a főrangú hölgy gúnyja, a barátság hiánya, a valóságos eseményeknek oly irányú túlzásai és toldásai, a milyeneket Petőfinél látott: minden igazság nélkül szűkölködnek.

Nem mélyebb a Bolváry Etelkéhez fűződő szerelme sem. Pedig ennek van egy megható, költői epizódja: a tizennyolcz éves korában elsorvadt kalocsai leány magával temettette koporsójába költőnknek hozzá írt leveleit és verseit. Az emléket őrző *szív-virágok* erőszakolt képekben állanak előttünk. A rövidség, a csattanós végződésre való törekvés, az egyéni, új képeknek a keresése könnyen észrevehető haladás ugyan, de hogy mily sikerrel, azt a második dálnak ez a néhány sora mutatja:

Midőn először mondtam, hogy szeretlek,
Lón szép valódnak bámulása nagy!
Hogy azt kellett vélnem, te Canovától
A bámulásnak öntött szobra vagy!

A stíl tehát sokkal finomkodóbb, mint Petőfié; érzik sorain, hogy költői akar lenni, és ha túlságosan lágy is néha, ha túlságosan sértett is máskor, a kifejezés választékosságára ügyel. Az *Egyszer midőn* kezdetű dalnak stílje szinte Kölcseyes már — csak a ritmusa gyorsabb, elevenebb.

És noha ez a szerelmi epizód is néha Petőfi viharos hangulatának képeiben nyilatkozik (pl. 1850. márcz.-ban kelt verse: *Születésem napján*), mégis aránylag a legvilágosabban mutatja, hogy az 1851. év elejéig, a *Szerelmi Vadrózsák* első virágaiig a népdalforma és a Petőfittől eltanult hang mellett a régi, finomságra és választékosságra törekvő irány is termett egy-két dalt.

III.

1851. szept. 14-én írta a boldog szerelemnek első énekét. A ki nem alakult, meg nem erősült érzés eddigi világába, mely költött és másolt eseményeken nyugodott, az elmélyülő szerelem öröme és bánata hord színeket. A folytonos keserűség sötét kifakadásait egyénibb, igazabb hangulatvilág váltja föl — s ha költészetének alapszíne most is a búsongás marad, de élmény teszi hangulatossá, őszintéség közvetlenebbé.

Megvan ezekben a versekben is a halál emlegetése, de azt, a mi amott eltanult kaczerkodásnak érzik, itt kettős módon teszi igazzá: egyrészt a maga szerelmének törhetetlenségével olvasztja össze, a mikor azért kívánja az elmúlást, hogy a leány megérezze a holta után, ki volt szerelmese — másrészt kifejező művésze is nagyobb, sóvárgását nem mondja ki többé a maga nyersségében, hanem tapintatosabban csak sejteti. Az eddigi daloknak szinte bántó határozottságát a költő lelkében a bizonytalanság érzése váltja föl, s ezzel a könnyelműség szavának helyét a szerelem aggódásának meg-megakadó sóhaja foglalja el. Ez a félő határozatlanság, az az aggodalom, hogy a kedvest tán nem is szabad szeretnie, mert boldogtalanná teheti, és az a küzdés, melylyel sóhajt és vágyódó szenvedését elhallgattatni próbálja, ha magát a szerelmet, a bajai szép zsidóleányhoz való vonzódást nem a férfi határozott, vissza nem rettenő érzelmének mutatja is, de Tóth Kálmán e korbeli lelki világát sokkalta hívebben tükrözi.

Érdekes az a jelenet, melyet költőnk ebből a szerelemből megörökített: egymás mellett ülnek, szótlanul, csendesen; kezük reszket, de titkolják, szívük sóhajt, de visszafojtják. Valami lázféle érzés fogja el testüket: forróság, mely gyorsabb dobogásra készíti a szívet, fölkergeti a vért az arcba, égeti a homlokot. Sietve mond azonban mindegyikük valami közömbös okot — a szerelmet megvallani nem merik (*Ülünk szépen*). Ez a jelenet érdekes példája annak a hangulatnak, mely szerelmesének közelében költőnket elfogja. Ebből fejlődik ki lassanként az a sajátosság,

hogy a költőnek titkosan, meg nem vallva, tetszik a szerelem. De jellemző költőknél a hangulata a szakítás után is: leg-erősebb benne a gúnynak a tudata. Dalaiban önmagát látja kicsúfolva: balgatag szívét, mely szeretett. Ez a keserűség lassan-ként nemtörődéssé fejlődik, a mitől csak egy lépés az új szerelmek könnyelmű kergetése. Mindez az érzésnek csupán felszíne: vajmi ritka az a pillanat, melyben az önérzetes költő szívét a szerelem és akarat igazi harcra szorítja össze. Gyakoribb valamivel a vissza-émlékezés csendes bánata: a mikor maga elé képzei kedvesét és elmerengve megvalósulhatlan álmokat szövöget.

Az érzésnek ez a mélyebből föltörő szava ritka könnyű-vérű költőknél. Kedve csapongó gyorsasággal változik: a megnyugvást az elégedetlenség, az örömet a kétségbeesés, a szomorúságot a vigadni vágyás, a könnyelműsködést a túlságos elmélyedés kergeti nyomon (*Nyugtalan-ság*). Így történik meg az is, hogy a viszonzott szerelem boldog tudatát hirtelen megzavarja az a gondolat, hogy ez a szerelem kedvesét kínozzhatja; ilyenkor egyszeriben elhatalmasodik lelkében az az érzés, hogy a szépségének tudata okoz a leánynak szomorú perczeket, a szépséget pedig ő ébresztette tudatra, gonosz-ság volt tehát hízelgése, enyelgése, mert ép ezzel idézte fel a szenvedést (*En mondtam*).

Szerelmes szívét ragaszkodás, remény és bizonytalanság tartja a legtöbbször hatalmában; »imádkozó ábránddal« csüng kedvesén, de meglegednének a vesztés után azzal is, ha vőfély lehetne az elvesztettnek lakodalmán. Vádat a leányra nem mer mondani: inkább önmagára vet, hogy annak idején szólni nem mert; és ez a megállapítása annál súlyosabban nehezedik rá, mert most tudja már, hogy a leány szerette. Ebből a hangulatból természetesen épül föl az a másik, mely az *Újra lát-lak* soraiból csendül ki, a szégyenből fölcsapó dacz, a mikor emlékhangulatokban a gyermeki ábrándok és az ifjúság szilaj heve a férfi szilárd-ságával készül összeforrani és a leány szomorúságának hírére ezt a versszakot termi:

A föld minden örömeit
Nem adnám én e szent búért,
S mégis a föld minden kínját

Elviselném százszor inkább,
Mint hogy értem téged bú ért.

Azzal, hogy Tóth Kálmán lelkivilágát a szerelmi idill eseményei egyénivé tették, természetes következményül járt az is, hogy a külső és belső forma nehezkességét is kezdi leküzdeni. Az a sablon, melyet Petőfi költészetének tanulmánya eddigi lírájának jó részére kényszerített, az a prózai hosszadalmasság, a melyre a nép énekei csábították, most már összeolvadnak és kiegyenlítődéssre törekszenek azzal a válogatottságra való törekvéssel, mely finomkodó dalait ézelőtt oly hideggé tette. A művészség, de nem a mesterkéeltség, fejleszti ezeknek a daloknak stíljét. A *Búdalok*ban rövidségre való törekvése mellett szembe-tűnik egyrészt hajlandósága az olyan képek iránt, melyek az érzés

mélyére tudják olvasóikat ragadni, másrészt az a kedves naivitás, melylyel még a túlzást is könnyeddé és harmonikussá tudja tenni azáltal, hogy teljesen önkéntelennek mutatja. A költői, de nem mesterkélt költői stíle való törekvés jóformán minden költeményén megérzik most már; igaz ugyan, hogy gyakran megesik az is, hogy a kép mégis kigondoltnak, máskor pedig a belőle vont hangulati következtetés túlságosan józannak, prózainak érzik. Néha az a benyomásunk, mintha a képet gondolta volna ki előbb, a hangulat, melyet e kép kifejez, nem is élt volna költőnkben; máskor meg erősen puffogó a kép, vagy túlságosan satnya; arra is van példa, hogy fölöslegesen apróz vagy túlságosan reális; sőt egyszer-kétszer Petőfi hasonlatai is elének vetődnek: de az ilyen csak abban az esetben gyakori, ha tudatosan akar nagyot, erőset mondani. Ha azonban az enyhébb bánat vagy a félve vágyó boldogság ragadja magával, akkor képei üdék; nem pompázók, de bájosan csillogók; szinte érezzük, hogy nem a konkrét tartalom fontos a szavában, hanem a legszebbet akarja mondani, a mi az emlékében él. Ilyenkor nincs nagy, különös a szavaiban, csak az, a mi a népnek a legszebb — legfeljebb az arany, a gyémánt, de nem az igazi, hanem a meséké; valami nagyon szép: a legcsillogóbb, a legelragadóbb. Ez az egyszerűség, a bájos naivitás annyira áthatja, hogy a mikor dicsérni kezdi kedvesét, meghökkenve állítja meg dalát: »De nem szólok róla; akármit beszélek, az csak kezdet vóna . . .« Különösen a bekezdő képeknek hangulatossága ragadja meg az olvasót; ezt a formát tanulhatta a néptől vagy Petőfittől, de sohasem érzik eltanultnak. Csodálatos tehetsége van a bekezdő kép hangulatának az elmélyítésében; itt azután nem is fukarkodik, térben is mind többet enged neki, maga szinte visszavonul, csak egy is-sel kapcsolódik hozzá, de ép ezért a kép hangulatát a maga teljességében engedi föllobogni. Az ötvenes évek első három esztendejében épen egyéni hangulatának ez a látszólagos visszahúzódása a természeti képhangulatával szemben a legmagasabbra haladó művészete.

A dal azonban nem merül ki teljesen a képben. Rendesen maga az első versszak rámutat már az egyéni hangulat hasonlójára; mivel pedig Tóth Kálmán épen ezt a bekezdő képet tudja olyan erős hangulatúvá tenni, fenyegető a veszély, hogy a költemény folyamán a hangulati erő fogy, csökken; annyira mindent kifejezett a hangulati bekezdésben, hogy nem marad új mondanója magára a költeményre. Valóban, e korbeli dalai gyakran éreztetik, hogy az első versszakkal, vagy az első versszakokkal be is fejeződhetnének. A szerkezet művészetére is szükség van — és Tóth Kálmán lírája ebben az irányban is fejlődik. Minthogy a képet magát nem folytathatja, hangulati folytatódást ad, a hangulat révén teremti új belső kapcsolatot, alkot és fejleszt új képet. Mind a kettőnek megvan az egyéni élményhez való kapcsolása, de ez az egyéni élmény is a képek során bontakozik ki általános-

ból alkalmivá, hová az utolsó szak kérdésének meglepően ráütő felelete vezet el (*Fütyül a szél*).

A *Szerelmi Vadrózsák* I. füzetének költője még sokszor küzd a dal szerkezetének terhével, de a győzedelmes fejlődésnek számos érdekes példája akad élénk. A legkönnyebb, szinte önként kínálkozó egységbefoglaló a refrén; Tóth Kálmán eddig ilyen szerepet nem tudott neki adni. A *szivarról* írt Béranger-utánezésében sem tudja hangulatmélyítőnek fölhasználni, a *Vadvirágok* IV. darabjában azonban a szakkezdő refrén a hangulati megállapítást ellentéttel próbálja meglepővé élesíteni. Sikerültebb a III. *Vadvirág* refrénszerű összetartója: azonos szavakból álló kérdés az 1., felelet a 2. szak végén.¹ Mind a két esetben kedvelt parallelitikus szerkezetét erősíti vele. Ez a parallelizmus legtermészetesebb előfordulásában két cselekvényt ad egymás mellé állítva; a két cselekmény lehet a költő életéből vett, mint a *A virágszálaból* kezdetű dalában, hol gyermekkorának élményét kapcsolja a hangulati közösség férfikorának élményéhez s amannak következményére utalva fakaszt szívéből sóhajt — vagy egy elképzelt eseményt kapcsol egy valóhoz, mint a *Megálmodtam* cz. költeménye; a leggyakoribb eset pedig az, hogy a természeti tünemény van a hangulat azonossága útján a költő lelkének egy aktív vagy passzív mozzanatához kötve. Ebben a parallelizmusban különösen azok az összekapcsolások a hangulatosak, melyekben magyarázat nélkül fűz egybe (*Haragszik rád az én anyám . . .* és ezzel szemben: *Szeret engem az én anyám*; benne a haragnak éppen az az oka, hogy a szerető édes anyja a leányban látja fia szomorúságának az okozóját), de maga a cselekvénynek egymás mellé illesztése is kellő magyarázat. Ezt az elhallgató szerkezetet Tóth Kálmán nagyon szereti; összefűzése igen sokszor olyan, hogy nem sejtet, hanem szinte meglep. Meglep pedig rendszeren a hirtelen fordulattal, melyet hosszú hangulati előzmények után egy sornak ellentétével emel ki, még pedig olyatén módon, hogy csak ennek az egy sornak ad a maga lelke élményéből tartalmat. Kezében ez ép oly alkalmas eszköz erős hangulat keltésére, mint a bekezdő kép; még a különben gyenge versből is tud így hatást csinálni elő, mint pl. az *Egymás mellett* kezdetű dalban; ennek mind a hat versszaka prózai hangon elmondott közömbös vagy legfeljebb derült élmény — az utolsó sor azonban (»És oly nyomorultak vagyunk«) egyszerre a szinte vad fájdalom elkeseredésének mélyére ránt le. Ez a meglepő annál mélyebbre hat, mennél keresetlenebb (*Nem vagy többé . . .*), míg a hatásnak túlzása (*Éjfél vala*) vagy a nagyon erős sejtetés (*Ülünk szépen*) könnyen lerontja.

Ennek a fordulatosságnak a sikere csaknem mindig a rövidségtől függ; a költemény azt a hatást teszi, mintha alapja a

¹ Kérdezik is az emberek: Ugyan ki e fura gyerek? — Hadd tudják meg az emberek, Mért vagyok oly fura gyerek.

fordulattal uralkodóvá segített hangulat volna, a többi, az előzmény vagy magaalátítás, vagy gúny, vagy épen ezzel az uralkodó hangulattal való küzdelem. Ha azonban ez az első részben lévő hangulat hatalmasodik el, akkor dissonantia támad: a fordulat vagy kiűt, vagy azért nem hat meg, mert a merő szembenállás után egyik hangulatnak igazságát sem tudjuk elhinni. Ha tehát a költő hosszabb versben használja ezt a kompozíciót, a hangulat megváltozását meg kell okolnia, meg kell értetnie. Mondottuk, hogy Tóth Kálmán az ötvenes évek elején erre nem igen volt képes, de egy klasszikus példa azért mégis akad élénk: *Magas házból*. A dal megindulásakor a gyönyörködő szerelem teljesen elfoglalja, úgyhogy alig veszi észre elhanyagolt külsejét; mikor azonban az ellentét erre is ráirányítja figyelmét, egyszerre ráborul a fájdalom fátyla, és a távozást ígérő szerelem lemondó szomorúsága a lelkünkbe be tud lopódzni.

E dalnak a csodáló szerelembe való elmélyedése költőnk verseinek egy másik érdekes sajátosságához visz bennünket, az elképzeléshez. A megjelenítő erő nagyon gyakori Tóth Kálmán lírájában. A *Messzebb vagyok* . . . a szerelem oly nagy megelevenítő erejével fordul a kedves felé, hogy a természeti elképzelésnek alig enged helyet. Szinte a Goethe rózsamegjelenítő képzetére emlékeztetnek költőnknek ilyenét dalai. A jelen hangulata is alig-alig hogy keresztülzítázik rajta — csak olyaténformán, mint a viharfelhőn a napsugarak hosszú sávjai. Érdekes e szempontból a *Családi élet* cz. költeménye: milyen nehezen szorul ki a bánatos költő boldogság-álmaiból a könny, a halál. És arra is van bizonyítékunk, hogy költőnknek ez a haladása a kompozíció művészetében tudatos haladás. Itt van az *Akármit beszéltek* kezdetű kis apróság. Nyilvánvaló, hogy az ötlet¹ volt meg előbb, de a költő azzal teszi hangulatossá, hogy az ötletet egy kis kötődésbe szorítja bele; úgy tesz, mintha abból akarna egy pillanatot megjeleníteni. Még a versformát is ilyen szempontból választja: az első rész szinte haragos beszéd, ezért csupa apróra tört megállapítás, a másodikban nagyobb ellenvetés hangzik, mely szinte megállítja (ezért a hosszú sorok), de csak egy pillanatra, s azért perdül a harmadik már könnyű sorokban.

Figyelemreméltó az is, hogy e korban természeti leírásai visszaemlékezők, csakhogy sokkalta gyengébb megjelenítéssel, mint egyéb elképzelései. A *Sugovica csendes vize* csak arra alkalom neki, hogy a leányra fájdalommal emlékező szívről tanúságot tegyen; a *Szinva mellett* is csak erőszakos szembeállításra van ereje. Tájképei, ha önállóak, inkább az elgondoltság benyomását keltik (*Emlékezem reád*). Önálló leírásai Petőfi technikáját követik, nemcsak a megjelenítés módjának átvételével, hanem azzal is, hogy a természet eseményeinek megfigyeléséből hirtelen önmagukra tér-

¹ »Kifogok a szoba kicsinységén — . . . Az ölemben tartom.«

nek és pedig úgy, hogy önmagukat is harmadik személyként szóvik a sorozatba és fordulattal teszik szemlélővé.¹ Ezt az idegenséget a technikának azonban nagyon éreztetik, mert az egyes mozzanatoknak külön sincs hangulata, összefűző érzés sem él bennök. Egymás mellé rakja az eseményes képeket, de Petőfi leírásainak fejlődő szerkezetét el nem tudja érni.

Egyáltalában szinte pontosan megállapíthatjuk, hogy az élete eseményeiből kialakuló hangulat hiánya engedi szóhoz föltűnőbben mesterének hangját. Szemrehányása, melylyel a világhoz fordul, még mindig gyenge, férfiatlan; még a leány felé forduló megütközése is hamis hangokat ad, ha kicsapó haraggá engedi föllángolni — olyankor ellenben, mint teszem a *Nem szerelem* cz. dalában, a hol nem a haragos kifakadás, hanem a keserű fájdalom plasztikus képe áll előttünk, szimpatikus érzésünket fel tudja kelteni. Így van ez a könnyelműsködéssel is: ennél is sokszor Petőfi megszokott hetykesége visszhangzik, de könnyű ráismerni az igazi hangulat őszinte énekeire is. *De hát miért is* könnyelműsége p. o. azzal kelt hangulatot, hogy a hetyke nemtörődömség mögött sejteti a fájdalmat is és ezzel érzésszel tartalmát elmélyíti. Még képei közt is ez a hangulati igazság a művészség mértéke; mind jobban érezzük, hogy a fenségesnek ereje nem él költőnkben — ha tehát nagyon mélyet, vagy nagyon erőset akar mondani, egyszerre megérezzük az erőre törekvő költő erőtlenségét és vagy hamis képet kapunk, vagy utánzottat. Arra sincs képessége, hogy Petőfi tréfás vagy felhős ötleteinek példájára a reális és absztrakt képeket erősen keverje — hangulatos dalai is el tudják ezzel veszteni közvetlenségüket (*Mint a csonoplai*); ez a genialiskodó szökdelés egyszerűen kizökkenti a költői stílből, az olvasót pedig a megérzett hangulatból (*Nem tudtam én*).

Az ilyen motivumutánzás, a mint az eredeti motivum érzelmi alapja hiányzik költőnkben, rögtön kihangzik, dissonans; különösen abban az esetben érezzük ezt a zavart, ha az utánzott motivum olyan, hogy csak nagyon erős érzelmi fölindulás tudta kiváltani. Ilyen Petőfinél a síron-túlnak a motivuma, azé a vágyé, hogy a túlvilág vagy összehozza az itt elszakadó leánynyal, vagy még a mennyei boldogságot is elutasítja óhajtott kedveséért. Már magában is felöltő, hogy Tóth Kálmánnál mind a kettős ág aránylag gyakran hajt ki, az pedig teljesen világosan mutatja az átvételt, hogy az óhajt semmi esemény vagy kedélyállapot meg nem okolja (*Azt mondják, Oh csak legalább . . . , Mikor meghallottam . . .*). Ez a motivumátvétel annyira hidegen hagyja az olvasót, hogy még a leghangulatosabb dalainak hatását is le tudja rontani (*Halovány*). Gyakori még ebben a korban az idegenszerűségnek ez a maradványa, különösen olyankor, ha az érzésnek a maga külsején

¹ És a legmagasb hegy legesleg tetején Gondolkozik, mereng egy szomorú legény — Én vagyok az . . . (*Hegyek közt*.)

való megnyilvánulását emlegeti — pedig az érzés már oly mély, oly meleg hangulatot tud néha kelteni, hogy minden sallang nélkül is belopja meghatottságát az olvasó szívébe, mint pl. a *Nem jön ajakamra* bánatos soraiban.

IV.

A Mátravidék szorgalmas poétája, Tóth Endre, a régi ismeretség jogán bejáratos volt Majthényiék házába; a körülrajongott Flóra érdeklődve hallgatta Tóth Kálmán vidékies szokásainak tréfás elbeszélését, s mivel a Hölgyfutár lapjain már előkelő nevet vívott ki magának a bajai poéta, a megtépett szerelem pedig olvasónői szemében érdekessé tette személyét, kérve kérte a jó barátot, Endrét, hogy a társaságban még sehol sem látható bácskai fiút vezesse elébe. A Nemzeti Színház egyik legközelebbi előadása lett volna a terv megvalósulásának legjobb alkalmá; Tóth Endre el is vitte a színházba költőnket, de mikor azzal a csalogatóval mutatott fel a Majthényi-páholyra, hogy az a szép mágnáshölgy szeretné megismerni, egyszeriben magára hagyta őt Tóth Kálmán s az érdeklődőt még csak szemével se kereste föl.

Ez a mulatságos történet, melyet a megemlékezés az egyik szereplő ajkáról jegyzett le, rendkívül jellemző a fiatal Tóth Kálmán lelki világára, jellemző szerelmének történetére is. A túlságos büszkeség itt, az első alkalommal, elejét vette az ismeretségnek; később, mikor a leányt oltárhoz vezeti, ez ihleti boldog dalait, de ez szakítja meg a családi élet nyugalma is. A korlátozást, melybe a házasság a legényélethez szokott költőt kényszerítette, Tóth Kálmán nehezen tűri, mikor pedig hirtelen fellobbanásra hajló lelke a féltékenység iszapjába süllyedt, a büszkeség nem engedi más megoldáshoz, mint a durva bánásmódhoz, később pedig a teljes szakításhoz. Ez az összekülönbözésekből épült és elválásban végződött szerelmi történet a czivódásról tanúságot tevő egy-két költeményt figyelmen kívül hagyva, csak a vágyódás általánosabb hangulatával, a meg nem értetés félelmének föl-föltörő aggodalmával jut költőnk lírájában kifejezésre. A szerelemnek változatos eseményei azonban mégis gazdagon megtermékenyítik lelkét.

A léleknek ezt az egyénibb, azaz saját élete eseményeivel teljesen benépesedett világát lírája híven tükrözi. Irtózik minden eltanulttól, és mivel az igazat, őszintét az érzésekben látja, irtózik mindentől, a miben érzés nincs, vagy legalább is nem mer bátran megnyilatkozni. Önmagát a csupa-érzés emberének mondja; nem a tudást, az értelmet — a szívet, a vágyat engedi magán elhatalmasodni. Ép ezért lírájában is a maga lelke lép mindjobban előtérbe, még olyankor is, ha azt a látszatot akarja kelteni, hogy másról beszél (*Egy költő sirjánál*). Saját lelkének elemzése is mindnagyobb teret foglal. Vagy élményeket vet elénk és vonja le, vagy engedi levonni a következtetést, vagy a vágyak és óhajok

színes változatosságában domborodik ki előttünk lelki világa. Szereti hangsúlyozni e lelki állapotnak a sajátosságát, különösen olyankor, ha fájdalom tölti meg. Fájdalmait is — úgy vallja — nem a szerelmi csalódás, barátainak hűtlensége, szegény sors vagy betegség kelti: azoknak nincs okuk (*Vannak fájdalmaim*). Valami ideges félelem tartja hatalmában, közvetetlen ok nélkül való aggály; nem is élmény teremti, sőt ép ez a megnevezhetetlen, eseményhez nem kötött fájdalmas hangulat keresteti vele az élményi okot.

Habár az ilyen dal az ok költött voltának ellenére is könnyebben győző meg igazságáról, mint az, mely egy ötletnek, szójátéknak köszöni csupán létrejöttét (*Tudom lesz nagy*), a művészségnek mégsem hat teljes erejével. De a fejlődő szerelem — épen eddigi érzelmeivel szemben — sajátos hangulatokat teremt. A költő lelkivilágát annyira elváltoztatta, hogy hamarjában maga sem tud eligazodni. Hiába vonulnak el előtte a szerelmi hangulatok az ellentétek gyors sorában, a magáét most megérteni »alig« tudja, a vágy és félelem, az öröm és aggodás annyira összelánczolódnak szerelmében. Fölcsendül lírájában néha Lamartine gondolata: »aimer, pour être aimé, c'est de l'homme; mais aimer pour aimer, c'est presque de l'ange« — azonban máskor oly erős lelki változásról számol be, mint Goethe, mikor 1787-ben a szép milánói leány szemeibe nézett. Azon veszi észre magát, hogy állandóan el-elgondolkozik, hamarabb hevül föl, nemtörődömségét pedig érdeklődés, vágy, öröme való készség győzte le (*Furcsa egy mulatság*). Komplikált, rendkívül sajátos lelkivilág alakul ki benne: egyfelől az az öröm, hogy szép a leány, másfelől az a fájdalom, hogy nem az övé, az elszorodó lelkesedésnek hangját szólaltatja meg; a *Nagyvilág lánya* az elérhetetlenség távolában tűnik elébe, s ez nemcsak szomorúsággal, de egyszersmind dacczal tölti el. Reményének feltétele pedig megtermi benne a sejtésnek a szeretetét, erősebb vonzódását ahhoz, mint a tudáshoz, a reméléshez mint a bíráshoz. Megkedveli a féltavaszt, a félig pusztát, félig virágos mezőt, a rügybe rejtőző életet, a félve röppenő madarat. Jól esik elgondolnia, hogy mi lesz majd ebből. Ez a korbéli lírájának legjellemzőbb mozzanata.

Az elgondolás, melyet legtöbbször a vágy vezet, az elképzelés erejével a múlt és jövő tarka pompáját veti az olvasó elé. Néha az események annyira uralkodnak ezen az elképzelésen, különösen a visszaemlékezőn, hogy a dal csoportosítás nélkül, költői színek nélkül szűkölködő végiggondolássá sorvad (*Mintha volnék*); ha azonban hangulati közösség a visszaemlékezés előidézője (*Első szerelem*), akkor a hangulat a képek gazdagabb változását viszi az élményelmondásba. Ezek az elképzelő versek azonban olyankor a lehangulatatosabbak, ha a jelen fájdalmában rajzolja a képzelet a boldogságot.

Mert a fájdalom uralkodik most is a líráján, csak hogy legtöbbször új, elégiai színárnyalatot nyer. *Mintha valami* kezdetű

költeménye alapgondolatával Parnyra emlékeztet¹, s mivel Tóth Kálmán sokszor emlegette »az elegia Shakespearejé«-hez való vonzódását, valószínű, hogy a hangulati közösség ép e korban olvastatta vele a francia elegikus költő dalait. Elégiáiknak hangulata (»j'ai tout perdu, l'amour seul est resté«) és alaphangja közös, de mint az élményi alap, kifejezésmódjuk is különbözik. Tóth Kálmán dalaiban részletesebb a helyzetrajz; több helyet szán a hangulatelőidéző körülmények megjelenítésére, és evvel a maga hangulatát könnyebben tudja olvasóinak lelkében meghonosítani; erősebb annak a tudata is, hogy ez a szomorúság a reményekben való csalódásból sarjadt, ezek a remények pedig közös, emberi remények. Viszont ép az, hogy jelenetekben szeret túlkörözni érzést, néha a mesterkélttség örvényébe rántja: mint teszem, mikor érzésének erejét, szenvedélylyé való fokozódását akarván bemutatni, másoknak megfigyelésére hivatkozik azért, mert *öntudata nincs*, s ezzel abba a furcsa helyzetbe keveredik, hogy a saját tetteire nem emlékezik, a mások egyidejű beszédjére azonban igen. Ezzel a veszéllyel szemben azonban ez az előadásmód nagyon alkalmas eszköz arra, hogy a hangulatváltozás egész menetét plastikusan állítsa elénk: a fölmosolygó reménynyel karonhaladó vidámság mint lassul a meggondolás útján, hogy akad meg a tudatra ébredés-gátjánál (*Egy bokrétára*).

A keserűség viszont Heine hangjához vonja közelebb. Heinét is olvasta s mint az ötvenes éveknek jóformán minden poétája, fordíttatott is belőle. Az embergyűlölet sötétebb hangja utánozza a német költőt, a száraz, szinte már prózai stíl, gyors menet, a reálishoz való hirtelen fordulat, a szójáték szeretete különösen ellentétes kiélezésekben, a túlságos józan világnézet, a gúny durva kíméletlensége, minden mentségnek bármely tekintet ellenére is rideg letiprása, szóval »a metsző szél a sivatagon«, a *Csipkebokron* és egyéb dalaiban Heine hatása. Hiába igyekszik a hangulatot élményekkel igazolni (*Egy barátom viszontlátásakor*), a hang annyira nem a Tóth Kálmán hangja, hogy hinni sem tudunk neki.

Az ő igazi költészete ezt a ridegséget, prózát nem szereti. Szereti az egyszerűséget, a mennyiben a népdal, még mondat-szerkezeteiben is rendesen egyszerű; de ez az egyszerűség a nyugodt hangulatot tolmácsolja minden fellengző sallang nélkül, egyszerűen, közvetlenséggel. Nem a színes beszéd az ő hangja, a nagyon sok szín hamar mesterkéltté teszi, s ilyenkor fájdalmi dalgyűjteményének »fekete búvárai«, vagy ő maga a temető, kedvesének arcza pedig annak a kísértete. De ha ilyen faragottan pompázó stílus nincs is nála, dalai még sem színtelenek. Hangulat nem alakulhat ki benne, hogy szorosabban vagy tágabban kapcsolódó kép ki ne kristályosítaná. Nem mesterkelt a kapcsolása — ha hibája van, az épen az önkéntelenségből folyik: nem válogat:

¹ Que le bonheur arrive lentement!

képek között; a hangulat bármilyent fakasztott is, rögtön leírja. Ezért aztán sokszor nem is érezzük a kapcsot. Más hibába is könnyen ragadja ez: a képnek, melyet az élménynyel való hangulati közösség teremtett, egy szava is megragadhatja úgy, hogy a kép alanyát egészen új szempontból emeli ki a vers folytatásában és akár egészen más hasonlati alanyhoz kapcsolja (*Isten tudja*), a mivel az alaphangulatot könnyen megzavarja.

Akkor azonban sikerültek a képei, ha olyant fejez ki velük, a mit érez, de el nem gondolt, meg nem fogalmazott. *Van a búban* kezdetű dalában pl. egy kérdésre kellene felelnie (mi édes a búban?); felelet helyett egy azonos hangulatot ad megvilágítól, de már a természetből: olyan, mint a kora tavasznak hangulata. Ép ezért most már nemcsak kezd a kép, de be is fejez: előbb a hangulat érzési magyarázatát, okát adja (*Válás után*) s utána sóhajszerűen, a hangulat megjelenítéseül, jön a kép. A nehézkes, túlzó, puffogatott kép mind ritkább, ha van is túlzás, azt naivsága teszi művészivé. Azok a hangok, melyek *Ott a bokor...*, *Hogy ha titkolt...* stb. dalaiból hangzanak, túlzásnak hatnának, ha nem Tóth Kálmánnak lantjáról hangzanának: ez a naiv magasság nála nem elsikamlás, nála ez a természetes. Képzeletének népmesei játéka egészen bevonja bájjal ezeket az énekeit, különösen ha rövidke (*Piros kis szád*). A fenség kergetése groteszk képekhez ragadja, míg a naivság, mely tekintetét vezeti, képzeletét ragadja, sőt még eseményekről való beszámolását is jellemzi, bájossá teszi dalait. Nem lát a dolgoknak mélyére, nem hat az események okaiig le, csak elmond és leír és ezt oly közvetlen, egyszerű, mesterkéletlen hangon teszi, hogy a naivságot lelke jellemzőjéül kell vennünk. Így történik meg az a baj is, hogy egyik-másik dala már nem is költemény, annyira naiv, hogy együgyűnek érezzük.

A naivság önkéntelen bája mellett azonban a tudatos művészség sem szorul ki dalaiból. Még a szavak is kezdenek erősebbek, tartalmasabbakká válni; olyan igekötőkhöz jutnak az igék, melyek jelentésüket mélyítik (megzokog), jelzőkhöz a főnevek, melyekkel hangulati tartalommal gyarapodnak (Édes fájó boldogságom). A hasonlattá szélesedett képek mellett mind erősebben foglalnak teret a sűrített hasonlatok, a metaphorák; az egyszerű sóhaj is egyszerűben művészivé válik velük, a nélkül, hogy új cselekvényt jelenítenének meg (*Szenvedésem*).

Hogy erre mennyire ügyelt, azt *A költő* cz. versének fogalmazásán ellenőrizhetjük. Ez a fogalmazás annál érdekesebb, mert annak a levélnek a hátán maradt meg, mely költőnknek Flórához írt első levele: a Hölgyfutár számára képét kéri benne. A törlések nélkül nem szűkölködő vers a gondolat kialakulásának egész küzdelmét elénk tárja. A húsz éves költőt apja pályaválasztásra serkenti és a maga helyzetének szemléltetéséül a gólyára hivatkozik; azt akarja mondani, hogy a gólyafiak is munkát keresnek, nem az apjukon élnek. De vigyáznia kellett, hogy a képpel

a felszólítás durvává ne váljék. Előbb hasonlattal akarja (Ha megöregedett, verdes a golya, Semmire gondol, mert fia ápolja), de ez nem elég elképzeltető; azután meg könnyen azt hitethetné el ez a kidolgozott hasonlat, hogy az apa ilyen irányban foglalkozott ezzel a gondolattal — közvetetlen látást tesz tehát helyébe: »Lásd a vénhedt golyát...« Azt sem szabad éreztetni, hogy a dologtalanság vágya szólaltatja meg az öreget; a »semmire gondol« bevezetőből ezt éreznők, hát a fiakra veti át a hangsúlyt: »Nem hogy ő keresne, fiai ápolják.« Vigyázni kellett arra is, hogy a tanulság ne legyen nehéz; a »viseld magadat jól« bizonyára ezért esett el, és az »én azt kívánom« az utolsó sorban megint a képet tenné fölöslegessé, és így lépett helyére az egyszerű kapcsolat: »Nem veszed észre, hogy intő képek ezek?«

Nem mindenütt van meg ez a tudatosság, nem is szükséges, hisz képei rendszeren egészen kialakult voltukban jönnek a tollára, de teljes mellőzése könnyen árt művészségének. Gyakran megtörténik, hogy a kép hangulati kötelességét, egyetlen jogos feladatát, már teljesítette, a költő azonban megtartja, sőt önálló szerephez juttatja; máskor a rím kedvéért bővít rajta, a mi néha jelentésének eltolódását vonja maga után; mikor pl. a leány mosolyát a nap mosolygásához hasonlította, hangulatilag a képet a maga céljára kimerítette, de azzal, hogy a »csendes tó vizében« helymeghatározást teszi hozzá, oly fontosságot ad ennek az egyetlen megnevezett körülménynek, hogy hangulati jelentőségét keressük, noha a kép hangulatával már nem tartozik össze. A képfejllesztés művészete talán a legnehezebb munka Tóth Kálmán tehetségének. A hangulatos kezdet most is gyakori, sőt változatossága mintha még fejlődést is jelentene; a második szak azonban az egyénített hangulatnak okát adja, ezért sokat kell mondania, *Az én dalomban* pl. egész vesztést panaszolnia. Ezzel azonban lehetetlenné teszi azt, hogy a következő versszakok tovább menjenek, sőt a negyedik már egy lehetőséget ad a második versszak kizáró lehetetlensége után.

Ez azonban már a dal szerkezetének hibája. Pedig a *Flóra-dalok* legelső virágai közt e szempontból is figyelemreméltó költemények állanak: *Ne süss nap, Temetésen, Megálmodtam*. A legfontosabb haladás e téren az, hogy az ismétlést fokozó gondolatritmusként tudja fölhasználni (*Buza közé*). Gazdagok dalai a parallelismusban is — épen a népdalok mintájára. Sok dala nem is cselekvény többé, hanem sóhaj — egy szomorú elgondolás (*Halottnak...*), az ellentétes szembeállítás pedig csak erősíti hangulati hatását. Szereti erre a látszólagos ellentétet is felhasználni, különösen ha a gondolatritmust könnyítheti vele (*Búra hajlik, Naptól virít, Nem gondolok*). A kérdéssel szerkezet szintén gyakori, a csoportosításban pedig most már a hangulati kezdő képet gyakran élményi kezdet váltja föl, a végre pedig általánosítás kerül — még pedig rendszeren képben

érzékitve. A fájdalomnak csak a sóhajszerű megnyilatkozása jó, amikor nem akarja nagyítani azt, a mit érez — csak elsóhajtja (*Mit dalol a madár*); különben még a röviden, egy-két mozzanatában megjelenített, sűrített cselekvényeket szereti (*Egyszerű eset*), azzal is mélyítve a hangulatot, hogy fájdalmas sebéről is közzömbösnek látszó hangon szól. Még a kifejezés keresgélése is természetessé tud válni dalában (*Zivataros idő*): mikor boldogságát akarja szemléltetni, s ép az, hogy képet sem talál, érezteti boldogságának nagyságát. Máskor azzal hat meg az érzés, hogy a költő nem mondja ki egészen; így aztán elfojtott voltát érzem és képzeletem könnyebben szárnyal, mikor kiegészíti (*Amerre a Duna*).

Ha azonban a dal nem magát az érzést tolmácsolja, hanem gondolatokat, könnyen leromlik. A *Sápadt asszony* cz. költeményének utolsó szaka tele van hangulattal, a második azonban, mely közzömbös a hangulathoz, mely a költőt megszólaltatta, kiüt: egy nehézkes képnek részletezése csupán. Pedig költőnk az elmelkedő elemzéssel is próbát tesz e korszakban. *Ha más hazamegy* kezdetű dala is figyelmeztet arra, hogy a zenét mennyire szereti — Ágai beszéli, hogy a mikor költőnk egy párbajban segédje volt, akkor is azért kérte kezébe a kardokat, hogy pengésüket hallgathassa. Kis dala még azt is kiemeli, hogy a zenének olyan része is van, melyet csak a szív tud hallani. Érdekes tehát *Fáy Antalnak* írt költeménye, mely a zene hangulatainak összeállításával próbálkozik meg. Művészi törekvése Vörösmarty Liszt-ódájához kapcsolja, csakhogy Tóth Kálmán a hangulatokat a maga hangulataiként állítja elének; ezzel ódai fönségét elveszti ugyan, de közvetlenebbé válik, a mi Tóth K. tehetségének jobban megfelel. A hangulatok közül a szerelmesnek és a vándorlegénynek hangulata domborodik ki a legelevenebben, különösen az utóbbinak vegyes hangulatvilága nagyon érdekesen. A hazaszeretet kiemelése hangbéli emelkedést kívánt, de költőnk erre nem képes: ezért a kifejezés túlzásba szökken (»Átöelve tartom egész nemzetemet.«). Sokkal sikerültebb a szégyenből kiszökő lelkesedésnek a percze: hallja a zongorát, a hangulat fölforr benne, lelkesedése megfeszül, de nem engedi kitörni s úgy érzi, mintha őt, a tehetetlent, porba szorítanák, paripák tipornák. A kép rendkívül szemléletesen indul, csakhogy a költőnek is megtetszett és élményként folytatja (»egy a szívemre hág, azután meghalok«), a mivel hatását egyszeriben megakasztja. Az utolsó hangulat érzékítésére semmi képe sincs, így aztán az ki sem tud alakulni. A költemény tehát messze elmarad Vörösmarty ódája mögött, de Tóth Kálmán elmélyedő tehetségének mértékére nagyon jellemző. Hogy e téren nagyot fejlődött, azt a *Csak cigány ne lenne* című versének a silányabb volta is eléggé mutatja. Most már változatos sorban alakulnak ki a hangulatok; kifejezésük is talál olyan képet vagy szembehelyezést, a mi elének tudja varázsolni hangulatát: de fölemelkedni a fenségeshez, leszállani a bölcsélet mélységébe még nem tud. Ép

ezért a hangulat megtestesítése sem teljesen hű: vannak benne hamis és túlzott hangok is. Maga mondja *Egy poétához* írt versében, hogy ő csak azt mondja ki, a mit érez; valóban, lantja akkor perdül szép zenére; az »eszme« kifejezésére nemcsak a megrovott verselőnek, költőnek sincs kellő ereje.

Így esik meg az is, hogy a mélység kifejezése néha kölcsönzötnék érzik. Az a hangulat, melyet *Garay sírjánál* érez, teljesen Petőfi hangulata Rózsavölgyi szellemének visszaszálltakor: az, hogy e visszaszállást a költemény végére helyezte, hogy a halott emlékjelével hozta kapcsolatba, a közvetlen rokonságot bizonyítja. Petőfi hatása különben is föl-föltűnik még, de mivel már Tóth Kálmán egyéni hangja is kialakult, könnyen fölismerhetjük mindannyiszor.

A genreképek is utánzások, legfeljebb továbbköltések, akár a *Jancsi bácsi* jó módú kocsmárosára, akár a típusként rajzolt *Magyar kocsmárosra* gondolunk: mind a kettőnek alakját Petőfi szerint alkotta meg. Azzal próbálja újszerűvé tenni, hogy a maga élményeivel újítja meg, de még a rendes cselekvényekkel, eseményekkel megjelenítő jellemzést is sokszor a csupán elmondásos jellemzés váltja fel.

Az *Iffjú költőnek* írt költeménye helyesen jelöli meg lírájának egyetlen termékeny alapját, a közvetlen, egyéni lelki élményt, a hangulatok közül pedig az érzéssé mélyülőket, a boldog és fájdalmas szerelmet. Dalainak megfogánása is híven jelenik meg e versben: a mesterkéletlen, közvetlen megnyilatkozás, melyet a szív, mikor »meghasadó bimbóként érzi a gyümölcshezó terhet«, a pillanat sugallatával enged szóhoz. Költői műhelyét ez a dal tükrözi a legigazabban.

ALSZEGHY ZSOLT.

SZIGLIGETI FORRÁSAIHOZ.

(Pótlások.)

1. *Dalos Pista*. E darab vizsgálatánál is megválnék, hogy Szigligetinél nemcsak egy egész művének, hanem még egyes mozzanatoknak sem lehet csupán egyetlen forrását megjelölni. A *Dalos Pista* alaphelyzete, kiindulója az, hogy Gondosi, egy régesrég Hamburgba került magyar ember, ki ott meggazdagodott, hazájába visszatérve, unokaöccsét akarja megtenni örökösének. De előbb ismeretlenül kipróbálja, hogy a fiú méltó-e az ő jóságára. Hogy próbája még biztosabb legyen, üzletvezetőjét, Kallósit, mutatja be maga helyett, ő maga meg az üzletvezetőnek adja ki magát. Ez egyszerűnek látszó helyzet is két színmű hatásából csirázott ki Szigligetinél. E két darab: Sheridannak *The school for scandal* és Claurennak *Der Bräutigam aus Mexiko* cz. vígjátéka.

Az első darab annyiból érdekes, hogy igen gyarló sceneriája ellenére, melyet csak Schröder öntött kellő színpadi formába, a múlt század közepéig valóságos tűnemény volt s bizonyos tekintetben az még ma is. A francia szellemesség, még pedig az, mely a tetszetős, könnyű erkölcsiséget ifj. Dumas és Sardou stíljében fényes mezbe öltözteti, itt, a nem francia szerzőnél, oly szikrázóan nyilvánul, hogy mellette Scribe, Bayard, Mazères stb. csevegése erőtlennek tűnik fel. A cselekvény vontatottsága folytán e jeles mű nem vált igazi műsordarabbá. (Nálunk nem Schröder ügyes átdolgozása szerint adták.) A Nemzeti Színház dicséretére legyen mondva, erőltették, hogy fennmaradjon a *Rágalom iskolája*. Még 1846 december 11-én is szerencsét próbáltak vele. Szigligeti emlékezetébe mélyen bevésődött az a mozzanat, hogy a dúsgazdag sir Oliver Surface (nálunk: Szinesí), ki Indiából ismeretlenül érkezik meg, nem fedezi fel magát unokaöccse előtt, kit örökösének szánt s incognitóban tanulmányozza előbb jellemét. (III. 3.)

A másik darab, Claurennak *Der Bräutigam aus Mexiko* cz. vígjátéka, Szigligeti ifjúkorában volt rendes műsortermék. Technikája kezdetleges, de anyaga egészséges, üde, költői. A darab meséje a Hamupipőke változata két rossz és egy jó leánynyal. Kiválóan modern még ma is a két szívtelen lány kép-mutatása, kik gazdag férjre vadásznak, ezért tettetik a háziasságot,

miközben a legmulatságosabb felsülésekbe keverednek. Ellentétük Suschen, a szegény csipkeverő leány. Becsületességében igazán bájos, költői alak. A mű alapeszméje, mely a francia irodalomban is divatos volt Scribe *Doigts de fée*-jeig (D'Épagny: *Luxe et l'indigence*; Ponsard: *L'honneur et l'argent*; La bourse; Souvestre: *Riche et pauvre* etc.) az, hogy a munka nemesít. Ez a fő tanulság Clauren vígjátékában, s ennek hódolt Szigligeti is már eleinte (*Szekrény rejtelve, Zsidó*, különösen: *Dalos Pista*).

Alonso, a gazdag mexikói, a ki voltakép kivándorolt német, incognitóban jó leánynézőbe. Hogy fesztelenebbül figyelhesse meg jövőbeli választottját, ügyvezetőjének, az öreg Reimannak, inasaként lép föl. Az inasi incognitót valószínűleg innét vette át Szigligeti a *Pünkösdi királyné*-ba is. De hogy *Dalos Pistá*jában Kallósi, Gondosi üzletvezetője, Reimann mintájára szerepel főnöke helyett, e fontos drámai körülmény kétségkívül Clauren művétől ered. Suschen, persze a legnagyobb általánosságban, leánysiságának jelleme nélkül, munkásságával Teréznek szolgálhatott mintául.

Itt jegyezzük meg, hogy Gaal *Peleskei nótárius*ának mexikói vőlegénye nem a fenti darab hősről, hanem két mellék-, torzított alakjáról van modellálva.

A fátyollal való alakoskodás régi sablon a színpadon. Szigligeti emlékezetében, mikor alkalmazta, talán Kotzebue *Wirrwarr*-jának azon jelenete merült fel (II. 10.), hol Fritz ez által kedveséhez jut. Még inkább valószínű, hogy *Don Caesar de Bazan* hőse (Dumanoir műve) lebegett előtte, kinek tilos jövődöbelije fátylát föllebbenteni.

Legutóbbi dolgozatomban (I. K. XXIV. 388.) már előre is csak feltételesem céloztam arra, hogy *Dalos Pista* kiinduló helyzetének Scribe-Warner *Les moralistes* cz. vígjátéka szolgáltatott eszmét; most odamódosíthatom akkori sejtésemet, hogy Scribeék is talán épen Sheridanből merítettek. Erre látszik mutatni, hogy ők a vejét incognitóban kémlelő Canivet magatartásán változtattak, a mennyiben részegnek vévén, eltérítették eredeti céljától.

2. *A csikós*. Kis Bálint parasztgazda azon érdekes lelk. mozzanatahoz, midőn (I. 2.) földesasszonya azon esetre, ha nem tetszik neki itt, jobbágyi telkéről való elköltözésre utasítja, egyenesen Claurennak *Der Wollmarkt* cz. darabjából vette e szavakat: (Herbert). »In der Kirchengruft ruhen meine Eltern. Ich kann von dort nicht fort« (III. 8.), Szigligetinél: »Oh, nagyságos asszonyom, nem tudja, mit kíván; apámnak, nagyapámnak szentegyházunk földében nyugosznak csontjai stb.« Herbert haszonbérló s azért mondja a fönnebbieket, mert bérlete elhagyására akarják rábeszélni, a mire nem tudja rászanni magát. A darab nálunk »Viborgi hotel« czímmel került színre. Szigligeti játszott benne, s a fennebbi szavakat Szentpéteri művészete okvetetlen emlékebe véste, mert ugyanakkor a színfalak közt végszavára kellett várakoznia.

Körner *Hedwig, die Banditenbraut* cz. drámájában Rudolf, vadász, titkon rablóvezér, grófját a vadkan torkából menti meg. A gróf ezt mondja neki: »Bestimm ihn (a jutalmat t. i.) selbst!« Szóval jutalmának megállapítására szólítja fel, mint Asztolf a csikóst. Rudolf célzatosan Hedvig kezét kéri, mert tudja, hogy a gróf úrfi is szereti, a ki csakugyan mint vetélytárs azonnal tiltakozik is. A darab nálunk műsoron volt, s Gaal, kit a fennebbi helyzet e szerzőjének tartunk, ép úgy ismerhette, mint Szigligeti, a kinél a csikós jutalmul azt kéri az úrfitól, hogy »ne bántsa Rózsit«.

3. *Liliomfi*. Legutóbb (I. K. XXIV. 388.) úgy vélekedtem, hogy a cselekvény azon fordulata, hogy Kányai fogadás erőnek erejével siet leányát összeeskettetni Gyurival, Szigligeti leleményének tekintendő, mivel előzőjéről nincs tudomásom. Most sincs. De megnevezhetjük annak az ősi színpadi helyzetnek szerzőjét, hogy a szülők hübelebalázs módjára titkon oltárhoz viszik leányukat s ezzel magukat játsszák ki. Ennek szerzője aligha más, mint Shakespeare: a *Windsori víg asszonyok*ban Page és felesége járnak így el leányukkal szemben, kit alattomban templomba küldenek; csak hogy nem azzal esküszik meg, akivel ők akarták, hanem kedvesével, Fentonnal. Hogy Szigligetire közvetlenül a *Windsori víg asszonyok* cz. vígjáték, vagy Nicolainak ugyanily című operája (legelőször Berlinben 1849 márczius 9-én került színre) hatott-e, vagy olyan közvetítő darab-e, mely a százados drámai fogást hagyománykép átlántálta, erről nem tudunk.

RAKODCZAY PÁL.

ADATTÁR.

CSÁKTORNyai »ERŐS AIAx ÉS BÖLCS ULISSES« CZ. MŰVE.

A XVI. század énekmondóinál alig volt népszerűbb tárgy, mint a Trója-monda. Ezt bizonyítják a különféle feldolgozások Hunyadi Ferencztől, Huszti Pétertől és a Lévai névtelentől. Ez a népszerűség magyarázza meg azt is, hogy Ovidius *Metamorphoses*ében a Trója-monda egy érdekes epizodja is magára vonta a figyelmet, mely szónoki előadásra különösen alkalmas volt, t. i. az *Armorum iudicium* a XIII. könyvben, (1—396. verssor), melyben Ajax és Ulixes azon versengenek, hogy érdemeinél fogva kit illet meg az elesett Achilles fegyverze. A feldolgozás módja iskolai előadásra is önként kínálkozott, s valószínű, hogy a retorikai órákon szónoki versengést rendeztek, melyen egyik deák az Ajax, másik az Ulixes szerepét vállalta magára.

Talán innen jutott eszébe egy magyar énekmondónak, *Csáktornyai Mátyásnak* is, hogy magyarra fordítsa és kiadja. A Trója-mondával való kapcsolatra maga is utal fordítása elején, mikor azt mondja, hogy »igen sokan írták veszését Trójának,« ... de család megvételét ő most nem énekli, mert arról mások már bővséggel énekeltek.

Ha a latin szöveg iskolai előadását csak felteszszük, biztosan állíthatjuk, hogy a Csáktornyai magyar fordítása csakugyan megérte azt. Ferenczi Zoltán említi a »Kolozsvári színészet és színház történeté«-ben (22. l.), hogy a kolozsvári unitárius gymnasiumban a XVII. században az iskolai előadások és nyilvános versenyszónoklatok csak oly szokottak voltak, mint a kolosmonostori jezsuitáknál, melyeken megjelentek a városi tanács, az előkelők és polgárok; többek között 1627 aug. 21-ikén előadtak egy ilyen című darabot is: *Ajax versengése Ulissessel, Achilles fegyverei miatt*. Bernáth Lajos a *Protestáns iskoladramákról* (Bp. 1902.) írt érdekes tanulmányában (71. l.) be is iktatja e művet az iskoladramák lajstromába, nézetem szerint hibásan, mert itt csak retorikai gyakorlatról lehet szó, sőt az is valószínű, hogy ha magyar

nyelvű volt az előadás, akkor Csáktornyai fordítását adták elő, a mire csekély kihagyásokkal az csakugyan alkalmas is volt.

A fordító életéről nagyon keveset tudunk. Nevét a versek fejébe foglalta be s ugyanott Mindszenti Benedek udvarhelyi várkapitánynak, Erdély dézsmabérlőjének s székely kamaraispánnak ajánlja művét. (*Inclito et Generoso Domino Benedicto Mindszenthii Capitaneo arcis Vdvarhel ac Arendatori decimarum Regni Transsilvaniae, necnon Praefecto Camerae Sicvlicalis, Domino svo Matthiaas Csiakthornaeus dedicaabat fideliter*). Hazája, honnan Erdélybe származott, a Dráva-Muraközben Csáktornya volt, így említi ezt »Regenten az Romai Feo Aszszonyoknak cifraság tilalmáról való perlódésec az Tanacz előtt« (Kolozsvár 1599) cz. műve végén: »Az ki ez Eneket így egyben rendelte, Czaktornya hazája Dráva Mura közbe«. De az 1591. év végén s a következő elején (»ezerötszázkilenczvenkettőre fordulva«) Marosvásárhelyen van az említett Mindszenti Benedek szolgálatában, talán mint íródeák. Ugyancsak ebben az évben (1592)¹ és ugyancsak Marosvásárhelyen fordította le latinból (»Egy városban Maros mellett fordítac egybe«) Dedekind Frigyes »Grobianus et Grobiana« vagy »De antiqua morum simplicitate« cz. verses illemtanát »Grobian verseinek magyar enekbe valo forditasa« címmel szintén versekben; itt lakik 1594 máj. 17-ikén is, a mikor Báthori Zsigmond fejedelem Tordán kelt oklevelében házát és egyéb birtokát minden adófizetés és más teherviselés alól felmenti: »Attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis nobilis Matthiae Literati a Chyaktornia nunc in oppido nostro Zekely Vasarhely commorantis, qui ipse nobis et huic regno pro locorum et temporum varietate summa cum animi sui promptitudine et alacritate exhibuit et impedit ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est: domum ejusdem Matthie Literati in theatro dicti oppidi in Zekel Vasarhely in vicinitatibus domorum ab una providi Joannis Lakatos alias Maday ac relicte quondam Gregorii Mészáros partibus ab altera in sede Siculicali Maros existentem, habitam, vel si tandem temporis in succesu ex hac domo, qua nunc commoratur, secedere et aliam domum sibi comparare in eamque migrare debebit, eam quoque, quam scilicet est habiturus, ab omni censuum, taxorum et contributionum etc. hospitumque condensatione, vineas item et agricolationes ipsius ab omni decimarum, nonarum et capetiorum pensione vita ipsius durante, gratiose eximendas duximus etc«. Ugyanitt Mindszenti Benedeknek s a marosszéki tiszteknek és a marosvásárhelyi bírának és esküdt polgá-

¹ V. ö. Szabó K. (RMK. I. 340. sz. a.)

roknak megparancsolja, hogy ilyen adózásra Csáktornyait ne kényszerítsék.¹ Koncz Józsefnek egy másik közleményéből² az is megállapítható, hogy Csáktornyainak itt említett háza Marosvásárhelyen a vár mellett a Szent Kozma utcában volt. Ez az oklevél nemesnek mondja Csáktornyai deákot, tehát vagy már korábban kapott nemességet, vagy nemesi családból származott. Ha Marosvásárhelyen háza, szőlője és szántófölde volt, valószínű, hogy itt állandóan le is telepedett, de életének további folyásáról nincsenek adataink.

Csáktornyai itt közölt művét három részre osztja föl, mint a bevezetés végén maga megmondja:

Ez éneket azért három részre osztom:
Elsőben az Ajax feleletit írom,
Másikban Ulisses ok adássát mondom,
Harmadikban Ajax halálát mutatom.

Az I. részben tehát Ajax áll elő s tart beszédet »nagy hét bika bőrral borított paisban«, hánytorgatja királyi származását, eldicsekszik hirneves őseivel, majd felsorolja a »szós« Ulisses bűneit annak igazolására, hogy »az pais sem illik illy gyarló emberre, lopásra született néked balkezedre«. A II. részben Ulisses lép fel s szemét »az széklőkre kegyesen emelvén« elmondja, bölcs tanácsával hányszor mentette ki bajból a görögöket s tette végül lehetővé Trója elfoglalását; személyes vitézségére is untig elég példát tud elsorolni, úgyhogy a görögök neki ítélik a fegyverzetet. A III. rész Ajax haláláról szól, a ki »akkor nem birhata ennen haragjával, Győzetlen ereit meggyőzé bánattal«; azaz éles törébe bocsátkozott. Az elmaradhatatlan tanulság zárja be az elbeszélést.

A fordítás alapjául, mint már fentebb említettem, Ovidius *Metamorphosese* szolgált, s a fordító ezt elég híven követi, de a hol az nagyon szűkszavú célzásokat tesz, nem elégszik meg ennyivel, hanem ehelyett elmondja az egész történetet (l. pl. Sisyphos esetét 54—64. v. s.). Versformául alexandrin-sorokat használ, hol páros, hol négyes rímekkel; de sokszor a rímekkel egyáltalában nem törődik.

¹ Az eredeti oklevél Marosvásárhely városi levéltárában 48. sz. a. Onnan közölte Koncz József a Figyelő XXVI. köt. 238—40. l. »Csáktornyai Mátyás és Marosvásárhelyi Gergely írók életrajzaihoz« cz. a. A rendeletnek Mindszenti Benedekhez és a többi előjárókhöz intézett részét nem közli eredetiben.

² U. o. 239. l.

Teljes czíme : IELES SZEP HISTO- | RIA. | Két Görög Hertzeg- | RÓL,
ERŐS AIAXRÓL, ES BÖLCZ | vlífsefről: Miképpen vetődtek, és perlettec az
Tá- | borban, Ágamemnon Czáfár, és mind az töb | Görög Királyoc
előt, az erős vitéz | Achilles fegyüere, és hadi | BerBáma felet. | [Vig-
nette: Egy vértezett lovas és egy gyalog katona]. HELTAI GÁSPÁR
MŰHELLYÉ- | ben, Chriftus Wrunknac Búletéfe után, | az 1592. EB-
tendőben. ||

2. 1. [A^b]: INCLYTO ET GENEROSO DO-

mino Benedicto Mindßenthi, Capitaneo Arcis
Vdvarhely, ac Arendatori Decimarum Regni
Transsylvaniæ, nec non Præfecto Cameræ Si-
culicalis &c. Domino fuo dedicabát.

CVI Ducum Achinorum Causantia bella dicabo?

Nominis auspicio, vir Generose, tui.

Nam bene qui nomen Virtutum dotibus augens,

Totum, Magnanima Dexteritate, geris.

5 *Eloquium pollens, Pietas, Prudentia, Recti,*

Talia, te talem nempe decere, docent.

AEra quidem absumit tempus, sed tempore nullo,

Virtutis veræ laus celebrata cadit.

Semper honos Virtutis erit, laudesq; manebunt,

10 *Donec erunt homines, Sæcula donec erunt.*

Matthias Czákthor- | næus. ||

3. 1. A₂a: Igen fokban irtác veßéfsét Troiánac,
Vgy mint fő helynec egéß Afiánac,
Es kihöz hasonlót nem találhattanac,
Kinec mását foha nem is hallottanac,

5 Neue, hire nagyob mindez Világon is,
Minden népec közöt nincz egy Várofnak is,
Hire migh fen állot nagy vólt magában is,
De veßedelméuel hírefsebb fockal is.

Czalárd megvétélét én most nem éneklek,

10 Mert arról bőfűggel énekeltec hísem,
Veßéfsé hallafsánac keüés haßnát vélem,
Haßnofsab dologra annál igyekezem.

Lehet hogy annak is ő veßedelméről,
Soc példác ióhetnec mind az rébegfégről,

15 Mind paráznafágnac meg büntetefséről,
Az Feyedelmeknec ő vífelésekről.

- Jeles példa mint kel ellenfégnec hinni,
Mint kellyen őnéki ayándékát venni,
Akar mi Pribéknec hogy kel hitelt adni,
20 Bathorfágnak menthen mint kel boczátkozni.

Telnec de közelb is mind ezek előttűnc,
De bódogok lébűnc ha mászon tanólunc,
Mert fenkinec ninczen oly pokol oráya,
Ki másnac ne légyen meg használattyára.

- 25 Olly bódog oráya fem efic fenkinec,
Fogyatkozafsára hogy nincz valakinec,
Tób haszna fem efic berenczétlenfégnec,
Hanem hogy Tűköre lehet egyebeknec.

- Ez Eneket azért két Gőreg Hertzegről,
30 Az erős Aiaxról Telamon fiáról, ||
4.1. [A₂b]: Es ékefen bőlo efes Vlifsefről,
Es azoknak irom vetélkedéfsokról.

- Troiát mert hogy czalác tiz Eftendő vtán,
Es kedűöket tóltéc az nagy vér ontásban,
35 Két felől tizen öt báz ezeren haluán,
Es az felet hatuan hét ezeren haluán.

- Görög két fő Hertzeg Ajax és Vlifses,
Kinec mind az kettő igen bőczűlletes,
Mindenic fő vitéz, de az Ajax erősb,
40 Az Vlifses okosb, bőlcz, és mértékletesb.

Eggyik is kéuánnya Achilles fegyverét,
Máfsik is alittya ahoz méltób kőzit,
Kit kéuánni nem mért, még eggyic Czábár is,
Sem az foc Királlyoc kőzzül csak eggyik is.

- 45 Nem általlya kérni Ajax és Vlifses,
Mafsiknoc sem hadgya eggyik is olly kedues,
Azért Agamemnon tőruént támaft kőztőc,
Eggyiknec fem vétne iò Czábár kőzzűlőc.

- Ez Eneket azért három rébre oštom,
50 Elfőben az Ajax feletit irom,
Máfsikban Vlifses ok adáfsát mondom,
Harmadikban Ajax halalát mutatom.

- Rólla példa lehet vakmerő erkőlczről,
Aiaxnac hertelen fúryac haragyáról,
55 Az Vlifses mértékletes elméyéről,
Okos bőlcz bőláfnac ő kőuetéfséről. ||

5.1. *A_{3a}*:

Argumentum primæ partis.

*VT cadit armipotens Troiæ vastator Achilles,
 Ipsaq; capta ruit duo post quinquennia, Troia,
 Non alij Danaum, neutriq; inceßit Atridæ
 Orba suo Domino, Pelidæ poscier arma,
 Nempe sed Aiaci soli Telamone creato,
 Laerteq; venit tantæ fiducia laudis,
 Discutiunt Proceres medijs arbitria castris
 Ac prior impatiens iræ, sic incipit Ajax.*

Ot leŕlúén rendel az fõ fõ Hadnagyoc,
 Az kõz rend fen áluán, mint vala ßokáfoc,
 Ajax nagy haraggal állà elõ ottan,
 Nagy hét Bika bõrrel boritot Paisban.

- 5 Sygæum Tengeri hegynec oldalára,
 A mely alat vala Gállýáknac álláfsa,
 Kiket csak az elõt õ meg tartot vala,
 Szemét kezét hánuán, így lön kezdõ ßaua.

- O látod hißem eßt Juppiter mint vagyon,
 10 Ajaxal vetõdic Vlißes nagy bátron,
 It holot nem régen Hector hartza ellen,
 Pillantani fem mért sebes túze ellen.

- De en hiba nélkül mentem velle ßembe,
 Gállýákat gyutáftól meg óttam ellene, ||
 6.1./*A_{3b}*:15 Nagy dolog ha még is engem Vlißseffel,
 Eoßue vetnec egy ßós és gyarlo Emberrel.

- Olly könnyeb vgyan is az ßóual bayt vinni,
 A mely nehéz kézzel az hartzon czapkodni,
 En ßóual nem tudom, Vlißes fegyverrel,
 20 Mennyit en Fegyuerrel, õ annyit ér Nyeluel.

Mi ßúkfég peniglen Vitézec ßámlálnom,
 Emberkedéßemet elõtõkbe hánnom,
 Magatoc láttátoc, vattoc bizonfágom,
 De Vlißes hogy ha mit probált, ßámlállyon.

- 25 Inkáb de kiczoda mellette is fogna,
 Sõtét Etzakánál kit egyéb fem tudna,
 Vallom hogy Achilles vitézlõ ßerßáma,
 Erdememnec vólna nem keués iutalma.

- Nemis már csak azzal gondolnéc annyéra,
 30 Mint hogy Ajax ellen az Vlyffes foghia,
 Kinec csak ßinte az is leß elég iutalma,
 Hogy Ajaxal vagyon ez dologból Sorfa.

Ottan ha vitezfé^g nem erdemleneis,
 Vitéztől maradot vitézlő fegyuert is,
 35 Kit vér űerént illet annac adafséc is,
 Vgyis engem illet, engem illeffenis.

Bőczúlletesb vagyoc Királyi nemuel is,
 Vnokaia vagyoc mert Jupiternekis,
 Telamon az attyám, ki az Herculeffel,
 40 Troiat meg vőtte vőlt nem oly nagy erőuel.

Es ki az Iafonnac Colchis Szigetibe,
 Az arany Gyapyuért volt minden űgyekbe,
 Attyámnac peniglen Aeacus vőlt Attya,
 Ki az Pokolban is lelkeknek biraia.

45 Nėkie peniglen Iupiter az Attya,
 Igy Eofsóm azértan Iuppiter ez ághban,
 7.1. [A₄a]: De è fe haűnályon bátor ez dologban,
 Hanem Achillefis nékem attyámfia.

Egy vőlt az attyámmal Achillefnec attya,
 50 Es az Peleufnak is Aeacus volt attya,
 Attyamfiét kerem vérnec iuffa űerént,
 Ki engemet illet igaz tőruén űerént.

De vallyon mi kőzód neked inkább ebbe,
 Holot te vagy amaz Sifyphus nemzete,
 55 Ki Attiád ellen vőlt Anyádnac kőzódfe,
 's kit toluafagáért Thefeus meg őlette.

Illendő iutalma Pokolbanis néki,
 Ki hogy kőueckel vőlt Meűter toluailani,
 Ottis egy oktalan iűonyú Kőűiklát,
 60 Egy nagy magas hegynec tetejére forgat.

Czak űinte mikoron az tetőhőz iúthat,
 Alà ránttyác ifmet kezéből az Sziglát,
 Nagy űőrnynen magátis vtánna taűittyác,
 Abba megyen dolga őrócké vgy tarttyác.

65 Te is ladd à maűfén miképpen ragadoű,
 Báttým Achillefnec iauain mint kapdoű,
 Nem hogy embereknél lenne ayándékod,
 De még Pokolbanis hallád mi iutalmod.

Oly igen okofnac azért véliteké,
 70 Ki hogy hivattatnéc az Hadba kőzzinkbe,
 Bolondà tőnt, miglen ki vőtte belőlle,
 Iámbor Palamedes, kit érthe el veűte.

Mert mikor fóc féle Vadath fognà őšue,
 Vadakon šántanà, Šzántásba Sót vetne,
 75 Palamedes téue Fiát eleibe,
 Kisded Telemachuft, 's meg foghnéc az Eke.

Jámbor Palamedes ottan meg ifmerek,
 Kire mind addéglan boššonkodéc érte, ||
 8.1. [A₄b]: Mig hamis leuelet Priamus neuére,
 80 El arúltatásból ártatlanhoz kólte.

Nagy űumma Aranyat néki Sátorában,
 Vgyan űolgaival titkon el áfsatà,
 Ki Palamedefnec hiréuel fem vólna,
 Aual ada ielt hogy ő árúlo volna.

85 De thi álnokfágát ennec nem hiuétec,
 Hanem Palamedeft érte meg ólétec,
 Ollyan nagy fő Embert így vešté el tóllűnc,
 Kinec moft halálán minnyáyan šánkodunc.

Šzegény Philoctetes miatta mint iára,
 90 Kinec velűnc létét mikor igen bannà,
 Miért hogy nállánál bóczűlletesb vólna,
 Mint à kinél vólna az Hercules Nyila.

Es hogy űolgálnánac csak néki az Nyilac,
 Kic Hydra mérgéuel meg kenue valánac,
 95 Kiket az Hercules ő nékie hagyot,
 Teűamentumban mint Tárfánac ayánlot.

Nagy eskűűes alat nékie vgy hatta,
 Temetéfse helyét űenkinéc ne mongya,
 Kire az Vliűses mind addig férta,ta,
 100 Miuel hogy nekűnc vgy iőuendőlue vala.

Troiát mind addéglan hogy meg nem vehetnóc,
 Hercules Nyilait migh mellėnc nem vennėnc,
 Philocteteft azért űűkfėg vólt meg tudnunc,
 Herculefnec Tárfát meg kellet kerefnűnc.

105 Hazugsággal addig czelczapot kőrűle,
 Eot valamikėppen csak hogy el vešhėfse,
 Ki vótte belőlle hól légyen fekuėfse,
 Hogy hitit ne űeghye, csak lábáual inthette.

Jelenté mi helyen mely lábbal fekuėfsét,
 110 Mingyárt az lábára à Nyilban egy eféc, ||
 9.1. [B_a]: Gyogyúlhatatlanúl lába mérgehedéc,
 Nagy bűdőfség miat vtban el hagyatéc,

- Czalárdfága miat kénlódic Bertelen,
 Azultátúl fogua mondhatatlan képpen,
 115 Kietlen Bárlángban mind ehen mind Bomyan,
 Hogy még Kőbikla is indúlna iaygátsán.

- Azért kűsebbitet Görögóc ecképpen,
 Mind emberfégtekbe és mind erőtökbe,
 Kit meg őlettetuén kit Bánkiuettetuén,
 120 Néktec iob Hadnagytoc azoknál nem léuén.

- Predál így Vliíses, ez ő vitézfége,
 Kőftűnc víj, mi vagyunc néki Ellenfége,
 Már hogy kedue ellen kételen iőt ide,
 Kic iobbac voltanak azokat veštette.
 125 Illetthié èkés bátyámot ez Fegyver,
 A ki ašt tétetvén, hogy ő bolond Ember,
 Szántásba Sót vetett, èke kel ő néki,
 Fegyuertől irtozot, mi fegyver kel néki?

- Tőlem hanem azért ha meg tartanátoc,
 130 Attyámfi marhayát töllem el fognátoc,
 Hogy nállánál előb és iò keduel iőttem,
 Minden vgyetekben hiuen emberkettem.

- Az Nefort is hogy ha Bóual meg haladná,
 Soha nem hihetném hogy Bégyn nem vólna,
 135 Hogy ő az vén Nefort vzőben el hatta,
 Meg czapkodot louán el vešni nem Bánta.

- Ninczen kétség ebbe, vagy penig ha vólna,
 Ihól bizonsfágom Diomedes rólna,
 Ki fokšor ešt néki vette ortzayára,
 140 Hogy olly félenc vólna pirongatta rólna.

- Embernek ő dolgát la mint nézik Menyből,
 Otis meg itilec hafsonlo Bűkfégből, ||
 10.1. [B^b]: Eo is hamar azon vešéllyen meg ešéc,
 Kitől máft nem Bán vólt, maga feyén teléc.

- 145 Ot mikoron tárfafágot vuóltene,
 En érem, mikor hólt eleuen rešketne,
 Az en Paifommal be fedém fektében,
 Vgy tartám meg en ez veštett az túrben. (Így!)

- Az ha nehéz, 's velem ha kedued vetődni,
 150 Jer mennyűnc à helyre Ellenfég ki hinni,
 Ot Paifom alat à mint valál reškes,
 Perlódgyél ot velem, mint vitéz érdemes.

Reft nem vala fútni, hogy fel Babaditám,
De reft fel kelnies, migh oda nem iúttam,
155 Ki már febec miat csak fel fem (így) álhatot,
En áluán érette, febefsen fúthatot.

Czintalan az Hector gyakorta ki vtni,
Az Isteneket is az Hartzra ki hozni,
Valahoua térül igen rettenetes,
160 Vgyan Embernek is, nem csak mint Vlyíses.

Igen ki mikoron magát kezén hinne,
Jo táuúl le vthém egy kóvel az földre,
Hogy egyedül ualo Bayt kért is tölletec,
En vittam meg velle, engem rendeltétec.

165 Siettetec akkor engemet küzdeni,
Siefsetec mostan az Fegyüert is adni,
Meg nem győzettem, Meg fem győzettetem,
Mikor ímet keltec, ha leß illy Fegyuerem.

Vlyíses mit haßnált akkor bós nyeluéuel,
170 Mikor Troiáiac mind Vaffal mind Tűzzel,
Gállýákra iótteneç 's mind Juppitereckel,
Meg fem ielent akkor vitézlő nyeluéuel.

De en mit haßnáltam láfsátoc bizonnyal,
Ott forgóttam akkor ezer Gállýátoknál, ||
11.1. B₂a: En emberlégemmel tartottám meg nékteç,
Kiknékűl haza is el nem mehetnétec.

Válczátoc meg azon annyi Hoyótokat,
Mert ha Babad légyen vallanom igazat,
Nem En eßt az Fegyvert, de ő kéuán engem,
180 Bóczúleti nagyob neuekedic velem.

Adgya Vlyíses is dolgát elótókbe,
Rhefus meg óléfsét vefse ezzel óßue,
A kit meg ólt veßteg fekűuó helyyébe,
Még penig Etzakà titkon à fótétbe.

185 Rendből ki ne hadgya az Dolon Kémet is,
Kit mint olyan Kémet meg ólt nehezen is,
Es hogy ki lophatta Priamus Gyermekekét,
Helenuft, és Pallas Iften aßßzony képét.

Haßonlicza bátor ő vífelt dolgait,
190 De mit bóloc, néki miczoda dolgait,
Nyiluán és látomáft ki nem víselt femmit,
Sohúlt el fem hatta Diomedes kezét.

Ez hituán érdemért ha néki adnátoc,
 Az Diomedefnec iob résszel tartóftoc,
 195 Mettzene Sifyphus faizattya illyennel,
 Ki titkon és lopua víj az Ellenléggel.

Lenne à belölle ha neki adatnéc,
 Szép tündecléfsétől el arúltatneyéc,
 Titkos lappangásban mert ám meg láttzanéc,
 200 Ez vaftag Sisaktól nyaka meg rokanna.

Az merő Peliás kopyánac neheze,
 Erőtlen kezeit le czűggestetnéye,
 Az Pais sem illic illy gyarlo emberre,
 Lopáfra búletet néked Ball kezedre.

205 Czaluán egyebeket, maid magad meg czalod,
 Hogy è Szerbám alatt veßéllyed keuánod, ||
 12.1. [B₂b]: Kiben az Görőgec ha kedued töltenec,
 Czak ragadományúl ellenfégnec efnece.

Am lásd, magad adnál foßtáfodra okot,
 210 Czak reád efnénece látúán az Szerbámot,
 Es futamodáfod kiuel vagy czak elfő,
 Illy nehéz Szerbámba lenne igen késő.

Roßbas im láttýátoc ez az en Paifom,
 Igen elczapkottác lyiggattác immáron,
 215 Semmi nincz ép benne, más búklég helybe,
 De az ő Paifa wy és ép mindenbe.

En nem tudom, búual mi búklég vetődnűnc,
 Ier vitézfégnűncel ebben meg láttáfsunc,
 Ellenfég közibe küldefséc è Fegyuer,
 220 A mellyűnc meg hozza, illelse à Fegyuer.

Argumentum secundæ partis.

*PARS, Laertiadæ reddit responfa, Secunda,
 Dux vbi Dulichius parui natalia pendit,
 Et vix nostra vocat, quæ non fecerimus ipfi,
 Inuenit AEaciden, muliebri veste negatum,
 Impetrat, in Sortes Agamemnone nata, litetur.
 Legatur Priamo, Graios remoratur ituros.
 Cum Pwantiade Thyrintia tela requirit.
 Pergamon explorat, iugulat Rhefum Comitesq;
 Dardanium Vatem capit, obuia fata recludit.
 Palladium capit æde sua, fatale notamen.
 Et quia posse capi faciendo Pergama cepit
 Palma datur, fortisq; Viri capit arma difertus. ||*

13.1. *B_{3a}*: NAGY haraggal Ajax bauát hogy végezé,
 Az egész Sokafág melléye zendüle,
 Miglen az Vliíses álla eleikbe,
 Szép czendeű ortzáual nem háboru binbe.

5 De semét az földre keueűség függestuén,
 Es az Szék vlókra kegyeűsen emeluén,
 Hogy vgyan függénec báyatól halgatua,
 Aitatos képpen így kezde bólania.

Ah bölcz és hatalmas Góróg Feyedelmec,
 10 Ha az mint kéuántam egyyút ti ueletec,
 Vgy engettéc volna az kegyes Istenec,
 Az erős Achilles most is élne néktec.

Tudom lép Fegyvere felet sem perlednéc,
 Hanem ő nekűnc f mi néki őruendenéc,
 15 Az kit hogy immáron halál el meritet,
 Kőnyuező semeit megtörlé è közöt.

Oh inkább méltáabbn [*így*] è fegyuer kit nézhet
 Mint arra ki által è Hadba érkőzet,
 En attam éltébe az Fegyuert kezébe,
 20 Halála vtán hát meg várom érette.

Rendel azért bólván minden cikelyire,
 Hogy ékes bóláfom gyalázza elfőbe,
 Melly bólgált tinéktec minden vgyetekbe,
 Kérlec, Wrának is ne árczon most ebbe,

25 Illendő peniglen, hogy az ő baua is,
 Kiuel mostan vgyét őtalmazà ő is,
 Czak annyiba légyen mint ő bölczül raita,
 Szoláfnac ereyét mert lám kárhoűtattya,

Dicziretesb iaua ninczen az Embernec,
 30 Mint maga érdeme, kit berez neuénec,
 Eleinc érdemét ne vellyűnc mienknec,
 Kérkedni sem illik eűéuel őfsűnkne. ||

14.1. [*B_{3b}*]: Efféléuel azért hogy Ajax kérkedic,
 Nem ő érdeminec tulaidonitatic,
 35 Szerencze iádzáffa afféle Martalec,
 Még méltatlanoknac bidalmára esic.

Czak miuel hogy Ajax diczekedic azzal,
 Hogy aual nagyobnac tétéűéc nálamnál,
 Noha tekintetét nem keréűséc azzal,
 40 De magaűtalhatnám enis magam azzal.

Iupiter nekemis binte vgy nemzetem,
 Azon harmad ágon nekemis vgy Eofsöm,
 Azért Attyám Laertes Arcelius fia,
 Arcecius penig Iupiternek fia.

- 45 Mag penig közzúlóc egy fem Bánkiuetet,
 Attyafi gyilkoffa eggyic fem leledzet,
 Anyámis peniglen Isteni fő nemzet,
 Az Mercuriusnak vnokája érczed.

- Amaßt hátra hagyom, nem méltó ok ehez,
 50 Vérről az itélet ne iarullyon ehez,
 Sem én fem az Ajax ne bizzunc Nemünkben,
 Erdeműnc mi vóltát hafonlitzuc ehez.

- Rendit ha peniglen nézétéc csak vérnek,
 Vagyon vitéz fia Pyrrhus Achillesnek,
 55 Ha az nem vólna is él az Attya Peleus,
 Ezektól az Ajax nem tudom mi közös.

- Vagyon az Teuceris olyan Attyafia,
 Ki egy az Aiaxal, de az nem kéuánnya,
 Mert abból iól érti nincz közí hozzája,
 60 De ki többet fogált közönféges ióra.

Mint hogy azért fem az Neméség it nem fogh,
 Sem Neméségbeli rokonfág it nem fogh,
 Hanem fogállatnak vagyon csak böczűye,
 Mely noha ennékem nem iútt mind ešembe. ||

- 15.1. [B₄a]: Rendit mind az által az mint kőuethetem,
 Es előßer vgyan Achillefról kezdem,
 Tudgyátoc az Annya Thetys mint féltette,
 Iduendő mondásból vebéfsét értette.

- Eoltóztette őtet Aßbony nép ruhába,
 70 Küldötte az erős Szigetbe Scyrusba,
 Lycomedes Király leányi házába,
 Meg nem esmerhette Ajax is az Konttyba.

- Gyakorta érette hogy fápolodnátoc,
 Hól vólna Achilles meg nem tudhatnátoc,
 75 En hozzá fíadituán leléc okofságot,
 Scyrusban vők titkon, drága foc lép árút.

- Nem nyúla Achilles Aßbony nép árúhoz,
 Mint à töb Aßbonyoc, és à lép Leányoc,
 De csak Fegyuernéműt kezde fogdofnia,
 80 Arra figyelmezni kezde minden kedue.

Jelét vûm csak arról hogy nem Aßßony vólna,
 Mert természet válik elfõ indulatba,
 Azért meg bolítám: ò Thetyfnek fia,
 Miczoda indítot téged ez dologra.

- 85 Tartod mit eképpen vitézi feyedet,
 Mit kimilled tóllûnc te hires erõdet?
 Kiuel ez Világon el teryed iò neued,
 Meg retten az erõs Troia te ellened.

- Raitad ál meg hidgyed annac diadalma,
 90 Ierel tahat és ne kételkedgyél abba,
 Es így fel geryeßtuén inditám az Hadba,
 Így en dolgom azért néki minden dolga.

- Az erõs Telephuft Myfia Királyát,
 Kopya fán meg gyózm, õklelém ódalát,
 95 De megkegyelmezéc könyörgõ ßauára,
 Miattam romla meg az Thebe Várafsa. ||

- 16.1. [B₄b]: Nagy foc Troia körül valo tartományoc,
 Altalam holdlánac foc erõs Várafc,
 Tenedus Szigete, Lesbus tartománya,
 100 Apollotól fundált erõs Cylla Vára.

Sirufnac Vároffa ßép alkotmányiual,
 Es Chryfe Vároffa nagy kazdagfágával,
 Lyrne Vároffa is hogy földre tóretéc,
 En vezérléßfemmel lóttenecc mind ezek.

- 105 Sõt hogy mind à többit elő fe bámlállyam,
 Kegyetlen Hectoris veßet én általam,
 Noha az Achilles lótte meg az nyilal,
 Achilles iót ide en okofságommal.

- Jót idé kózzinkbe en gerießtéßemre,
 110 Fegyuert vót kezébe az en intéßemre,
 Töllem inditatot az czelekedetre,
 Hát czelekedete vtán néz fegyüere.

- Leg elfõbe mikor õßue gyúltunc vala,
 Az ezer és két ßáz Gályáual Aulisba,
 115 Es az indulatra tenger nem ßolgálna,
 Nagy foc ideiglen veßódnénc heába.

- Váraslo meg monda Diana haragyát,
 Hogy el nem mehetnénc kedue ellen onnat,
 Aldozni keuánnya ßép Iphigeniát,
 120 Agamemnon Czáßár ßép édes leanyát.

Agamemnon mellyen mikoron buffulna,
Es Attyai kedue bertelenül fayna,
En addig enyhitem ő felfégét arra,
Hogy aſt meg engede közönséges ionkra.

- 125 Noha magátolis erre talám hailot,
Kit mind közönséges búkfég rá inditot,
Mind penig Czáfári Paſtorfág tanitot,
Es Eoczóhoz valo buzgófág mozditot. ||

- 17.1. [Ca]: Ielen ő felfége, bizonfágom maga,
130 Nem elég az Attyát csak birhatnom arra,
De az Annyához is engemet küldétec,
Czuda okofsfággal el hozám tinéktec.

- Ajax néktec ebbe mi haſnot tót vólna,
Iphigeniaiért hogy ha ő ment vólna,
135 Nem erővel kellett foghni, hanem eſſel,
Moſtis ot veſődnénc Ajax ereiuel.

- Ez vtán Troiába engem válaſtátoc,
Helena és az kéncz kérni boczatátoc,
Mikor éppen állot még Troia Vduara,
140 Vádoltam az Pariſt mint vétke mutatta.

Nagy fokſor meg hailot az Priámus raita,
Antenorral egyyút meg adni iaualta,
De Paris ellenem fogát czikorgatta,
Alig tartozot meg az ő tárfaſága.

- 145 Ezeket the magad láttad Menelae,
Velem egyyút vóltál mint magad vgyébe,
Mi viadalunknac ot vólt el kezdéſe,
Az elfő vtkőzet, nékem vólt rendelue.

- Czelekedetemnec ſoc vólna beſéde,
150 Mennyit en ſolgáltam tiz Eſtendő közbe,
Elmémmel kezemmel minden vgyetekbe,
Háladatlanfágot nem itilnec érte.

- Nem vólt deréc hartzunc elſő Oſtrom vtán,
Mind tiz eſtendeig ſem vittunc valóban,
155 Troiából ſem ióttéc derecképpen vgyan,
Tized eſtendőben vittunc mindis iobban.

- Ollyankor mi dolgod Ajax vólt tenéked?
Mint hogy erődnél nincz egyéb meſterféged,
Mibe mult mind tized eſtendeig erőd?
160 Mert ha ennékem is mi haſnom vólt kérded. ||

18.1. [C^b]: Nagy forgalmatoffon vigyáztam mindenre,
 Ztrafác allásfára alkolmatos helbe,
 Gállýác bomláfínc meg építéfsére,
 Tábornac árckockal meg keritéfsére.

165 Penig minnyáiunkat biztattam bép bóual,
 Ne vnnóc magunkat ennyi mulatáffal,
 Semmit se gondolnanc nehéz fáratfággal,
 Az köuetfégekben iártam iò valaßbal.

Rea gondoltam hogy meg ne fogyatkoznán ,
 170 Ehfégtól valamint hogy meg ne bántodnanc,
 Sakmánt bölgáltattam az egéß Tábornac,
 Végéröl elmelkettem el kezdet dolognac.

Almába Iupiter az Agamemnonnac,
 Nagy fényiéc alat ielenéc Czäßárnac,
 175 Hadgya el az Troiat, býallya el alóla,
 Es haza kéßülót hogy hirdettet vala.

Ebben Agamemnont en nem vadolhatom,
 Mert ő Iupiterrel athatt okot látom,
 De hogy előßeris Ajax kéßült bánom,
 180 El menéßfen Hadnagy vólt aßt boszonkodom.

Fel ébreduén akkor az én intéßfemre,
 Meg tartóßtatátoc az el kéßülésbe,
 Félig meg vót Troyát nem hagyátoc félbe,
 Vgy nem merülétec börnýü kifseblégbe.

185 Eoßue gyütuén ifmet Agamemnon bennünc,
 Ajax bégyenében csak némült kőzöttünc,
 Az en tanáczomból lön egyenlő keduünc,
 Troiát el ne hadnóc miglen fen ál feyünc.

Czak nékem kőßönnye Ajax tahát dolgát,
 190 Ha mit czelekedet vólna is ez alat,
 En rántottam vißsa futtából à lábát,
 Kiuel minnyáiunknac óttam gyalazattyát. ||

19.1. [C^a]: Touábba, Miuel hogy aßt veti ßemembe,
 Hogy Diomedes vólt pay tárform mindenbe,
 195 Kiuel egy Szerenczét kőuettem ýgyembe,
 Aual inkább diczir ha venné eßébe.

Okot tárfafágra ómaga inditot,
 Ennyi ezer kőzzül czak en mellém fogot,
 Hozzáam figyelmezet, és hozzáam halgatot,
 200 Mert kiki dolgában aytoz hafonlót.

Czak egy is kőstetec de út nem kőuette,
 Tanaczát értelmét fenki nem keduelte,
 Az mi barátságunc néki mi ellene,
 Vlyfjes ha tartot é Diomedes óbue.

- 205 Az ellenség közöt ő velle kémlettem,
 Sötét északakon Troiába férkestem,
 Az Troiai kémet az Dolont meg fogtam,
 Mind titkockal óbue lelkét ki boczáttam.

- Mindent meg bemleluén, 's ki téruén azomba,
 210 Rhelus Sátorába ballagéc azomba,
 Troia ótalmára ki ackor iőt vala,
 De kéfsén érkezuén kin rekedet vala.

- Eonnen Sátorában néki feyét véuém,
 Es fő fő emberit béllal meg öldöklém,
 215 Melly győzedelemnek illy diczfégéuel,
 Szekérbe vluén, meg ióuéc örömmel.

- Rhefufnac louait Dolon kérni mérte,
 Vgyan északai kémléfnec tištire,
 Ez fegyuert ennékem nem adnátoc érte,
 220 En foggallatomnál Ajax keduesb lenne.

Azért hogy ezekből ašt ne vélhefsétec,
 Hogy csak titkon iártam volna ne hidgyétec,
 Sarpedon hadáual tudgyátoc meg vittam,
 Soc Lyciai vért kőzöttóc ontottam. ||

- 20.1. [C²b]: En én kezem miat efék el Hadnagya,
 Az vitéz Cæraunus az en kezem mia,
 Alaftor, Chromius, Alcander à mia,
 Halius, Noemon, è miat meg hala.

- Serénb mindeneknél Pheridas vala,
 230 Es erős Prytanis, és Thoon meg hala,
 Charops, és Eunomus, és foc iámbor fia,
 Kiknek neuzetit csak Iften mondhattya,

- Im en nec ielét is láfsátoc meg raitam,
 Es csak vgyan bómnac ne hidgyetec ottan,
 235 Mutatà febeit mind kezén mind vállán,
 Ešt, vgy mond találtam ti néktec foggáluán.

- Czak egy kék lincz pedig Aiaxon mind eddig,
 Vérét nem hulatta ennyi eštendeig,
 Vgy vagy on Gallyákért egyßer tufakodéc,
 240 Mert fenki érdemit aláznom nem illic.

Vallom aſt hogy ő is forgódot ackoron,
De fok iò vitézec voltac ot az hartzon,
Azért közönlégeſt magára ne vonnyon,
De maſnak is abban réſt tulajdoniczon.

Lám ot vólt Patroclus, kitől többet féltec,
Achilles neuéuel kitől el iyettec,
Eo ſerſáma raita azért el rémúlttec,
Achilles neuére viſſa terúltenece.

Illyen kérkedéſed, à holot forgatod,
250 Hogy te az Hectorral bayt vittál aſt mondog,
Itt az Agamemnont vallyon houa hagyod?
Menelaus, enis kéſec vóltunc, tudod.

Czudálom hogy aſt is csak magadra hozod,
Mert ahoz kilentzen kéſec valánc tudod,
255 Ha Sors néked hoſta, az te méltofágod,
De meg ſem férthetted, belőlle mi haſnod? ||

21.1. [C₃a]: Ah mely nagy bánattal moſt kénſeritetem,
Achilles veſéſét it meg emlitenem,
Ki mikor fekünnéc az ſomoru földén,
260 Keferues hólt teſtét vállamra emelém.

Láttátoc hogy hozám vállaimon ide,
Ezen ſerſámába léuén fel óltózué,
Vagyon hát teſtemnek még annyi ereye,
Hogy csak az ſerſámat birhaſam viſſelue.

265 Ielen az ereye, ielen az elmeye,
Ki eſt meg halálni meg tudgya éltebe,
E Szerſám mi vóltát ki meg böczülheſe,
Annac alkotáſát az ki meg értheſe.

Szinte azért bátor féltette az Annya,
270 Es vgyan is azért reitue apolgatta,
Hogy csak preda lenne ő fia ſerſáma,
Köuetköznéc akar melly meltatlan Wra.

De hogy képes vólna az inkább Görógec,
Hogy ily drágalátos czuda ékeſséget,
275 Paraſt tudatlannac ti engedheſétece,
Ki még aſt ſem tudgya Cimere mi feſtéc.

Okos tudós Embert illet ez à fegyuer,
Kin az Egh forgáſa az el oſlot Tenger,
Földnec ſegeleti 's abban valo fő hely,
280 Ki ékeſſitetet czuda meſterféggel.

Mikor aual vádolb, rauaßkottam vólna,
E hadba iötemért táuaßtottam vólna,
Es ez alat kéßsén hogy érkeßtem vólna,
Az Achilleft vádlod inkább mind azokba.

- 285 Illy táuoztatáßsom ha bűnös elötte,
Hát meßebb reytezuén, Achilles bűnößseb,
Kéßsébßeri iöués, ha bűnös elötte,
Nállamnál vtölb iöt Achilles bűnößseb. ||

22.1. [C₈b]: Nagy bűn az hóltakat csak kárhoztatniis,

- 290 Nem hogy még kéuánni érte iutalmotis,
Kárhoztatod penig ßegény Achilleftis,
Haßonló dolgoçkal, és nagyobbackalis.

- Othon tartoztatot Házaßág fengeye,
Achilleft Anyai buzgoßágnac kedue,
295 Azoknac vólt szűkfég kedueznűnc előbe,
Idö nagyob réßét, lám ide töltöttűc.

- Söt ha ßinte vetéc, fem vétec annyira,
Hogy kőz ilyen nagy fő Emberrel mi vóltá,
De mégis Achilleft az Vlyßses hoßta,
300 Az Vlyßfeft penig nem az Ajax hoßta.

Vádol és ßidalmaz Palamedeffelis,
Vádol és ßidalmaz abból titeketis,
Rút dologé ha én be attam hamiffan,
Rúttyab, ha ti meg itiltetec hamiffan.

- 305 Oly ártatlan ha vólt Palamedes abban,
Tű töttetec törűényt bizonságból abban,
Bűntetésben törűény de nincz az vádlásban,
Es kárhoztatásban több bűn, mint vádlásban.

- Mind pedig hogy vádol az Philoctetheffel,
310 Azis en neuemról eßsic közönféggel,
Lemnusban hagyatéc mert egy értelemmel,
Hát feyenként vádol egyneç űrigyiuel.

- Aßt én adám néki, vgy vagyon tanáczul,
Hogy meg tartozneyéc hadtól és az úttól,
315 Talám nyugodalmosb lenne fáidalmától,
Kit hogy meg fogadot, űres még haláltól.

- Tehát hiű és haßnos tanáczoç attam néki,
Kiből vagyon moßtis élete önéki,
Kit miuel hogy ioffok kérnec ielen lenni,
320 Troia viuaffara ßűkfég hiuattatni. ||

23.1. [C₄a]: Tudom nem engemet Ajaxot küldítec,
 Ki okofságáual el hozza tûnéktec,
 Ekes bôlâsáual meg enyhíti nektec,
 Faidalmát, haragját meg könnyíti néktec.

325 Hißem hogy Simois elôb folhat vißba,
 Troiahoz iarulhat Görôgec otalma.
 Elôb fordulhat el Világ alkotmánya,
 Hogynem effélében Ajax haßnálhatna.

Ißonyan haragßic Philoctetes, tudom,
 330 Atkoz kinec vége bûneti nincz tudom,
 Ha en hozzà megyec meg békellíc, tudom,
 Oet meg engeßtelem mingyárt és el hozom.

Az nyilackal egyûit magáual el hoznám,
 A mint Troiai loít Helenust el fogtam,
 335 Kitôl ez nyilaknac ily titkát meg tuttam,
 Es mint hogy aßt néktek meg nyilatkoßtattam.

A mint az Pallâfnac képét hogy ki hoßtam,
 Kit Troiânac reitec helyibôl ragattam,
 Kirôl à iôuendô mondás aßt tartotta,
 340 Migh Pallas ben lenne Troia meg maradna.

Semmit ezeknélkül nem tehattûnc vólna,
 Ezekben peniglen Aiaxnak mi haßna?
 Hól reket ackoron maga hányo szaua,
 Mikoron ezeket Vlyßses próbálta.

345 Czak magát egyedôl hogy alittyia iobnac,
 Hogy nem ô vígálta reiteket Troiânac?
 Hogy nem ô ment által népén az Vártâknac?
 Hogy nem ô hágha meg Templumát Pallâfnac?

Szegény czak heába hányakodot vólna,
 350 Az hét Bika bôrrel borítot Paisba,
 Troiát meg ne vegyem ha azon étzaka,
 Mellyen Pallâs képét, én kezem ki hoßta. ||

24.1. [C₄b]: Integethetz azért az Diomedefre,
 Mutogathad ôtet kifsebitéfemre,

355 Az ô diczireti maradgyon ô benne,
 Nékem az ô réße ne bôlgállyon ebbe.

Az Gállýáknál te fem czak Paifal valál,
 Te nagy fokafággal, en Diomedefsel,
 Eo is ha bôlcz embert fellyeb nem bôczúlne,
 360 Ereihöz képest ßabadon kérhetne.

Kérhetnec többen is ereyekhez képeft,
Mint Creta Királya, erős Idomeneus,
Auagy Cretabeli Hertzeg Meriones,
Auagy az kegyetlen vitéz Eurypibus.

- 365 Touábba, kérhetne az Menelaufis,
Iámbor mértékletes, az máfic Ajax is,
Andremonnac fia, az vitéz Thoas is,
Mind ez által töllem hallgatnac ezek is.

- Halgatnac en hozzám, mert iol értic magoc,
370 Hogy az eßes ember légyen méltóságosb,
Hogy eß az erónél mindenkoron haßnosb,
Bölcz tanác az Kardnál fockal fogatosb.

- Ot nállad az eró, eß nélkül mi eró,
Eródnec en töllem adattatic vðó,
375 Az te viuáßsodra tólem fűgh az vðó,
Kíról Agamemnon en velem végezó.

- Raitad tagok vannac, nállam elme vagyon,
Tagoknak bírása, az elmétöl vagyon,
Te csak kézzel bolgálß, én kézzel elmémmel,
380 Eró elme nélkül mint fa gyümölcz nélkül.

Nám mennyiuel nagyob az Kormányos mefter,
Az töb euezóknél, böczületesb mefter,
Mennyiuel az Hadnagy, főbb kőz legénnél,
Vlyßses annyiuul Ajax érdeménél. ||

- 25.1. [D^a] : Azért, oh hatalmas Görög Feyedelmec,
Ti virraßtotokról meg emlekezzetec,
Iò hiw bolgallattyát moft meg tekinczétec,
Tefséc meg hozzáya hálaado keduetec.

- El költ már az munka, az en munkám által,
390 Ioffok akadályit meg győztem, gondommal,
Troiat már meg vőttem, az tudomannyáual,
Mint kellyen meg venni, à fáratfagáual.

- Vtőlőba kérlec, hatalmas Görögec,
Reménfégűnc berént Troia romlafsáért,
395 Az Pallás képénec ki ragadafsáért,
Az bölcz szolgallatnak búkléges neméért.

- Sőt ha valamikor, még Hadat vélnétec,
Kit mi bölczeféggel kellyen viffelnetec,
Kérlec moft en róllam meg emlekezzetec,
400 El múlt és ióuendó búkléget nézzétec.

De ha tellyefséggel csak engem nem néstec,
 Sok iò bolgálatom és ha meg vetitec,
 Fel mutatúan nékic az Palláfnac képét,
 Monda: Már akar csak ennec engedgyetec.

Argumentum tertiæ partis.

*EXardens ira, rabiem sibi colligit Ajax,
 Quòd non Aëcidæ armorum potiatur honore,
 Inuictumq; virum vincit furor, arripit ensẽm,
 Et mox qua patuit ferro, in præcordia condit,
 Vita cruore fugit, rubefactaq; Sanguine tellus,
 Purpureum viridi gignit de cespite florem. ||*

26.1. [D^b]: ECKéppen Vlysses bauát el végezuén,
 Az Hadnagyoc lónec mind egy iteletben,
 Az bölcz ékes bolás meg tetzéc mi legyen,
 Ily drága fegyuernec az el nyéréseben.

5 De ám bõrnyû dolog Ajax hogy meg érté,
 Hogy az bölcz Vlysses az fegyuert el nyerte,
 Oly kegyetlen dühõs haragban lón érte,
 Hogy kés len élténec végét vetni érte.

Im à ki az elõt bayt vitt az Hectorral,
 10 Hartznac állot és mind az Troiaiaackal,
 Ackor nem birhata õnnen haragyáual,
 Gyõzetlen ereit, meg gyõzé bánattal.

Czak meg fem nyugouéc, õ tõrit ragada,
 Talám estis kéri az Vlysses, monda:
 15 Sayatom immár ez ha Vlyffes, hadna,
 Szolgály édes thõrõm vtólfo orámba.

Ah ki fokat ittál Ellenfég vérében,
 Moft meg résegedgyél Wradnac vérében,
 Hogy fenki Ajaxot õ keményfégében,
 20 Más meg ne gyõzheffe õ nagy ereiben.

Aft hogy ki monthatà reà boczátkozéc,
 Melybe burula az thõr vgy rá fekuéc,
 Kezéuel ki venni nem lehete elég,
 De à febes vértõl az thõr ki tolyatéc.

25 Bóuen az zöld páfit ot meg verefsüle,
 Szép Bederyes Binû Liliomot therme,
 Kinec bizonfágul meg tettzic à iele,
 Az Ajax neuénec az ellõ bõtúie.

- Az Görög ige *Αἵ* iait mond Magyar nyeluen,
 30 Ki ot az virágon tettzic keferueffen,
 Kiról minden ember tanulhat éltében,
 Ki vakmerőképpen bizic ereiben. ||

- 27.1. [*D₂a*]: Tanultág bép vagyon ez Hiftoriában,
 Ki igen búkféges élet folyásában,
 35 Ielesben az főfő rendeknec dolgában,
 Kiket Isten elől rendelt, Méltóságban.

- Fő két feiedelem versenkedic ebben,
 Egyyc hiuén magát vakmerő erőben,
 Másic okoskoduán Tanácsos elmében.
 40 Vége megmutattya mi haszon mellyikben.

Igen nyughatatlan Aiax és hertelen,
 Haragya vakmerő, báua kérkedeken,
 Az Vlyfses czendeß, mértékletes igen,
 Mélylen elmelkedő czelekedetiben.

- 45 De még állattya is czendesb ónékie,
 Mert minec előtte bólnia kezdene,
 Gondolkodoképpen fűgyelmez az földre,
 Es emet kegyeffen tekint Szék vlókire.

- Erre tanit azért az Paris¹ példája,
 50 Kin Eghnec forgáffa, törüény czináláffa,
 Várafc viualsi volnánac meg irua,
 Hogy è kettő volna Feiedelmec gondgya.

- Legeltetni népét igaz törüényeckel,
 Es búuelkettetni tudós embereckel,
 55 Békefség idein, hadról gondolkodni,
 Törüényec rontoiát hadat táuoztatni.

- Ielentic penig aßt Hercules nyilai,
 Hogy az nagy dolgoknac az ő el kezdeti
 Fő emberek nélkül maradnac csak semmi,
 60 Azért, Herculefec búkfégefsec lenni.

Troia hogy peniglen ottan el költ volna,
 Mihelt Pallás képe el vesztetet volna,
 Ielenti, az honnan Bölczefég ki fogyna,
 Ellenfégtől annac nincz meg maradáffa. ||

- 28.1. [*D₂b*]: Emberi gyarlófág Aiaxról ielentic,
 Erő tanáczt nélkül vesztetec muttatic,
 Magát meg győzhetni, nagyobnac mondati,
 Hogy nem ellenféget győzni, aßt itilic.

¹ Így! Valószínűen sajtóhiba *Paris* helyett.

Rend szerént ezeket ki egybe foglalta,
 70 Neue vers feiben ninczen el titkolua,
 Ezer, öt báaz, kilentzuen kettőre fordulua,
 Euel ßolgallattyát Wránac aiánlya.

Soli DEO Gloria.

Közli: DÉZSI LAJOS.

A MAGYAR SZÍNÉSZET TÖRTÉNETÉHEZ KASSÁN ÉS MISKOLCZON.

Az alább következő tizenegy okmányszerű kézirat — egy szerződé-
 désen és egy hivatalos jelentésen kívül kilencz levél — melyeket Kassa
 város levéltára őriz, nagyobb részt az 1818. évből valók, és érdekes,
 új világot vetnek a Pestről 1815-ben vidékre szoruló második magyar
 színjátszó társaság vándorútjára, küzdelmeire. Eddigi ismereteinket, melyeket
 nagy részletességgel és pontossággal összefoglalt színészetünk történeté-
 nek nagybecsű monographiája, Bayer Józsefnek *A magyar játékszín
 története* cz. műve, ezek az új adatok egy fontos epizoddal egészítik ki.
 Bayer műve alapján, rövidre fogva, adjuk az előzményeket. A helytartó-
 tanács ridegsége, melylyel 1915-ben »ad acta« tette Borsod vármegye
 kérését, hogy a fővárosi »Nemzeti Theatrom« nevével ékeskedő színházban
 a magyar társaság a némettel fölváltva játszassék¹ — elűzte magyar
 színészeinket, s azok épen Borsod vármegye jóindulatából egyidőre
 Miskolczon telepedtek le. Itt a Murányi és Benke vezetése alatt álló
 színtársulatot, a melynek tagjai között volt Déryné is, Szrógh Sámuel városi
 tanácsos, Miskolczy György főpénztárnok és Eröss József főszolgabíró igaz-
 gatták, nagy lelkesedéssel és önzetlenséggel; buzgóságuknak s a társaság
 igyekezetének meg is volt hatása: nemcsak anyagi ellátásuk volt biztosítva,
 hanem kedvező fogadtatásra találtak a város úri családainál is.²

Miskolczról 1816-ban, majd 1817-ben rövid vendégszereplésre átrándult
 a társaság Kassára, s itt is oly szeretettel fogadta a nagyrészt németajkú
 lakosság, hogy a kassai színház bérlője, gr. Péchy József, 1818 közepén el-
 határozta, hogy a német színészek helyett a téli évadra megnyeri
 Kassának a miskolczi magyar színtársulatot. Még áldozatoktól sem
 riadt vissza: a színházat ingyen akarta rendelkezésükre bocsátani.
 Erre a tervre vonatkozik a közölt okiratok közül az első kilencz.
 A mint a 4. számú bizonyítja, a gróf és a társulat igazgatósága a
 vendégszereplés ügyében megegyezett s megállapodásaikat szerződésbe is

¹ Bayer, *A magyar játékszín tört.* I. 410 l.

² U. ott 545. l.

foglalták, a terv azonban mégis meghiúsult. A színészek burkolt formában ugyan, de a grófot vádolták, hogy nem akarja ígért kötelezettségeit vállalni, a gróf viszont a színtársulatot tette felelőssé, ha a vendégszereplés elmarad. A mennyire az egymásnak ellentmondó állításokból ki lehet hámozni az igazságot, úgy látszik, a kamara és az osztrák tisztikar megütközött azon, hogy a gróf az egész télen magyar színtársulatot kíván szerepeltetni; ezért egyfelől Péchy akarták rábírní, hogy juttasson továbbra is szerepet színházában a német műzsának, másrészt Kassa városának tanácsát bírták rá, hogy gördítsen akadályokat a magyar színészek vendégszereplése ellen. A sok huzavona, akadékoskodás elvette a miskolci igazgatók és színészek kedvét s lemondtak a kirándulásról. A magyar művelődés nagy kárára ez a körülmény az idegen nyelvű, de hazafias érzésű kassai közönséget megfosztotta 1818-ban a magyar színielőadásoktól, sőt a közviszonyok kedvezőtlen alakulata miatt még egy évtizedig nélkülöznie kellett a magyar színpadot.

A 10. levél erre az újabb időpontra vonatkozik, mikor 1828-ban a kolozsvári színtársulat, s újra Miskolcz közvetítésével, megkezdí vendégszereplését Kassán. A levél tanúsága szerint »pár napig« készűtek Kassán játszani. A pár napból azonban hosszú évek lettek, Kassának és a magyar színészetnek nagy szerencséjére, mert az 1828-ra következő öt esztendő nemcsak Kassa színészetének fénykora volt,¹ hanem ez idő alatt a kassai színtársulat az ország első társasága.²

Az utolsó okirat Komlóssy Ferencznek, az ismert nevű színigazgatónak, kérvénye 1844-ben Kassa város tanácsához a kassai színház ügyében. A kérvény sorsát nem ismerjük, de az eredményt igen: a tanács nem teljesítette Komlóssy kérését.

Az okiratok, melyeket Kemény Lajosnak, Kassa város főlevéltárosának másolatában közlűnk, mind a kassai városi levéltárban vannak, még pedig az 5., 10. és 11. számú eredetiben, a 4. és 7. számú egykorú hitelesített, a többi egyszerű másolatban. Mivel az 1—3., 6—8. levélnél nincs kitéve a címzett neve, a hiányt pótoltam.

Császár Elemér.

1. Gr. Péchy József — Miskolczy Györgyhöz.

Spectabilis ac generose domine, Domine mihi colendissime. Különös körűlállások miatt kénytelenítettem a német játszó társaságot széjjelereszteni; arra való nézve erős célom az, hogy a magyar társaságot a jövő télre Kassára meghívjam oly feltételek alatt, hogy majd előre jövendőlhetem a tekintetes Urnak, hogy a fentemlített társaságnak Kassán

¹ U. ott 582. l.

² U. ott 586. l.

nagy divatja és szeretete lesz; mindazonáltal nagyon szükségesnek azt találom, hogy a játszótársaság valamennyivel megnagyobbíttassék, úgy hogy gyakorta *operák* is játszódthassanak és első novembertől fogva egész husvéti ünnepig bátran Kassán való lakásokat meghatározhatják. Kérem azért tekintetes Urat ezen dologról bodókői fiscálisommal, Zaborszky úrral otthon nem létem esetére becses vélekedését közleni és úgy végzéseiket minél hamarább nekem tudomra adni. Én a játszóházat minden arenda nélkül arra az időre általeresztem, a társaság mindazonáltal oly módon és azon kormány alatt leszen, mint ennek előtte, *midőn tavalyi esztendőben Kassán mulatott légyen.* A ki is szíves indulatában bezárt minden tisztelettel vagyok Tekintetes Urnak Kassán 13-a Augusti 1818. Alázatos szolgálja

Gróf Péchy József.

2. Zaborszky János — Miskolczy Györgyhöz.

Teljes bizodalomú Tekintetes Úr, Főperceptor Úr! A tekintetes Urat a társaság küldöttjeivel együtt szívesen elvárjuk, azt az egyet alázatosan kikérvén, hogy eljöveteleknek idejét előre méltóztasson megirni, hogy a méltóságos grófom is idehaza lehessen; addig is a társasággal méltóztasson minden jó véget érni és oly tagokat, ha még hibáznának, velek szereztetni, hogy egy valódi állandó s a *született nyelvünk s erkölcsünk pallérozódását* eszközlő társasággá formálódhasson; kiváltképpen pedig *fejér személyeket és énekeseket mennél jobbakat*, hogy a kassai pallérozottabb publikumnak is kedvét megnyerhesse. A mi a garderobot és *opera darabokat* illeti, minden kérdésen kívül reménylem, hogy a méltóságos grófom nemcsak némely részében, de egészen is által fogja a társaságnak adni, kivált ha a társaság a még talán szükséges jó tagokat magához megszerzi. A Tekintetes Ur a társaság küldöttjeivel személyesen minden jó véget érhet. Én magam is igyekezni fogok a társaság javára az grófom kára nélkül mindent jó móddal véghezvinni; addig is pedig szíves úri indulatiba ajánlott egész tisztelettel maradok Boldogkövőáralján augusztus 18-án 1818 alázatos szolgálja

Zaborszky János
fiscális.

3. Zaborszky János — Miskolczy Györgyhöz.

Teljes bizodalommal tekintetes Úr, Főperceptor Úr! Minek utána előre látnám, hogy a tekintetes úr által jövődőben praefigált [időben?] itthon sem a gróf, sem a méltóságos grófné nem lehet, nem is leszen; mintsem a tekint. Urat egynehány tagokkal ide [Bodókő] Váraljára fárasztanám, magam személyesen minden ahhoz tartozandó irásokkal elkészült pro tempore tekint. Úr által praefigendo et mihi notificando által fogom Miskolczra jönni, a hol mindennek kétség kívül jó végét szabjuk. Midőn aztat az tekintetes Urnak megjelenténem, magamat tapasztalt szíves indulatiba ajánlván vagyok tekintetes Főperceptor Urnak Bodókővőáralján die 23 Augusti 1818 alázatos szolgálja

Zaborszky János
fiscális.

4. A miskolci színtársulat szerződése Péchy gróffal.

Pár. Alábbirtak egy részről én Zabojszky József (helyesen: Zaborszky János) úgy mint méltóságos gróf Péchujfalusi Péchy József úrnak ezen tárgyban meghatalmazott vagyis plenipotenciált fiskálisa, másrészről pedig mi Szrogh Sámuel, Miskoltzy György és Erős József mint Miskolczon levő Nemzeti Játzó Társaságnak tekintetes nemes Borsod vármegye által kineveztetett s rendeltetett kormányozói, directorai adjuk tudtokra, a kiknek illik, hogy mi e következő szerződésre s kötésre léptünk legyen egymás között, tudni illik:

Én Zabojszky József fentisztelt grófnak mind előttem, mind pedig a mondott társaság directiójához intézett írásában kinyilatkoztatott abeli hazafiúi nemes maga eltökéléséhez képest, mely szerint az ő nagysága igazgatása s használása alatt mostanában levő szabad királyi nemes Kassa városa játékszinét az említett Nemzeti Társaságnak a honi nyelv nagyobb kiterjesztése és a némelyeknél elkorcsosodott magyar izlés és erkölcs felelevenítése s öregbitése tekintetéből a mindjárt megszabandó időre használhatás végett minden hozzátartozókkal úgy mint decoratiókkal, garderobbal, musikálékkal s bibliothecával az alább előadandó módok és feltételek szerint ingyen s a maga részére teendő legkisebb fizetésnek megkivánása nélkül átalengedni magában elhatározni méltóztatott. Ugyanazoknak átaladása eránt a társaság directióját s ez által a társaságot tökéletes biztossá teszem ily feltételek mellett:

1. A játékszín és hozzátartozói a következő november hónapnak 1-ső napjától fogva a jövő husvétnak bekövetkezéseig fogván az érdeklött társaságnak használására szolgálni, köteles leszen a társaság mindjárt az írt holnap elején a maga játékait elkezdni és folytatni.

2. A publicum nagyobb-nagyobb kedvességének és eddig is volt saját jóhírének öregbitése ösztönözéséből is azon lesz a társaság, hogy a maga számát mennél több alkalmas tagokkal és énekes személyekkel nevelje.

3. A garderobból kiveendő öltözeteket köteles leszen a társaság minden játékok bevégezésével magok helyére visszatenni s az arra rendeltetett felvigyázónak kezéhez adni és azt, a mennyiben az a ruházatoknak következhető hibáit is helyre fogja hozni, a társaság jövedelméből a megállapítandó mennyiség szerint holnaponként megjutalmaztatni avagy fizetni.

4. Az idegen nyelven találató operákat és könyveket fordítás és használás végett azokról adandó megismerés reversalis mellett foghatják a társaság tagjai kezekhez a méltóságos gróftól avagy megbízottjától venni. Végre

5. Igértetik, sőt köteleztetik a méltóságos gróf úr nevében és személyében, hogy a megirt időközben semminemű más színjátzó vagy theatrális társaság a most ő nagyságával szerződön kívül ennek abból származható kárának megtérítése terhe alatt nem fog Kassa városában megszerveztetni; ide nem értvén más egyéb productiókat, melyeknek

valamint megengedése, úgy azok saját részére lehető taksálása ő nagyságának hatalmában és szabadságában fog állani.

Mi is megnevezett Nemzeti Játszó Társaságbeli directorok méltóságos gróf Péchy József úr ő nagyságának a többször mondott társaság és ez által önmaga a nemzet eránt az itt előladottak szerént bizonyítani méltóztatott s kiárasztandó kegyességét, példátlan nagy hazafiúságát. háládatos érzékenységgel fogadván s tisztelvén, azoknak, melyek a társaságot az előre bocsájtódtak között illetik, megtartására, különösen pedig arra, hogy felül az 1-ső pontban kiszabva levő időre meg fog a társaság Kassán jelenni s játékaikhoz hozzálátni; azon társaságot magunkkal együtt a legszorosabban kötelezzük; egyszersmind a méltóságos gróf úrnak teljes just adván a társaságnak a feltett husvéti határidőig Kassán leendő megtartóztatására. Melyekről kétszeresen kiadjuk egymásnak ebeli szerződő levelünket saját nevünk aláírásával és nemzetségi czimerünk reányomásával megerősítve. Kelt Miskolczon 23-ik szeptember 1818. Zabojszky József e tárgyban méltóságos gróf Péchy József által rendeltetett plenipotentiált fiskális m. p. (L. S.) Társaságbeli directorok: Szrogh Sámuel m. p. (L. S.) Erős József (L. S.) Miskolczy György m. p. (L. S.)

Hogy ezen pár az maga eredeti írásával mindenekben megegyezik, bizonyítom. Miskolczon 23-dik szeptember 1818.

Tekintetes nemes Borsod vármegye táblabírája

Lőtsey Károly.

(Eredetije papiroson, rányomott piros pecséttel.)

5. Miskolczy György — Kassa város tanácsához.

Tekintetes Nemes Magistratus!

Különös tisztelettel való nagy és jó Uraim!

Folyó Szent-Mihály hava 23-ik napján a theatrum dolgában hozám utasítani méltóztatott nagybecsű úri hivatalos levelét a Tekintetes Uraknak alázatos tisztelettel vévén, alázatosan akképen teszem jelentésemet, amiképen a dolog fekszik. Méltóságos gróf Péchy József ő nagysága azt adván értésünkre, hogy a nála tudva levő okokból a gondviselése alatt volt theatrális társaságot széjjel eresztette; azért is, ha akarnánk, a jövő télre bocsájtanánk Kassára az itt levő társaságunkat és ez iránt lépénk bizonyos írásbeli kötelezésre a méltóságos gróf fiskálisával. Fiskális úr ide Miskolczra megérkezvén ezen hónap 23-ik napján, a kötelezés mind a két részről végrehajtatott. A kötelező levél foglalatja abból áll, hogy a méltóságos gróf jövő sz. András hava első napjától fogva a husvéti ünnepekig a játékszínt, a garderobot és a bibliothékát minden fizetés nélkül a mi társaságunknak ingyen, nagylelkűségből által engedte s ajándékozta, de csak a jövő husvégig. Én a kötelező levél hiteles párját nagy készséggel és mély tisztelettel megküldeném, de táblabíró Szrogh Sámuel úr lévén az első director, minden iroványok

ezen úrnál szoktak állani. Tisztelt Szrogh Sámuel úr pedig tegnap reggel Miskolczon alól 3 mértföldre fekvő Mező-Nyárad helységébe tekintetes Majtényi Pálné asszonyom dolgába, kívül is Szrogh úr plenipoten-tiáriusa elutazott és onnan holnap estére fog ide visszajönni; ezen okon tehát lehetetlen a tekintetes Urak parancsolatjának eleget tennem: ha-nem azonnal, mihelyt a tisztelt director társam visszajön, hiteles formába, postán, lévén énnekem egyébaránt is szabad postám, okvetetlen meg fo-gom küldeni. Így lévén a dolog fekvése Tekintetes Uraim, alázatos vé-lekedésem szerint a gróf semmit se subarendált, csupán csak engedelem az ő nagysága részéről a dolog; a mi részünkről pedig engedelmesség és tisztelet. Tekintetes Uraim! az egész édes hazánk nevébe reményke-dem alázatosan, méltóztassanak *nemzeti társaságunkat* kegyesen s ke-gyelmesen a jövő husvétig megszenvedni. Ám hiszen a theatrális társa-ság főcharactera a moralitas; ezzel pedig teljes mértékben bírnak a mi igen becsületes actoraink; azonban közönségesen tudatik, mennyi baj volt *mind a tavalyi, mind a harmadévi kassai theatrális társasággal*. A mi több, én becsületemre mondhatom, mert láttam a tavalyi szép társaságát a grófnak, hogy mind a mellett is a mi actoraink, kivéven az énekes darabokat, ámbár ahhoz is jól értenek, a néző, vig s szomorú darabok előadásokba erősebbek a tavalyiaknál; de akár mibe légyen is a dolog, most egyedül a Tekintetes Urak grátiájától függ a *hazai lite-raturának nagy része*; méltóztassanak csak egyedül ezen az egy télen kebelükbe és kegyelmükbe fogadni nemzeti actorainkat, méltóztassanak aztat is kegyesen megfontolni, hogy mi már a tegnapi napon minden-felé megtettük a rendeléseket a legjobb énekesek megszerzése iránt, és hiszem, hogy oly jó tagokkal fogunk előállani, a kikbe megnyugovásokat fogják a Tekintetes Urak találni. Nehány betanult operáink készen van-nak betanulva, a gróf bibliothecájából pedig a legjobbakat fogjuk lefor-dítani; ezek felett *több mint 800 darab válogatott néző, vig s szomorú játékaink vannak betanulva*, melyekkel kegyességük szerint parancsol-hatnak a Tekintetes Urak. A mi bibliothecánkban a legjobb darabok vannak, mert *a ki fordított, az mindig a javát kereste s azt for-di-totta*; e mellett a mi darabjaink között semmi sértegető darabok sin-csenek, azoknak fundamentuma a jó erkölcs.

Utoljára is alázatosan esedezván a hazába leendő megszenvedte-tésünkre, addig is, míg a kötelezés párvát által küldeném, nagyúri ke-gyességükben ajánlott, különös és állhatatos tisztelettem mellett vagyok Miskolczon, Szent Mihály hava 25-ik napján 1818-ik esztendőben

a Tekintetes Nemes Magistratusnak

alázatos hiv szolgálja
Miskolczy György
borsodi főperceptor.

Kivül: Szabad királyi nemes Kassa városa tekintetes, nemes, nemzeti és vitélő magistrátusának különös nagy tisztelettel és egyszersmind hivatal-beli kötelességből ajánlva

Kassán.

6. Gr. Péchy József — Jabróczky Gáborhoz.

Tekintetes Consiliarius Úr, nekem különös tiszteletre való jó

Barátom!

Éppen ebben a pillanatban kaptam az kassai városnak fenyegető levelét, melyet itten bezárni el nem mulattam; abból ki fogja Consiliarius Úr nézni, mily csalárdul és igazságtalanul akar velem bánni az fent említett város; annak elhárítására kénytelen vagyok az tekintetes Consiliarius Urat, mint egyedül való igaz barátomat kérni, hogy ezen fontos káromnak elhárítására az én nevemben mindent elkövetni méltóztatna. Én procátort Sigmond Tóth szolgabíró úr előtt már vallottam, csak arról testimoniálist kivenni szükséges leszen, egy szóval mindennel tökéletesen megelégszem avval, a mit a tekintetes Consiliarius végezni bátorságosnak látni fogja lenni. A ki egyéb iránt feleletét óhajtvá elvárván, minden tisztelettel maradok az tekintetes Consiliarius Urnak Bécs dato 5 Octobris 1818

alázatos szolgálja
Péchy József.

7. A miskolczi szintársulat igazgatói — Zaborszky Jánoshoz.

Teljes bizodalommal való Fiscalis Úr!

Drága jóakaró Urunk.

Közelget, sőt szinte jelen van már azon időpont, melyben a Nemzeti Játsszó Társaságnak a mi contractusunk értelme szerint Kassa felé indulni kellek. Melyhez képest valamint eddig, abbéli magunk s a társaság lekötelezésének az alkalmatos tagok meghívása és szerzése által mi részünkről eleget tenni kívántunk s tovább is kívánunk: ugy most arra fordítjuk gondunkat, hogy a társaságnak a kiszabott 1-ső novemberi határidőre Kassán leendő megjelenését és a contractus szerint ottan egyedül folytatandó játékbeli előadásainak elindítását eszközöljük. Hanem minekutánna egy részről a velünk Fiscalis Úr becses személyében kötött méltóságos gróf úr felől némely bátor, — a mint mi hisszük —, csak mende-monda s fundamentum nélkül való hír fülünkbe jött, másrészt pedig hitelesen tudósítva vagyunk azeránt, hogy a nemes Kassa városi magistratus mindazon szives hajlandóság mellett is, melyet hozzá tulajdon kívánságára küldött társaságbeli jegyzőnk előtt a társaságnak contractusunk szerint leendő befogadására nézve kimutatott, a nagyméltóságú Királyi Magyar Kamarához ellene remonstrációt tett és a helybeli garnison részéről is tételt s a dolog oda kivitetni intéztetik, hogy a gróf, — ha a cél szerint arendájától általában el nem mozdítódna is —, avagy csak az általa Kassára beviendő Magyar Társaság mellett német tagoknak és társaságnak tartására is kényszeritessen, tehát mint-hogy ilyen környúlállásokban s bekövetkezendő esetben contractusunk maga erejéből ki fogna vetkezni s társaságunk Kassán a megszabott

időt magára várható kisebbség s a méltóságos grófra a contractus szerint háramlandó kár nélkül ki nem töltheti, ezekre való nézve, minek előtte a társaságot inneni költséges és netalántán hiába teendő útjára inditanánk, szükségesnek láttuk a helyett inkább ezt megadó társaságunkbeli tagunkat Drága Fiscalis Urhoz ilyen előterjesztésünkkel utasítani s kiküldeni, hogyha valjon az érdeklett körülállások s következtethető illetlenségek és nagyobb károk elhárításuk tekintetéből nem fogná-e Fiscalis Úr is mind a két részre nézve illendőbbnek s méltóságos princípálisára nézve jobbnak és hasznosabbnak találni azt, hogy Társaságunk Kassáról elmaradván, a contractus következtetésében tétetett kevesebb s kiküldöttünk által előmutatandó eddig való költségeink térítessenek meg a többször tisztelt gróf úr részéről?

Melyre s mindenesetre bennünket megnyugtató és úgy elhatározandó úri válaszában kikérése s elvárása mellett tapasztalt szívesességben állandóul ajánlottak szokott tisztelettel maradunk Miskolczon 23-ik october 1818. Teljes bizodalommal való Drága Fiscalis Úrnak alázasatos szolgálai a Magyar Nemzeti Színjatszó Társaság directorai Szrogh Sámuel, Miskoltzy György, Eröss József.

Hogy ezen pár az eredeti irással általam összevettetett és azzal minden részben megegyezik, hitelesen bizonyitom. Miskolcz 1818 Mindszenthava 24-én. Szeghi Kiss László tekintetes nemes Borsodvármegye hites első vicanotariusus.

8. Jabróczky Gábor — a miskolczi szintársulat igazgatóihoz.

Bizodalmas nagy jó Uraim, szives Barátim! Szint azon esetre, midőn másnap reggelre méltóságos gróf Péchy József úr maga dolgaiban hosszabb útra bocsájtkozott el innen, engem arra kért, hogy ezen nagyon összezavart és pörös theatrom árendájának ügyét a legjobb móddal igazgatnám és rendelném; én noha a csendes magánosságot és nyugodalmat a világ fényes csalfaságainak és csábításainak előbb becsülném, mégis egy oly szives barátomnak, a melyet én gróf Péchyben gyermekségtől tiszteltem, annyiban engedtem, hogy tőle el nem tagadtam kérését, megvalloam az én szives barátimnak, nem keveset aggódtam s töprenkedtem azon, hogy az idő utolsó perczeneten folydogálván, mégis semmi jelentést, annál inkább valami lengedező hirt nem nyertem a felől, ha valjon a Magyar Játzó Társaság a gróf s közte kötött egyességét az itt tartandó játékok eránt megtartani s végrehajtani azon akadályok közt is, a melyek fenforognak eltökélett szándékába tartja, ezen fogva tehát, hogy a kassai közönség a játékok hiányosságával ne küzködjön és a gróf urat rágalmazó nyelvél ne szopja, a helyben levő német tagokat megszólítottam tegnapi nap 9 órakor, hogy magát kinyilatkoztassa, ha valjon a játékok folytatására nem lenne-e kész ezen társaság, a melynek kipótolására nagyon kevés hija kapva kapott az előadáson s azért ezen új zavar nem egyebünnen származott, hanem csupán azon bizonytalanságból, hogy már eltűnt a reménység a magyar atyafiaknak ide való jövetelére. Ha tehát mi hiba és hátralás esett a dologban, nem

gróf Péchy, de magán a társaságon fekszik a teher s nem is lehet semmi igaz követése a társaság vezéreinek a gróf Péchy szava s kötelezése ellen. Ezen felelet mellett itt közlöm a társaság előjáróinak a Magyar Kamara rendelését, ebből kitetszik, hogy a magyar játékok nin csenek megtiltva vagy akadályoztatva és én holnap beadom az iránt a magistratusra a protestációt, hogy minthogy *a contractusba nincs világosan meghatározva, mi nyelven adasson a theatrom, a gróf ebben magának nem parancsoltat*, de ha a város a contractus ellen iparkodik, mind a gróf, mind pedig a játszó társaság kára eránt jótálljon, a többi okokat itt le nem írhatom, mert máskép a levelemmel kész nem lennék, de valóban azok olyan fontosak, hogy a városi tanácsnak minden igyekezetét annál inkább ledöntik, a mennyivel bizonyosabb, hogy *nem a tanács akarátja a magyarokat innen eltávolztatni*, sem mint némely embereké, a kik a grófot meg akarnák ütni. Ezekből az én jó s szives Barátim tökéletesen s körülállásosan meglátják a dolog mibenlétét; szabad akarattokra bizom vagy az eljövételt vagy az elmaradást; de ha eljönnek, minden pártfogást és kimélést, úgy a kimondható s telhető segítséget igérjük a társaságnak, reménylén, hogy a többi hazafiak is egy iparkodással lesznek és bizonyára, ha a társaság a publicumot megnyeri, itt állhatatosságot is reménylhet. Mivel tehát a társaságon fekszik a hiba, az eddig történt dolgon a grófot semmiben se lehet vádolni s rajta követeléseket tenni. Egyébaránt az ide küldött kém, a mit személyesen tapasztalt és látott, önnön szájával megteszi a társaság fejének a jelentést és mégis minden akadályok mellett én nagyon és nagyon reménylem, hogy nem olyan rosszul fog a bajunk kiütni, valamint gondoljuk; a ki semmit sem ereszt a szerencse kockájára, az nem is szokott nyerni. Egyébaránt az én jó barátimnak, szomszédimnak és atyámfiaimnak szives hajlandóságiba s szivességében ajánlott tökéletes tisztelettel állhatatosan maradok szives barátjok, atyafiszolgájok Jabróczky Gábor Kassán Mindszenthava 29-kén 1818 nagyon sietve és sebesen.

9. Benke József jelentése Kassa város tanácsához.

A méltóságos gróf Péchy József úr ő nagysága és a Pesti Nemzeti Színjászó Társaság közt történt összeszövetkezésnek mivoltát tekintetes Ferder senátor úr, mint a tekintetes magistratusnak a mostani theatralis collisionnak elintézésére kinevezett egyik deputátusa hivatatosan megtudni kívánván, az említett társaság részéről ilyen előadás tételik:

A fent tisztelt gróf úr e folyó esztendő kisasszony havának 13-dik napján kelt becses levelének értelme szerint megszólítatik tekintetes Miskolczy György, mint tudvalevő egyik directora a társaságnak, hogy Kassáról a német színjászók elbocsátatván, a magyarokat oda általplántálni eszközölje, amint azt az idemellékelt A levél mutatja.¹ Ez a levél a társasággal közöltetvén, azt tisztelettel fogadta; mindazonáltal hogy a

¹ Lásd az itt közölt 1. számú iratot.

jövendőbeli egyenetlenségnek eleve gátat vethessen, azt kívánta előre értésére adatni a méltóságos grófnak 1-ször. Hogyha Kassán az ő itt mulatása alatt semmi német társaság nem lesz. 2-szor. Mindenféle theatrumi eszközöket szabad használatképpen ingyen általadja. 3-szor. Hogy a tagoknak szerfelett való megszaporitását nem kívánja és 4-szer Hogy mindezekre magát a gróf úr kötelezőképpen ajánlja, igenis ezen nagy-lelkű meghívását köszönettel és örömmel elfogadja. Ezen nehézségek az említett director úr által a méltóságos gróf úr és plenipotentiárusa Zaborszky József úr eleibe terjesztetvén, annak következtetésében két rendbeli levelek a fiscális úrtól *B* és *C* irattatva¹ és általküldetve, a dolognak folyamatját bővebben megvilágosítják és végtére a sz. Mihály hava 23-dikán történt contractualis egyezés *D*² nyilvánvalóvá teszi a kérdésben forgó tárgynak tökéletes elintéztetését.

A kassai tekintetes magistratus ugyan sz. Mihály hava 23-dikán kelt és hivatalosképpen a miskolci helybeli egyik theatrális directorhoz tekintes Miskolczy György úrhoz intézett levelében, ahoz mellékelvén gróf Péchy ő nagysága és a nemes város között levő arendális egyezésnek főbb punctumait, a dolognak mivoltát hitelesen tudni kívánván, annak következtetésében a directio szeptember 27-dikén a társaság részéről ajánló és bizodalmas levelét megküldötte *E*³ együtt a szerközött egyezésnek párjával. Azután többé semmi akadály hivatalból a társaságnak nem tétetvén, mindenféle készüléteket és költségeket jókor megtétetett, hogy magát ide által helyheztethesse.

Azonban holmi fundamentum nélkül való hírek és kedvetlen tudósítások a miskolci directorátust és a társaságot megzavarták és kétségessé tették. Azért is hogy a dolgot körülállásosan megtudja és netalán vagy egyik vagy másik az egyező felek közül tetemes kárt és hátramaradást szenvedne, először ugyan a társaság jegyzőjét, másodsor egy biztos tagot barátságos megszólító levéllel utasított a tekintetes gróf úr plenipotentiáriusához Zábojszky úrhoz, a mint azt az *F* mutatja.⁴ Ennek jelen nem léte miatt csakugyan ezen tárgyban teljes meghatalmazott biztos Jabroszky consiliarius ő nagysága a levelet kezéhez vévén, oly sürgető és kedvező választ küldött *G*⁵, melyre e társaság mindjárt october 31-ik napján utnak eresztetett.

Melyeknek e szerint lett folyamatjokról adom ezen hiteles és hivatalos előadásomat. Kassán November 11-dik napján 1818.

Benke József

a Nemzeti Színjász Társaságnak
jegyzője.

¹ L. az itt közölt 2. és 3. számú iratot.

² L. a 4. számú iratot.

³ L. az 5. számú iratot. A Benke közölte dátum nem pontos: a levél nem septe. 27-én, hanem 25-én kelt.

⁴ L. a 7. számú iratot.

⁵ L. a 8. számú iratot.

10. *Miskolczy György — Fischer Károlyhoz.*

Tekintetes Főbíró Úr!

Különös tisztelettel való Drága Nagy és Jó Uram!

Az Erdélyi Énekes Színjátszó Társaság néhány hetek óta az idevaló publicum nagy meglegedésével itt mulatván, néhány napokra Kassára kíváncznak. Ezen Társaság mind az énekes, mind a néző játékokra nézve az, mely minden hazafi várakozását felülhaladja. Kérem azért alázatosan a Tekintetes Urat, méltóztasson kegyes pártfogása alá venni őket, méltóztasson a theatrumot jutalmas taxa mellett nékiek által engedni s engemet erről tudósítani. Egyébaránt úri becses jóvoltaiba ajánlott szíves tisztelettel vagyok Miskolczon, Szent György hava 5-ik napján 1828-ik esztendőben. A Tekintetes Főbíró Urnak

alázatos szolgálja

*Miskolczy György.**Kívül:* Tekintetes nemes Borsod vármegye főperceptorától Miskolczról.

Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Fischer Károly urnak, szabad királyi Kassa városa nagyérdemű főbírájának megkülömböztetett, tisztelettel ajánlom hivatalbeli kötelességből

*Kassán.*11. *Komlóssy Ferencz folyamodványa Kassa város tanácsához.*

Tekintetes nemes tanács! Méltóságos, tekintetes Úri Rend! és t. t. nagyérdemű Közönség!

Legmélyebb tisztelettel nyujtom be alázatos folyamodásomat a tekintetes nemes tanács, a méltóságos, tekintetes úri rend és az egész t. t. Közönséghez, esedezvén, hogy azt kegyesen fogadni méltóztassanak. Sz. kir. Kassa városa színháza a hirlapok által négy évre kiadandó lévén s minthogy az általános hirdetés *a magyar színészetnek is megengedé* a nyilatkozás általánossága értelmében a folyamodást, alulírt, ki négy éven által, mint az tekint. nemes Abaujvármegye tek. választmányától nyert s ide mellékelt bizonyítványaim mutatják ezen diszes művelt közönség elégtelését megnyerni szerencsés valék, de színész igazgatási ismereteim bizonyításul bátor vagyok tek. nemes Pest vármegye színi választmányától nyert ajánló és bizonyító levelemet is bemutatni, hol egy nagyobb kiterjedésű színház vezérlete reám vala bízva; mely okból szerény bizalommal folyamodom a tek. nemes tanács, méltóságos, tekintetes úri rend és egész t. közönséghez, hogy nemzeti nyelvünk terjesztésére oly czélirányosan munkáló nemzeti színészetnek részére, ha a kitett négy évi határidőre nemis, de próbául két egymás után következő évekre, úgy mint folyó évi október első napjától kezdve bárha két évre is a színházat kegyesen általadni méltóztassanak; nem személyes érdek, haszon, de a nemzeti ügy szentsége, *édes honi nyelv terjesztése* bátorít e kérelemre, annyiival is inkább, hogy jelenleg *Pozsonyban is közakarattal magyar színészet* alapítatott.

Kötelezem magam a lehetőségig jó *opera és dráma társaság*ot tartani, mely jelenleg annyival könnyebb, minthogy a pesti országos színházról egyéneket, úgy szinte a legújabb francia műveket, olasz operákat nyerhetünk minden díjfizetés nélkül. Kötelezem magam másodszor téli pályaszakban legalább két vendég szerepjátszót Pestről hozatni, úgy szinte díszes ruhatárral és más kellékekkel megjelenni.

Ezen legalázatosabb folyamodásomat a tek. nemes tanács és minden rangú t. t. Hazafiak kegyébe és pártfogásába ajánlva s kegyes határozatát mély tisztelettel esdve vagyok

a Tekintetes nemes tanácsnak, Méltóságos, tekintetes Úri rendnek és az egész t. t. nagyérdemű közönségnek

Kassán Mártius 28-án 1844

legkisebb és alázatosabb szolgálja

Komlóssy Ferencz

színész igazgató.

Kivétel: Szabad királyi Kassa városa tekintetes Tanácsához, ugyanazon nemes város Méltóságos, tekintetes Uri Rendeihez és az egész t. t. nagyérdemű Közönséghez nyújtandó alázatos folyamodása a belülrítnak.

Közli: KEMÉNY LAJOS.

ÁNYOS PÁL KIADATLAN PRÉDIKÁCIÓJA.

Ányos Pálnak mindeddig csak költői művei vannak összegyűjtve a maguk teljességükben, a RMK. 23. kötetében — egy, később felföldözött versét közli az *Irodalomtörténet*, 1912: 390—393. 1. Prózai művei szétszórtan jelentek meg: két elmélkedése — egy erkölcsi és egy társadalmi — két előszava vers-gyűjteményeihez, négy prózai levele a RMK. id. kötete függelékében olvasható; 1783-ban Abán tartott prédikációját Csaplár Benedek tette közzé 1888-ban; ugyanő adta ki két vallásos elmélkedését az *Egyházi Közlönyben* 1889-ben (önállóan is megjelent); végül egy ötödik levelét én közöltem az IK. 1907: 360—361. 1. Nyomtatásban eddig két prózai dolgozata nem jelent meg. Mind a kettő prédikáció; közülük az elsőt Nyitrán, az 1782-dik év Szentistván-napján mondta, ez azonban elveszett, a második ránk maradt ugyan, még pedig a költőnek sajátkezű fogalmazásában, de ennek viszont sem a rendeltetését, sem a keltét nem ismerjük. Ezt az utóbbi művet, melyet maga Ányos *Beszéd az örök kárhozatról* címmel látott el, közöljük alább, az Ányos-család nagyesztergári levéltárából.

Közlésünk természetesen betűhív; a sietve, gondatlanul írt eredetit minden helyesírási fogyatkozásával, pontatlanságával, következetlenségével, sőt tollhibáival együtt adja.

A beszédnek pusztán irodalomtörténeti értéke van; jelentőségéről Ányos többi theologiai dolgozataival kapcsolatban Ányos-életrajzom¹ 202—203. lapján röviden megemlékeztem.

¹ Ányos Pál, Budapest, 1912.

Beszéd

Az örök kárhozatról.

Megkötözvén kezeit és lábait, vessétek őtet a külső setétségre; ott leszen sirás és fogok tsikorgatása. Sz. Mát. XXII. 13.

Mat. XXII.
v. 13.

Ugyan meg-esett ennek a szegény legénynek a menyegző. A királyi ember azt parantsolá felőle szolgálainak, hogy ragadyák-meg, kötözzék meg kezeit, és lábait, és vessék nem közönséges fog házba, hanem olyan mély tömlöczbe, melyben oly nagy a mélység miatt a setétség, melynél már nagyobb nem lehet; a kinok miatt pedig a sirásnak, jajgatásnak, fogok tsikorgatásának szünete, nintsen: *meg kötözvén kezeit és lábait, vessétek őtet a külső setétségre; ott leszen sirás és fogok tsikorgatása.* Mit vétett szegény, hogy a királyi ember a menyegzőben, az ő fiának menyegzőjében ilyen keményen bánik véle? talán hogy szegény lévén bé mert menni a menyegzőre? de hiszem a király szolgálai, a király parantsolatjából állítaták meg az uton, és nem csak hitták hanem kényszerítették bé menni. Talán meg itta magát, és valakit illetlen szókkal vagy más boszszusággal illetett a vendégségben? de lám csak most lépet bé, és a többiekkel együtt csak most telepedett le. Más érdemét arra a kemény büntetésre az Évangyliom nem említi, hanem hogy menyegzős ruhája nem volt. Egy szegény, egy utazó ember, a kit a király szolgálai kényszerítettek be menni a menyegzőre, azzal hogy menyegzős ruha nélkül be ment, mi képen érdemlette meg azt a setét tömlözt? Az első hivatalosok, kiket a király nem csak szolgálai által, hanem maga személye szerint hitt a menyegzőre, még se jöttek, sőt a királynak szolgálait boszszúsággal illetvén meg ölték, hogy meg érdemlették a király haragját, a ki el küldvén hadait el vesztí őket, és a várasakat fel gyújtatta, ezt én látom és értem; de ama szegény a meg kötötötést; a külső setétséget, a sirást, és fogok tsikorgatását, mint érdemlette, emberi és világi mód szerint, meg vallom, nem tudom, se nem értem.

Ah igen is lélek szerint jól értem mert lélek szerint a királyi ember az Isten, az Isten fiának jegyese az Anya sz. egyház, a menyegző azok a malasztak, és ajándékok, melyek az Anya sz. egyházban találtnak. Az első hivatalosok voltak a zsidok, a kik a menyegzőre hívó szolgálait, a Prófétákat és a Kristus tanítványi közül is némelyeket, sőt magát a Jesus Kristust meg ölték, azért a Romai hadak által az Isten őket meg ölte, és Jerusalemet tüzzel és vassal elpusztította. Az utolsó hivatalosok a Nemzetek, kiknek javát és rosszát, az Apostolok, és az apostoli ferfiak az anya sz. egyházba bé gyűjtötték. Ezek közül az Évangyliom egyet említett, de sokan voltak és vagynak a kiknek menyegzősruhájuk nintsen, mert az ártatlanságnak köntösét, melyet a sz. keresztségben vettek, a véték által meg mottkolták, és elszagatták; és hogy a penitencia tartás által az Isten kegyelmébe vissza térnének, s' a' szentelő malasztal, mint menyegzős ruhával lelkeket ismég fel ékesítenék, nem szorgalmatoskodnak. Azért, hogy a király őket menyegzős ruha nélkül találja, az ő vétkek, melyért azt, a mit a külső

setétség, a sirás és fogak tsikorgatása jelent, az örök kárhozatot meg érdemlik.

Az örök kárhozatot, sokan a keresztyények közül vagy nem hiszik vagy nem örömet hiszik, mert nem örömet félnek tőle. Igaz, hogy az örök kárhozat, olyan ágazatya a keresztyény hitnek, a mely a szívet félelemmel, és rettegéssel bé tölti: de ebből nem következik, hogy nem kell hinni. Akár mit beszéllenek, akár mint mesterkedyenek némely emberek, ők az örök kárhozatot el nem bonthatják, mert azt hinni szükséges, félni méltó; és ez a máj beszédnek tárgya, hogy az örök kárhozatot I. Hinni szükséges; II. Félni méltó.

I. Rész.

Az örök kárhozatról némely emberek, a kik a hithez tartozó dolgokat nem a Sz. léleknek, hanem a testnek, és a testi kívánságoknak vezérlése által tanulják, azt szokták mondani; hogy ez csak a' Papok költeménye, melyel meg vakítván, magok hatalma alatt tartják az együgyű községet; holott az örök kárhozat se jóságával az Ur Istennek se igazságával meg nem egyez. Lám ugyan a Papok magok tanítják, hogy az Isten a világot úgy szerette, hogy az ő egyetlen egy fiát adná érte; az Isten Fia pedig emberé lett kint halált szenvedett, hogy az embert az ördög hatalmából az örök kárhozattal meg váltaná; és az ő kinszenvedésével, és halálával meg rontotta az ördögöt, és a halált, a bűnért eleget tett, és azt eltörlötte; hogyan illennek, hogyan férnek ezek össze az örök kárhozattal? Igazsága is az Ur Istennek azt kívánja, hogy a büntetés a bűnnel meg egyezzen, az örök kárhozat pedig a bűnnel meg nem egyez. Mert a bűn meddig tart? ha sokáig, az ember életéig; közönségesen pedig egy nap, egy óráig, sőt talán csak egy szempillantásig; egy nap, egy óráig, egy szempillantásig tartó vétket pedig, sőt ha az emberek életéig is, hogy az Isten örökkön örökké büntessen, hogyan egyezne az meg igazságával? Így szólnak, így prófétálnak, mikor a testi és világi kívánságoktól, leg-gyakrabban pedig mikor a bortul meg hevülnek, és a prófétálásnak neki bősűlnek.

Mikép egyez-meg az örök kárhozat az Isten jóságával és igazságával, ennek meg fejtésére nem minden elme alkalmas, sőt ha senki meg nem tudná is egyeztetni, abból nem következne, hogy az örök kárhozatot nem kell hinni, hanem azt kellene gondolni, a mi írva vagyon: *mely meg-foghatatlanok az ő itéleti, és meg vizsgálhatatlanok az ő útai!* E mellet azon kellene meg nyugodni, hogy az örök kárhozatról bizonyosságot téssnek a Próféták, az Évangyliom, az Apostolok, a sz. Atyák és a keresztyény Anya sz. egyház. Az ó Testamentomban ugyan valamint az örök élet, úgy az örök kárhozat is, oly nyilván oly közönségesen, mint az ujbán nem hirdettetett, de akoris mit mondott az örök kárhozatról Isáias Profeta? Ezt monda: *Ki lakhatik közületek az emésztő tüzszel? ki lakik közületek az örök hévségekkal?* ennél pedig világossabbat mit mondhatott? A miket az Évangyliomban Kristus Urunk mond az örök tüzszől, és kárhozatról, a miket Kristus Urunk után az Apostolok, az Apostolok után a sz. Atyák, és az Anya

Rom. XI.
v. 33.

Isa. XXXIII.
v. 14.

sz. egyház tanítottak mindenkor, és tanítanak oly közönségessen tudva vagynak, hogy azakat nem számlálni, hanem azt kell belőlök észre venni, hogy az örök kárhozat hitünknek azon ágazati közzi tartozik, melyek leg több tanuk, és leg világosabb ígék által, minden hamály nélkül ki nyilatkoztatnak. Ezt tudván a jó tanult és jó lekü keresztény, meg nyugszik; ha pedig nem, vagy tudotlanságának, vagy gonoszságának bizonyos jele.

Az ilyen nyughatatlan elméknek kívánván eleget tenni, a Sz. Atyák és az Anya Sz. egy háznak más tanítói meg mutaták, hogy az örök kárhozat az Isten jóságával és igazságával meg egyez, s' mikép egyez meg. Leg első volt amaz nagy ugyan, de igen maga hitt elme Origenes, a ki sokkal irgalmassabbá akarván tenni az Istent, hogy sem az ő jósága szenvedye, vagyis a mint sz. Agoston mondja irgalmassabb akarván lenni az Istennél, azt tanította, hogy idővel a kárhozattak büntetésének vége lészen. Ellenben Tertulianus azt tanította, és igazán hogy az Istennek jóságához tartozik a bünt utálni üldözni és büntetni. Mert kitsoda ugy mond a jó, és a jóságnak kutfeje, hanem a ki ellensége a gonosznak? és ki elensége a Gonosznak, hanem a ki annak üldözője? Ki üldözője pedig, hanem a ki büntetője? Tanuld meg annak okaért, tovább így szoll, tanuld meg oh ember mi legyen a jó Isten. A jó Isten természet szerint gyűlöli a bünt, és ugy utálja, és üldözi hogy ha nem utálna és üldözné, se jo nem volna, se Isten. Jóságához tartozik ugyan türni, szenvedni a bünt; a bünösnek ajánlani kegyelmét a meg térésre, és meg térese után varakozni; de ha a bünös az ő jóságával nem gondolván, a bünben meg-átalkodik, jóságához tartozik a bünt büntetni. Es meddig, vallyon meddig kíványa az ő jósága, hogy a bünt büntesse? mind addig mig a bün meg marad, a bün pedig mely ez életben penitencia-tartás által el nem töröltetett, öröké meg marad; azért az Istennek jósága kíványa, hogy öröki büntesse a bünt, és a bünösnek kárhozatya öröké tartson.

Ezt a ki érti, láthatya azt is, miképen egyez az Isten Igazságával az örök kárhozat. Mert jo lehet a bün rövid idő alatt, gyakran egy szempilantásban követtetik el; de a bün mely penitencia tartás által el nem töröltetik, nem egy szempilantásig, nem rövid ideig, hanem örökké tart, azért örök büntetésre is érdemes. Az Isten igazsága hoza magával, hogy a büntetés a bünel egyenlő legyen, egyenlő pedig ha valaha meg szűnne, hogyan lenne? A bün soha meg nem szűnnek, mert a bünösnek akaratya nem volt életében, holta után pedig módja nintsen, hogy az ő büne meg ne szűnne; söt mivel élteben penitentiát tartani nem akart, akaratja volt öröké bünbe maradni; azért igazság szerint más büntetéssel nem büntettethetik, hanem az örök kárhozattal. Ha ki talántán elméjével fel nem érhetné, miképen egyez meg az Isten jóságával, és igazságával az örök kárhozat, nyugodék meg azon, hogy azon sz. Lélek, a ki minket az Isten jóságáról, és igazságáról a Profeták, az Evangelisták, az Apostolok, a sz. Atyák, az Anya sz. egyház által bizonyosokká téssen, ugyan azak által nyilván tanítja és bizonyítja az örök kárhozatot; azért az örök kárhozatot, hinni szükséges, félni méltó.

II. Rész.

Az örök kárhozatot azért méltó félni mert az örök kárhozatban minden gonosz vagyon, jó semmi sints. Az örök kárhozatot tűznek mondja közenségesen a sz. Írás, tűz is, olyan tűz, mely nem tsak a lelket égeti, hanem a testet is. A tűz e vilagon tsak a testet égeti, még is mely iszonyu? tsak egy szikra is mitsoda szörnyü fájdalmat okoz? Menyivel legyen pedig ennél a más világi tűz kegyetlenebb abból itéld meg, hogy az még a lelket is, nem tsak a testet, hanem még a lelket is égeti. Ezen a tűzön kívül ha semmi más gonosz ne volna is meg érhetni vele akár ki; de ezen kívül az örök kárhozatban, mitsoda gonosz, kin és gyötrőlem nintsen? valami gonosz e világon vagyon mind a bűn hoszta a vilagra; véled-é pedig hogy ezeknek valamelyike a bűntől a más világon elmaradna? Meny bé a betegek házába, a tömlőzőkbe, a szűkölködők, a gyalázatot szenvedők, a kétségben esetek közzé, és valami nyavalát a betegek házában, valami nyomaróságot a tömlőczben, valami inséget a szűkölködők között, valami keserűséget a gyalázatot szenvedők között, valami haborúságot a kétségben esetek között találsz, mind szedd össze; nem egy városban, nem egy országban, hanem az egész világon, mind szedd össze, és mind ezeket a más világon együtt egy tsomóban, egy el kárhozatban fel találhatod, s ha penitentiát tartani, ha bűneidből ki tisztulni nem sietz, fel is találod. Kérded mikor? talán még ma; és ha holnap is, vagy azután, s akár mikor; jaj ha holnap, jaj ha azután, jaj akár mikor kell az örök kárhozatra menned!

Az örök kárhozatban minden gonosz kívül az is vagyon hogy ott semmi jó nintsen, tsak anyi sintsen, a menyit egy tsepp vízben találhatik. Egy tsepp vízben kevés jó vagyon, de az örök kárhozatban tsak anyi sintsen. A Dus gazdag el temetelvén pokolba, tsak azért könyörgött Ábráhámnak, hogy küldene el Lázárt, *hogy mártsa vízbe az uja végét*, nem az egész uját, hanem tsak az uja végét, hogy az ő nyelvét hivesítse me, mert gyetröttetik a lángban. Az uja végén menyí vizet hozhatott volna Lázár? és ha anyi vízzel a menyit az uján hozhatott volna meg hivesítette nyelvét mitsoda könyebségre lett volna annak, kinek nem tsak nyelve, hanem egész teste kinoztatott a lángban? Még se nyerte meg, tsak ez a parányi könyebséget se nyerte meg, mivel pokolba semmi jó sintsen. Más kinok között ha semmi jó nintsen is, reménység vagyon. Reménysége a betegnek, hogy vagy meg hal, vagy meg gyógyul: reménysége a rabnak, hogy vagy meg ölettetik, vagy meg szabadul; reménysége a szűkölködőnek, reménysége a kesergőnek, reménysége mindennek, hogy vagy így, vagy amugy bajának vege szakad; a pokolbéli kinok között pedig reménység sintsen, mert a kinok öröké tartanak. Ki számlálhatja meg az égen a tsilagokat, a mezőken a fű szálakat, az erdőken a fák levelit, a tengerben a víz tseppéit, a tenger fenekén és partján a fővényeket? mégis a menyí tsilagok az égen, a menyí fű szálak a mezőben; a menyí levelek a fákon, a menyí tsöp víz a tengerben, a menyí fővények a tenger fenekén és partján vannak, annyi és még több esztendők elmulta utánis az öröké valóságban

Luk. XVI.
v. 24.

mi leszen? tsak kezdete, annyi, és több esztendők utánis tsak kezdete, mindenkor tsak kezdete leszen az örökkévalóságnak, vége soha sem. Elmult már ezer nyoltz száz¹ és több esztendő, miolta Judás az örök kárhozatra vetetett, és még most is az egész öröké valóság hátra vagyon; Lutzifer az ő társaival még előbb vonatattot-le az égből a pokol köteleivel, és néki is az ő társaival együt az egész öröké valóság hátra vagyon, s még annyi: tiszter annyi, százszor annyi, ezerszer és ezerni ezerszer annyi ideig is egészszen hátra leszen, tsak egy szempillantás héja se leszen.

Solt.
LXXVI.
v. 5—8.

Ezekrül gondolgodván sz. Dávid, nem alhatott, meg háborodott, szollani nem tudott. *A vigyázast meg előzték szemeim: meg háborodtam és nem szollotam* okát ezt adya mondván: *gondolkodtam a régi napakról, és az örök esztendők voltak elmémben, és elmélkedtem éjjel szívemben, és gondolkodtam, és meg söpröttem az én lelkemet vallyon örökké el vet é az Isten, és nem lésszen é még kegyesebb?* Így töprönkedett, így busult, így kesergett, noha lelkét söprötte; a ki nem tsak lelkének söpröséről nem szorgalmatoskodik, hanem szaparítja inkább bűneit, mit várhat? Sz. Hieronymus barlangba rekeszkedett, és ott mellyét kővel veri vala, az örök kárhozattól való féltében, mely hogy eszéből valaha ki ne esne, a barlang ajtajára ezt irta: »A pokoltól való féltében kárhosztam magamat e barlangra.« Éltében a Dus gazdag nem félt, mikor pedig már benne vólt, féltette atyafiait, s kívánta volna, hogy mivel ő nem félt mikor félnie kellett volna, félnének azok még a félelem idvőségekre szolgálhat, azért könyörgött Ábráhámnak, hogy küldené el hozzájuk Lázárt mondván: *Kérlek téged atyám, hogy küldyed ötet az atyám házába, mert őt atyafia vagyon, hogy bizonyyságot tégyen azoknak, hogy ne jőjenek ők is a kinok helyére. és monda néki Ábrahám; vagyon Mojszesek és Profétájak, hallgassák azakat.* vélvén az elkárhozat gazdag, hogy ha valaki a halottak közül fel támadna, foganatosabb lenne annak szava az ő atyafiainál, hogy penitentiát tarttanának, tovább is folytata könyörgését mondvan. *Nem Atyám Ábrahám, de ha a halottak közül hozzájuk mégyen penitentiát tartnak. Monda pedig néki: ha Moysset és Profétákat nem halgatják, ha valaki a halottak közül fel támadis, nem hisznek.*

Luk. XVI.
v. 27—29.

Ott. v. 30.
és 31.

Béfejezés.

Moyses és a Proféták most is azt hirdetik, a mit akkor, hogy az örök kárhozatot hinni szükséges, félni méltó, akár mit beszéllenek annak okáért, a kik az örök kárhozatrol Moysessel és a Profétákkal nem egyéránt szollanak, mi maradyunk Moyses és a Proféták mellet, s hidyük az örök kárhozatot, mert szükséges, féllük mert méltó. Ugy hidyük pedig, és ugy féllük, hogy hitünknek és féllelmünknek a penitentzia tartás, a bünök tartoztatása, az Isten parantsolatinak meg tartása legyen gyümöltse.

¹ Így! Ányos valószínűleg a XVIII. századra gondolt, s ez tévesztette meg.

Ha gyümöltse az lesz, se hinni se felni az örök kárhozatot meg nem unnyák, mert csak azok szokták unni, a kik penitentiát tartanak s' a büntetést nem akarják. A penitencia tartók pedig az örök kárhozatol való féltékben azzal batoritják magokat, hogy őket az Isten, a ki nem kívánja a bűnösök halálát, hanem életét, és idvösségét, az örök kárhozattal meg szabadítja, a mint bizonyos is az igaz penitencia tartókat meg szabadítja, s ha azok lészünk minket is a többiekkel együtt megszabadított. Amen.

Közli: CSÁSZÁR ELEMÉR.

CSOKONAI EGY KIADATLAN VERSE.

A Magyar Nyelv 1913. évi novemberi számában Mátyási Józsefről, a XIX. század elejéből orthologusainknak egyik kevésbé ismert, de éppen nem tehetségtelen alakjáról szólván említettem, hogy Csokonaihoz isbarátság fűzte, a kivel a Semminél több valami cz. művének megjelenése után 1795-ben ismerkedett meg. Ezen személyes megismerkedésnek emléke az a verses levél, melyet Csokonai 1795 május 10-én írt Mátyásinak. Csokonai e versének az eddigi kiadásokban csak töredéke jelent meg, a kisebbik fele, ez is nem csekély változtatásokkal. Közlöm tehát teljes egészében e költeményt, megjelent feléhez pedig a variánsokat, Csokonai sajátkezű írásából, mely Mátyásinak a Nemzeti Múzeumban 1132. Fol. Hung. jelzéssel őrzött Levelezése és egyéb iratai között található egy félvén.

Mátyási József Urnak Csokonai Vitéz Mihály Az örökös Barátságunk kézfogását!

Ezért is sok hálát nyer tőlem Ketskemét,
Hogy kinek eddigis tiszteltem érdemét.
MÁTYÁSY Barátom, 's Bátyám Apollóba'!
Véled ő állított legelőször szóba.
Én ugyan bár eddig Veled nem is szóltam,
De hidd-ei mindenkor hív tisztelőd voltam.
Így tett barátoddá, Édes Hazámfia!
Egy néma, de legjobb Correspondentia.
Vgy vagyon! a' kedves Poéta nevezet
Fogatott szívembe legelőször kezet.
Bőls GRÓFod' lábánál Műzsám addig jára,
Hogy egyszer rá akad egygy újabb Műzsára;
A' Tiéd volt, — 's mindjárt előtte meghajolt,
Vetvén egy tisztelést petséltő Capriolt,
És mivel tetézett érdemeit látta,
Honnjában a' Tisza partján túl imádtá. —
Hányszor óhajtottam, hogy szemléhesselek.
Tiszteletem fölül tudóssá tegyelek!
De hála az Égnek! megvan a' mit kértem,
Megvan; Személyedet mivel megismertem;
's Még nem csak az, 'a mi után sohajtoztam,
Mert ebéditem is Veled 's tarókoztam. —
Pestreis egy kotsinn mint szerelmes Hazánk
Hív fiait egygyütt örömmel utazánk.
Azólta hány szíves beszédek valának,
Mellyek szánkból költsön szívünkben folyának!

Te tudod azt, Múzsám — és Te ő Múzsája!
 Mit szólt e' két barát' és Poéta' szája.
 Én ugyan, Barátom, ha bár távol vagyok
 Szívembenn Nevednek egy darab részt hagyok
 's Bár bele a' Gondok táborosann járnak
 Mégis ott áldozom Néked mint egy Lárnak.
 A' többek közt, hogy bé szóltál ablakomba,
 Én is jót kívántam Néked; de azomba
 Múzsáddal játszódván Múzsám, hamarjába
 E' dalotskát zengé kisdéd Hárfájába:

Következik *Tréfás Magyar Dal* címmel a versnek *Semminél több valami* néven, töredékként a kiadásokban megtalálható része, melyhez íme a variánsok, a kiadásoktól eltérő részek dült betűkkel szedve.

- 1—2. s. A' mint *beszéll Trattner*, Patzko,
*Most jött ki egy Istória*¹
 8. s. M'ért nem *forgott* hasznosabba' —
 16. s. Sok *ostobái* megsérte —
 18. s. Kár egy *tökfőől* érte.
 24. s. Fel vólt húzva *mérge*s nyílok.
 39. s. *Egy nagy* Lelket szemlélnék.
 41. s. Hogy minden *Szép* rád hajólna.

A költemény történetére nézve talán nem lesz fölösleges megemlíteni, hogy eredetileg Mátyási több kéziratával együtt a kecskeméti ref. lyceumba került s csak innen jutott a Nemzeti Múzeumba. Mátyási ugyanis ezt a kéziratot is odaajándékozta a lyceumnak, a mint ezt *Toldalék-Adományok Összejegyzése* cz. kézírata (N. M. Fol. Hung. 1132) bizonyítja, a hol a 9. pont alatt szól róla a következőképen: »Csokonai Vitéz Mihálynak személyes meg-esmerkedésünk után, hozzám Pestre Versekben küldött barátságos Levele; 's benne felőlem irtt Ódája, melyet a' Munkái finnyás Kiadójának Márton Józsefnek tetszett ki mustrálni; holott a' Szerzőnek elsőb saját Kiadásában megjelent, mint Szemeimmel láttam és olvastam azt; mihez képest az imént nevezett Tudós-rostáló szemérmesebben és háladatosabban szabhatta volna magának a' Másét nyerekedésre Kiadói törvényül Ezt: Carpere vel noli nostra, vel ede tua. Ennius Szemetéből Ciceró drága gyöngyöket szedett; 's a' fölös téjnek allyábolis válik legalább Túró.«

Mátyási e kifakadása azonban méltatlanul éri Mártont, mert ennek kiadásában is megvan A' *Semminél több valami* cz. töredékköltemény a IV. kötet 245. l. Könnyen elgondolhatni, mint vélekedett Mátyási Csokonairól. Hozzá írt költeményt nem találtam tőle, de A' Barátság és annak mestersége cz. 1821-ben megjelent több énekes tanítókölteményében szentel neki néhány megható sort (219. l.):

Lám míg honnyi kézben fog *Kulats* forogni,
 Nem szűn ditséretet *Vitézről* kotyogni;
 Míg tudnak Nemzeti Keservet zokogni,
Reményén érette kész a könny tsorogni.

¹ Ez az egyetlen fontosabb eltérés. A kiadásokban:

A' mint mondják, kijött Patzko
 Préssén egy Istória.

Sor alatti jegyzetben, melyektől ez a munkája, mint az előbbieket is, csak úgy hemzseg, s melyek között pártfogójáról, gr. Fekete Jánosról, sok érdekes adalékot közöl, ezt fűzi a fenti sorokhoz: »Lásd Márton József Kiadása szerint, Csokonai Vitéz Mihály Versezeteinek I-ő Kötetjében, a' 153-ik Old. A' Reményhez; a' 174-ken pedig: A' Csikó bős Kulatshoz: nevezett versdarabokat, vagy a' mi az imént említett remek Elmének' emlékeztetét még szélesebben ditsóíti, 's talán hosszabban is örökíteni fogja, a' Nemzeti dallos Ifjainak és Szűzeinek zengedező szájaiból Ország szerte halljad!« Egészen bizonyos, hogy némi hatással is voltak egymásra kölcsönösen. Most csak Mátyásinak egyik szembetűnő Csokonai utánpótlására utalok. A' *Barátság és annak mestersége* e sorokkal fejeződik be:

Alkonyodván napom pihenni sietek,
Létemnek sok időt már úgy se vethetek —
Szerzők! Olvasók! Toll! Könyv! Isten veletek!

Mindenki ráismer e sorokban Csokonai egyik legszebb, legismertebb költeményének, *A reményhez* címűnek, befejezésére.

SIMAI ÖDÖN.

CANTUS AD HONESTAM ANIMI RECREATIONEM.

E címen Kocsi Csergő Istvánnak († 1726), a gályarab Bálint fiának, a sárospataki főiskolai könyvtárban 403. sz. a. őrzött kéziratos kötetében¹ három költemény olvasható. Az első a *Sok bűt árasztott* kezdetű, a melyet a Sárospataki Ref. Lapok 1912-iki évf. 326. lapján, a Thalytól (Adalékok. II. 407) közölt változattal egybevetve, adtam ki. A második az alábbi; a harmadik pedig (*Jeles ének a világ megítéléséről*), melynek végén a forrás is meg van nevezve, Nyéki Vörös Mátyás *Tsengetyűjéből* való. A most kiadott költeményt Kocsi Cs. István 1721—1722-ben írta le. Kéziratos kötetének ama része ugyanis, melyben e három vers olvasható, franekerai időzéséből (1721—1722) való. Ő, minden valószínűség szerint, csak másolója e versnek, melynek szerzési ideje a XVI. sz. végére, vagy a XVII. elejére tehető, s a mely kéziratának 659. lapján olvasható.

Okossan jár vadász les helyekre,
Magánossan nem sohann ezekre,
Nem igen jár azoknak kedvekre,
Kiknek gondgyok egymás szeretőkre.

Rosmaringnak nézd ő természeti,
Télbenn nyárbann akárki nézheti,
Szép zöldségét ő el nem vesztheti,
Mig szakasztás ötet nem követi.

¹ Kocsi Csergő Istvánra és kéziratos kötetére nézve lásd a *Sárospataki Ref. Lapok* 1911. évf. 9., 10., 11. számait.

Lásd rósának az ő kinyílását,
Virágok közt ha találod mássát,
De rövid nap látod hervadását,
Tövis közzül földre le hullását.

Az óra is mindenkor folyton foly,
Soha őtet meg nem eszi a moly,
Búza között szokott nőni konkoly,
Emberek közt irígységes Pokol.

Enis éltem edszer Világomat,
A míg le nem szedték virágomat,
De más felé fordíták utamat,
Azzal szaporították gondomat.

Közli: HARSÁNYI ISTVÁN.

A KEGYESRENDIEK MAGYARORSZÁGI ISKOLÁIBAN 1670—1778. ELŐADOTT DRÁMÁK JEGYZÉKE.

(Első közlemény.)

Prónai Antal, az irodalomtörténet kárára oly korán elhunyt tudósunk, halála előtt pár hónappal az alább következő jegyzéket adta át közlés végett, azzal az ígérettel, hogy az akkor még nyers állapotban lévő anyagot még egyszer átnézi, rendbeszedi, az egyenetlenségeket elsimítja, a hiányokat pótolja, utalásokkal kiegészíti s rövid tájékoztatót ír eléje. Mindebben halála meggátolta, s a mit ő könnyen és jól elvégezhett volna, azt a ő szaktudása nélkül, nagy fáradsággal kellett elvégeznünk, s hozzá sokkal kevesebb eredménnyel. Az összeállítás azonban így is oly becses, hogy ennek ellenére is nagyértékűnek kell tartanunk Prónai Antal munkáját, mely a további kutatásnak útját megjelöli s a földolgozást megkönnyíti.

Az összeállítás magában foglalja azoknak a kegyesrendi iskolai előadásoknak sorát, melyeket iskolai színjátékok czíme alá lehet sorozni. Nemcsak a szorosabb értelemben vett iskolai drámákat tehát, hanem a pásztorjátékokat, egyházi előadásokat, sőt még az ú. n. *declamatiókat* is, ha meg lehetett róluk állapítani, hogy drámai formájuk volt. Ellenben nincsenek fölveve azok a *declamatiók*, a melyek nem cselekvényt mutattak be drámai formában, hanem pusztán szavalatokból állottak, sem az ú. n. *academiák*, a melyek párbeszédes formában ugyan, de pusztán az iskolában elvégzett ismeret-anyag összefoglalására szolgáltak. (A melyiknél kétes volt a műfaj, fölvevük !)

Az anyag időrendben, a drámák színre kerültek évei szerint van csoportosítva; az éveken belül az előadás helye szerint betűsorban; az egy helyen előadottaknál megint az időrend dönt, csak az egy szer-

zótól ugyanabban az évben előadottak vannak a szerző neve alatt össze-foglalva.

Az egyes adatok beosztása a következő. Első helyen olvasható az évszám; ha új évszám nincs kitéve, az előbbi irányadó. Második helyen a szerző neve ¹ — esetleg alkalmazásának minősége — következik, s ha hiányzik, azt jelenti, hogy nincs följegyezve, tehát ismeretlen; a »szerző« szót természetesen nem a mai értelemben kell venni: a tanár többnyire csak betanította s előadta a drámát, nem pedig költötte is, hanem vagy egészen készen kapta vagy legjobb esetben fordította, illetőleg átdolgozta. Teljesen eredeti iskolai drámánk alig egy-kettő van a piaristák között, legföljebb alkalmiak. Majd a dráma tárgya vagy címe (ez utóbbi dúlt betűkkel szedve) s — ha ismereteseek — előadásának körülményei (épület, idő, szereplők, műfaja stb.) következnek; a hol a cím nincs említve, ott sem az egykorú forrás nem tartotta fön, sem újabb kutatások ki nem derítették. A cím hiányzó, de könnyen kiegészíthető részeit szögletes zárójelben pótoltuk. Azután annak a városnak neve olvasható, a hol a darab színre került, s mellette a forrás, mely az előadás emlékét fönntartotta; ha valamelyik évben ugyanazon helyen több dráma került színre, a városnév és forrás ismétlése helyett *Ü. ottot* tettünk. Ez tehát azt jelenti, hogy nemcsak az előadás szín-helye ugyanaz, mint a megelőző drámáé, hanem az adat forrása is. Végül zárójelben föl van említve, ha a drámának egykori színlapja vagy szövege fönmaradt, s az, hogy hol található; ha külön nincs megjelölve, hogy a színlap, illetőleg szöveg nyomtatott (*ny.*), mindig kéziratot, ill. szöveget kell érteni. (Az előadás helye és a színlap lelőhelye egyszer-kétszer föl van cserélve, a hol a rendes sorrend félreértést okozhatott volna.)

Az összeállítás forrásaiul Prónai első sorban a tanuló ifjuság névsorát magukban foglaló katalogusokat és az egyes rendházak kéziratot történeteit, az ú. n. *Historia domus*okat jelölte meg. Kiaknáztá továbbá a ránk maradt színlapokat, programokat is, melyek legtöbbször a darabok argumentumát és a szereplők nevét is magukban foglalták. Fölvette azonkívül a jegyzékbe a nyomtatásban megjelent vagy kéziratban fönmaradt drámák címeit s egyáltalán igyekezett minden lehető adatot fölhasználni és beiktatni. Az összeállításhoz adatokkal járultak — a mint hozzám intézett levele tanúsítja — Német Károly, Friedreich Endre, Divényi Gyula, Perényi József, Pusch Ödön és Károsi Sándor piarista

¹ A nevet egyöntetűség kedvéért még a latin szövegekben is magyarul s magyaros sorrendben adjuk. Így a félreértés lehetőségét is kirekesztjük.

tanárok, a kiknek Prónai Antal helyett én köszönöm meg az irodalom-történetnek tett szolgálatukat.

A rövidítések közül a nehezebben fölbonthatók a következők: C. J. = Catalogus Juventutis studiosae; C. S. = Catalogus Studiosorum; L. S. = Liber Studiosorum; H. D. = Historia Domus; Szl. = Színlap, programm; ny. = nyomtatott; Coll. = Collecta; Misc. = Miscellanea; Közp. Levélár., ill. Könyvtár = a Kegyesrend központi levél-, ill. könyvtára Budapesten; Nemz. Múz. = a budapesti Nemzeti Múzeum könyvtára. (A kéziratára mindig ki van írva!) Ha a városnév mellett semmi jelzés nincs, az illető város kegyesrendi rendházának könyvtára értendő. A többi rövidítés a szokásos.

Császár Elemér.

1670. Gaulikovich György: »Actio elegans« az alapító Pálffy Károly gr. tiszteletére. Privigye, C. S. Tárgya: az ország harcra készülődése a törökök ellen. (Annales Provinciae Hung. Közp. könyvtár.)

1671. Skurkovski Jakab előadott »elegans Actiunculát« a farsangban. Privigye, C. S.

Berzeviczy Valérián előadott darabot nagypénteken. U. ott.

1672. Skurkovski Jakab előadott darabot a farsang alatt. U. ott.

Berzeviczy Valérián előadott darabot nagypénteken a templomban. U. ott. Hauzenka Miklós: *Conradinus*. Júliusban adták elő a még egészen fel nem épült templomban. Tragédia részint prózában, részint jambusokban. U. ott.

Mósch Lukács: *Scaevola*. (Jambusokban.) U. ott.

1673. Mósch Lukács: *Nihilum Mundi* (színmű leoninus versekben). U. ott. Berzeviczy Valérián: *Christus patiens* sub allegoria vineae illius Evangelicae. (A plébániatemplomban.) U. ott.

Hauzenka Miklós: *Miracula Christi*. (Úrnapján.) U. ott.

1674. Hauzenka Miklós: *Christus patiens* (nagypénteken). U. ott.

Berzeviczy Valérián: *Sanctissimi Sacramenti in Vetere Testamento figurae*. (Cum plausu eleganter.) U. ott.

1675. Berzeviczy Valérián: »Actio elegans«, Úrnapján. U. ott.

1676. Hauzenka Miklós: 1. *Cadmus* (»Actio crammatica [így!] carmine iambico quam cultissimo«; a darabban az iskola alapítójának érdemei voltak allegorizálva. A darab az ez évben megnyílt új iskolaépületben került színre.) 2. Actio carmine heroico, plena suavitate ac gravitate. 3. Színdarab Úrnapján. U. ott.

1677. Hauzenka Miklós előadatott: 1. egy »drámát« és 2. Úrnapján egy »actio«-t. U. ott.

1678—1685. Ez években a privigyei ház és gimn. a fölkelőktől, különösen Thökölytől sokat szenvedett. A tanítás is szünetelt vagy hiányosan folyt. Színdarabot e miatt nem adhattak elő. U. ott.

1686. Kellemesy Gergely: 1. De Muliere Samaritana sub titulo: *Fons aquae salientis* in vitam aeternam, Nagypénteken és 2. De submersione Pharaonis et de Nabuchodonosori adoratione statua (?) sub titulo: *Vindex Ecclesiae Deus*, Úrnapjának oktavája alatt. U. ott.

1687. Kellemesy Gergely: De Fame Aegyptica, cuius titulus: *Panis ad temperam* (így!) Animi Famem. Úrnapjának oktavája alatt. U. ott.

1688. Kellemesy Gergely: *Panis Victoriosus*, olim praefiguratus, Gedeonis, nunc in rei veritate Eucharisticus Orbis etiam Hostes profligans. U. ott.

1690. Sznaraczkovski Pál: *Cervus Pálffianus* fortissimus contra Othomanicam portam Aries. Az alapító grófné tiszteletére. U. ott.

Dubravka Athanáz: *Reus Charitatis Christus Jesus, Aeterni Patris Aeternus Filius, pro vinctis et morte damnatis in crucem actus*. Nagypénteken. U. ott.

Kellemes Gergely: *Arcae Dei Arcanum Sacramentum, Synagogae in figura, Ecclesiae in Sanctissima Eucharistia propositum*. Úrnapjának nyolczada alatt. U. ott.

1692. Bielski Jeromos: *Antithemata Fortunae*. U. ott.

1693. Gasperek Lukács: *Oraculum astu humano delusum, id est Mycerinus Senos vitae restantis annos duplicans*. U. ott.

Egyházi színjáték az oltáriszentség misztériumáról nagycsütörtökön, Krisztus kinszenvedéséről nagypénteken. Magyar nyelven. Szentgyörgy. (Excerpta ex H. D. Közp. levéltár.)

Mösch Lukács: *Drama ethicum contra vitium virtutis pallivelatum*. (Nyomtatásban megjelent Vita Poëtica cz. könyvében, 1693.)

1694. Actus dramaticus. Szentgyörgy. (L. Szabó Mihály, A szentgyörgyi piarista kollégium története 49. l.)

1700. Bohn Eusták: 1. *Fortis Agon Amoris Divini* pro Anima ad mortem usque Crucis susceptus. Nagyböjtben. 2. *Amor Paternus* ad Coronam sublimatus. Aug. 29-én. Privigye, C. S.

1701. Holzhauser Károly: 1. *Gymnasium Cordis*. A nagyböjtben. Privigye C. S. 2. *Patriae Amor et Amator Brutus*. U. ott. (Szl. Podolin, Panegir. pol.)

1703. Bohn Eusták: *Nodus Gordius Damonem inter et Pythiam* (helyesen: Phintiam) . . . *indissolubilis*. Privigye C. S.

1706. *De geminis Philaenis pro amore Patriae vivis*. Nyitra, H. D.

1707. Holbeski István: 1. *Fortuna volubilis in Crasso adumbrata*. 2. *Gentiliacus Jovis*. Privigye, C. J.

1708. Herchl József: 1. *Rhetores* . . . annum 1707 scenice tumularunt. 2. *Christum sub persona Daphnidis redivivum pastoricie (igy) celebrarunt*. 3. *Christo sub persona Daphnidis crudeliter interempto nenas decantarunt scenice*. 4. *Poetae* . . . *Lyricis et Symbolis Rhetoribus uniti luserunt*. Nyitra, C. J. Hrodovits György: 1. *Triumphus Temperantiae Reginae de Baccho* (farsangi szünet alatt); 2. *Patientia Socratis Philosophi*. 3. *Vinculum Natalitium*. 4. *Alexis novus* (2—4. jambusokban). Privigye, C. S.

1708—1709. Hrodovics György: *Idea Clementioris Regis*. Alphonsus Neapolis Rex. Privigye, C. S. (Szl. Debreczen Misc.)

1710. Kubránszky János: *Exhibuit actiones duas* 1. *Victrix Innocentia in Lesilda et Corando*; 2. *Christus sub allegoria Codri*. Nyitra, C. J.

Hrodovits György: 1. *Virtutis triumphus de Carne, Vitio et Daemone*. 2. *Ferale Iniquitatis theatrum sub allegoria 7 vitiorum Capitalium*. 3. *Nocens Innocentia*, seu Poësis a mendaciis vindicata ac regina artium creata, Privigye, C. S.

1711. Kovatsovits Pál: *Laudelinus*, Exemplum pravae societatis. (Jambusokban.) Privigye, C. S.

Szlavkovszky Benedek: *Theophilus et Cosmophilus de corona decerantes*. (Jambusokban.) U. ott.

1712. Kubránszky János: 1. *Idea Inconstantiae, Fromondus ex Saeculari Religiosus ex Religioso Saecularis*. (Szl. Debreczen, Misc.) 2. *Virtus Infulata, Sive Simplicianus ex Presbytero factus Episcopus*. 3. *Innocentia triumphans de Adversitatibus*. Privigye, C. S.

Rosinszki Ambrus: *Triumphus de Venere*. U. ott.

1713. *Fiducia triumphans sive semper inconcussa Judith*. Privigye, C. S. (Szl. Debreczen, Misc.)

Szlavkovszky Benedek: Előadott két »jeles« darabot (egregias actiones). U. ott.

1714. *Hungaria Gratiae restituta* in Hippodamia adumbrata. Nyitra. (Szl. bő tartalommal Debreczen, Misc.)

Szlavkovszky Benedek: 1. *Actio elegans »Carmines Senario-Jambico-Cabalisticus« »de quali compositione ac labore hactenus omnino inauditum erat«*. Privigye, C. S. Címe itt nincs feljegyezve, de színlapja (Nemz. Múz. és Kecskemét)

közli: *Fomes Discordiae* sibi ipsi acerbus ac damnosus sive *Vidus* intestina accendens odia inter principes Ungariae, Ducem et Regem consanguinitatis foedere iunctos. (V. ö. Petrik III. 345. l.) 2. Actio carmine senario-iambico-cabalistica, quae quattuor durabat horas cum pulcherrima musica. Hanc typis dare intendebat, sed quod patronus non erat, scripto oblatum fuit. Privigye, H. D.

Capri v. Kapry Ádám és Bieliczky Ágoston előadtak egy-egy s közösen egy harmadik actiót. U. ott.

1715. Kovátsovits Pál: *Produxit actiunculam*. Kecskemét, H. D.

Holesinsky Ferenc: *Stabilitas vera* (Scenica declamatio.) Farsangi szünet alkalmával. Privigye, C. S.

Rosinszky Ambrus: *Amoris Victima* *Aemilianus*. Pálffy János gr.-nak ajánlva. U. ott.

Capri v. Kapry Ádám: *Victima novercantis Odii*, sive Syginicus novercali petitus Dolo a Genitore Morti in escam traditus. U. ott.

1716. Rosinszky Ambrus: *Produxit actiunculam*. Kecskemét, H. D.

Tagányi Albert: *De Temperantia*. Farsang utolsó hetében. Privigye, C. S.

1717. Hromkó Lőrincz: *Farizeusok*. Nyitra (L. Takács S. Benyák Bernát és a magyar oktatásügy 105. l.).

Hromkó Lőrincz: Actio de Chariteo in 18-a Januarii. Az igaz egymáshoz való Szeretletnek föloldozhatatlanul össze kapcsolottott tantza. Avagy Chariteus és Magnesius Egész holtig egymástól elszakaszthatatlanok. Magyar színlapja Debreczen. 2. Actio *De Annibale*. Cum poetis. Nyitra, C. J.

Rosinszky Ambrus: Actio De Cleomene, *Innocentia in tranquillo Naphrage* intitulata. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc. I. in tr. N. seu Cleomenes favoribus in sublime erectus.)

Orlics Dániel (magister Principistarum): Actio de Camillo. U. ott. (Szl. Debreczen. *Flos mundanus* in accolis Poli transplantatus seu Camillus prius vanitatis primipolus.)

Szokolóczy Venczel: 1. *De artibus pro primatu concertantibus* (Declamatio scenice producta). 2. *De Redemptione Generis Humani*. Privigye, C. S.

Felix Infelicitas per quam Clodoveus ex Gentili Ad Christum fauste Conversus. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc.)

Jeitner v. Jaintner Sebestyén: 1. *De Epicuro* (actio). 2. *De S. Cassiano Episcopo et Martyre* (actio). Vác, C. J.

1718. Koczurszky Gergely (prof. Rhetorum et Poetarum) 23ª Augusti produxit actionem de *Spertia* et *Bulide* amore in patriam et Xerxys (így!) clementia clari. Nyitra, C. J.

Sándor Krizosztom, magister Syntaxisarum et Grammatistarum, cum quibus 6ª Septembris produxit actionem de Phileto pietate et fidelitate illustri, et Phtonero livore praedito, Dionysy Regis et Isabellae Reginae Palatinis, quae intitultur: *Malesana Invidia suo capta laqueo*. U. ott.

Szoróczy Vincze, mag. Principistarum et Mai[orum] parv. cum quibus 26ª Julii produxit actionem de octo partibus Orationis et praecipuis earum accidentibus, dedicatam venerabili Capitulo Nitriensi, intitulatam: *Duellum Palladium*. U. ott.

Neogrády Athanáz, mag. Min[orum] parv. cum quibus produxit 11^a Augusti actionem de D. Venceslao Boemiae Duce pie a Ludmilla Avia paterna educato, cui inde titulus: *Ve Va sanctae educat Ionis norma*. (Így!) U. ott.

Kapry Ádám: *Post gaudia luctus* (per inductiones producta). Privigye, C. S. Előadtak három actiót. Vác, C. J.

1719. Bieliczky Ágoston, mag. Rhetorum et Poetarum, cum quibus exhibuit Tragico-comoediam praemialem, de Callisthene Alexandri Magni Consiliario, cujus titulus erat: *Triumphus Innocentiae interitus Invidiae*. Nyitra C. J.

Sándor Krizosztom, mag. Syntax. et Grammatistarum, cum quibus 6ª Septembris exhibuit comico-tragaeiam praemialem de Antoldo et Getafredo fratribus pro throno paterno concertantibus, Juliae relictae viduae Imperatricis filiis, cuius titulus: *Lis Fraternalis Libitina Iudice Tranquillata*. U. ott.

Szoróczy Vincze, mag. Princip. et Mai. parv. cum quibus 13ª Augusti produxit actionem de Jacobo Pírsa cognomento interciso, cui titulus: *Amazon Christi*. U. ott.

Neogrády Athanáz, magister Parv[istarum et] Min. Coniug[istarum,] cum quibus 27ª Junii produxit praemialem comico-tragoediam de Sigismundo regis et Emanuele ducis filio, cuius titulus: *Livor sibi sepulchrum fodiens*. U. ott.

Vivida Mors In Sepulchrali Urna Zenonis Imperatoris Orientalis. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc.)

Puchóczy Márton: *De Zokomo rege*. Pest, C. J.

Pressa non oppressa in Childeberto, iniquo regni totius favore baltheo amoto prius, at sanctioris Astraeae voto sceptris rursus admoto proposita *instillia*. Pest. (Szl. Debreczen, Misc.) Szerzője vg. Krenn Péter. L. az 1727. évszám alatt.

Melzer Damján: *Bacchus* (Farsangkor). Privigye, C. S.

Lopusni Károly: *Augusta Triadi Victimae sacra*. Szentgyörgy, C. S.

Triumphus intemeratae conscientiae, seu Leo e faucibus Leonum favente ita Dei gratia ereptus. Szeged. (Szl. Veszprém, Innoc.)

1720. Bieliczky Agoston: Tragico-Comoedia de Demetrio Syriae Rege, cuius titulus erat: *Clementia Victrix Ingratitudinis*. Nyitra, C. J. (Szl. Kecskemét, Veszprém és Debreczen.)

Szoróczy Vincze, mag. Syntaxistarum et Grammatistarum, cum quibus produxit actionem de *Syroë et Medaste*. U. ott.

Iszold Valerián, mag. Princip. Parv. Mai., cum quibus produxit actionem de Uffone Vermundi Daniae Regis Filio sub intitulatione: *Gnara Ignavia*. U. ott.

Demka Gáspár előadatott két színdarabot. Pest, C. J.

Melzer Damján előadatott színdarabot. U. ott.

Belánsky Antal: *Innocentia favore Amicitiae a fraude servata*. (Hunyadi László és Czillei Ulrik viszálykodásáról szóló színdarab.) Privigye, C. S.

Jaintner Sebestyén: *Non constans fataleque Fortunae Delubrum*. Szentgyörgy, C. S.

Előadtak egy actiót. Vác, C. J.

1721. Halápy Konstantin: *Redivivus e cinere phoenix sive Felix reflorescentis Patriae status*. Debreczen, C. J.

Kapry Ádám, prof. Rhetorum et Poetarum, cum quibus produxit: 1. scenicam Declamationem de S. Catharina per inductiones decem, cuius titulus erat: *Laesa Idolatria*. 2. per inductiones 12 de Gula et Temperantia, cuius titulus erat: *Gula Calcata*. 3. In fine anni Comico-Tragoediam de Manuele Constantinopolitano Imperatore, cuius titulus erat: *Temerariae Impietatis Ultio*. (Szl. Kecskemét és Debreczen.) Nyitra, C. S.

Orlics Dániel, mag. Syntaxistarum et Grammatistarum, cum quibus produxit actionem: 1. in Bacchanalibus, cuius titulus erat: *Capistrum Carnis*. 2. Praemialem de Conradino, cuius titulus erat: *Clementia Largae Gratitude Genitrix*. (Szl. Veszprém.) U. ott.

Neogrády Athanáz, mag. Princip. et Mai. Parv. cum quibus 29ª Junii produxit actionem de Theodosy Magni Imperatoris Filio Arcadio, cuius titulus erat: *Excors Týronis in paedagogum Acharistia*. U. ott.

Pécsey Domonkos, mag. Parv. Min. Coniug. etc. cum quibus actionem praemialem produxit intitulatam: *Parens Parentis*. U. ott.

Szokolóczy Venczel: 1. In circumspecta Vigilantia (Comico-tragoedia de *Theodosio et Valente Imperatoribus*). 2. *Leo de Tribu Juda* (declamatio scenica). 3. *Laeta hilaria* (declamatio scenica). Pest, C. J.

Demka Gáspár: előadatott színdarabot. U. ott.

Melzer Damján: *De Celso et Nasario* (színdarab). U. ott.

Sélley Farkas: *Actio De Amaleanthe* (?). Privigye, C. S.

Schütt Ignác: *Laurea Innocentiae*; de Leone Basillii Magni Imperatoris Filio. U. ott.

Inconcussa Religio in Joanne Calybita, Eutropii Principis Romani Filio. U. ott. (Szl. Kecskemét.)

Szoróczy Vincze: *Actio De Artabasio Persarum Rege*. Vác, C. J.

1722. Halápy Konstantin: *Facundissimus illibatae veritatis interpres*, seu Timor divinus. Debreczen, C. J. (Szl. u. ott, Misc.)

Fiala Jakab, mag. Rhetorum et Poetarum, cum quibus produxit actiones duas intitulas: 1. *Virtus Praemiata de Joanne Corvino* (25ª Januarii).

2. *Improvida Providentia de Stephano Moldaviae Vojvoda* (6ª Septembris). Nyitra, C. J.

Jaintner Sebestyén, mag. Syntax. et Gramm., cum quibus 28^a Maji produxit actionem intitulatam: *Perfidia rebelli aequa* (helyesen: aequae) *vindicata ingratitudine de Malcolm III. Skothorum Rege*. U. ott.

Szokolóczy Venczel: 1. *Laela hilaria* (declamatio scenica). 2. *Mors triumphis merces* (Comico-tragoedia de Marco Coriolano). Pest, C. J.

Erdőss István: *Invidiae victima* (De Vitaliano duce). U. ott.

Prokopensky Ödön előadatott két actiót. Privigye, C. J.

Pécsy Domokos: *Mutius Scaevola* in Scaeva dexter seu Mutii infracta pro patria Virtus. Színre került Szegeden és Pesten. Megjelent nyomtatásban Budán 1722.

Dezsericzky Innocenz: *Tragicomoedia De Cundiperga Longobardorum Regina*, cui titulus: *Rosa inter spinas florida*. Vác, C. J. (Szl. Veszprém.)

Soós Rafael: 1. *Tragicomoedia*, cui titulus: *Vivum lylrum*. 2. *De quodam Juvene Siculo*, [qui] pro libertate sponte captivus erat. U. ott.

1723. Halápy Konstantin: *Purpureus exultantis Patriae phosphorus*. Debreczen, C. J.

Bieliczky Ágoston: *Artaxerxis Clementiae indoles*. Comico-tragoedia. Pest, C. J. (Szl. Debreczen: A. C. i. in Rebelli quandoque Germano expressa Cyro.)

Raysinger Justinian: *Victima Innocentiae* (De Hyorcho Duce). U. ott.

Jaintner Sebestyén: *Grata Ingratitudo* seu Cassianus Perpenna a favente sorte *Victima* datus. Szent-György, C. S. (Szl. Debreczen, Misc.)

1724. Iszold Bálint, prof. Rhetorum et Poetarum, cum quibus produxit: 1. scenicam Declamationem de Nativitate Domini, cuius titulus erat: *Munus Remuneratum* per Inductiones 18; 2. alteram autem actionem in fine anni actuum trium per scenas ubique undecim de Mordace Stuart Skotiae Gubernatore et Filiis ejus Valtero et Alexandro Regni proceribus, cuius titulus: *Patrius Tyrannus Favor*. Nyitra, C. J.

Névery Bernát, mag. Syntaxistarum et Grammatistarum, cum quibus produxit: in Bacchanalibus 1. scenicam Declamationem cujus titulus erat: *Vincta Mors* in Sepulchrali Urna Zenonis Imperatoris Orientalis; 2. actionem in festo S. Barthitidem de Theodora Virgine Martire et Didymo Milite cujus titulus erat: *Christiani Amoris Duellum*. U. ott.

Sélyey Farkas, mag. Principistarum et Parv. Mai. cum quibus produxit actionem de Arnaldo Geldriae Duce ac ejus Filio Adolpho cujus titulus erat: *Natura Jurium Suorum Vindex* sive Discordium affectum Rediviva Concordia. U. ott.

Bobrovniczky Rezső, mag. Parv. Min. etc. cum quibus produxit actionem de Cambyse Persarum Rege et Fratre Smerde Duce cujus titulus fuit: *Innocentia fraude caduta* (így!) *vim lusit* (aug. 20.). U. ott.

Excors Tyronis In Paedagogum Acharistia seu Arcadius Regulus Theodosii Filius Trux Arsenii Discipulus. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc.) V. ö. 1721. Neogrády Athanáz.

Bieliczky Ágoston: *Gratiata gratitudo* (De Parmenione, Magni Alexandri belliduce). Pest, C. J. (Német nyelvű szl. Veszprém: *Ein begnüdigte Undankbarkeit in Alexandri des grossen Königs Feld-Herrn Parmenione*.)

Pogadl Florián: *Laureata Ludovici Romani aequitas* (De Murmaneo et Ludovico Romanorum Imperatore). U. ott.

Grumm Paulin: *Funesta ambitionis scena* (De Arcadio cum Ruffino). U. ott. *Catenatus Amor* seu Admetus Coniugis nece votis potitus. Privigye, C. S. (Szl. Debreczen, Misc.)

Coecca Fortuna seu Barbarismus Tropologi Baccho Judice Victor. Hilari-tatis ergo. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc.)

Laureata Clementia in Nicomede Prusiae, Bythiniae Regis filiolo expressa. Privigye, C. S. (Szl. Kecskemét.)

Reisinger Justinian: *De Cupa* Duce Calvi filio in Stephanum primum Regem Hungariae consurgente (actio). Vác, C. J.

Belányi Hermenegild: *De Egmontano et Hermano*, cui titulus: *Victima Innocentiae* (tragoedia). U. ott.

1725. Grumm Paulin: Colossus Triumphalis, quem Dum Mahumetes caeditur, Regi Mathiae Corvino Albajulienses devovent. Kecskemét, C. J. (Ny. Szl. u. ott.)

Színjátékkal nyitják meg a nagykirályi piarista színházat.

Koczurszky Gergely, prof. Rhetorum et Poetarum cum quibus produxit actionem de Demetrio et Perseo Fratribus cujus titulus fuit: *Augusta Innocentiae Victoria*. Nyitra, C. J. (Szl. Veszprém: *Demetrius augusta fraternae invidiae victima*.)

Rayzinger Justinian, mag. Syntaxistarum et Grammatistarum cum quibus produxit actionem de Regina Lanea Ruthenorum bellum gerente cum Colomanno Rege Unnorum cujus titulus fuit: *Nemesis Injurias Ulciscens*. U. ott.

Bobraniczky Rezső, mag. Princip. et Parv. Maj. cum quibus produxit actionem de Corjolano Romano Senatore et Matre Veturia cujus intitutatio fuit: *Veturia Altera non ob Romulum editum sed Corjolanum Romae conciliatum* [conductor]. U. ott. (Szl. Kecskemét.)

Kayser József (coadjutor Külley), qui cum suis discipulis produxit actionem de Pelagio et Rege Abdaramano cujus intitutatio fuit: *Togala Pueritia*. U. ott. (Szl. Kecskemét. T. P. in divi Pelagii parvuli Martyris Constantia.)

Graphicum Paternae Sollicitudinis Exemplar, sive Philistus, De Palmari Filiorum educatione optime meritis. U. ott. (Szl. Debreczen, Misc.) Előadták 1730. is, Halápy Konstantin rhet. és poet. tanítványai.

Külley Kristóf, mag. Min. Parv. Coniug. etc. cum quibus produxit actionem de Eduardo Angliae Rege, Ectilde Sorore ac Recaredo Notthumbriae duce cujus comico-tragoediae intitutatio fuit: *Clementiae Typus in Ectilde Edvardi regis Angliae sorore rite expressus*. U. ott.

Sándor Chrysostom: *Dignitas nova, iucunda simul et curiosa* (De Mercurio et Momo). Pest, C. J. (Ny. Szl. Kecskemét.)

Pogadl Florián: 1. *Excita Numinis vindicta in Mithridate Ponti regem luculenter exhibita*. (Ny. Szl. Kecskemét.) 2. *Iucundum Bacchi gubernium* (declamatio). Magyar szl. közölve M. Kvszemle 1884. 3201. 1. Bacchusnak vig birodalma. Pest, C. J.

Simonyi Alajos: 1. *Misarchos* seu Ferdinandus excellens, sui et dignitatis osor et Henrici vita, qui uncti regis haeredem purpura sponstat. 2. *Iucundum Bacchi gubernium* (farsangi előadás). U. ott. Ez az adat vg. téves. L. az előbbi.

Séllyei Farkas: *Amor fraternus excita Tyrannidis Conversor*. Szentgyörgy, C. S.

Franyó Rajmund: *De sancto Silandro* (actio). Vác, C. J.

Belányi Hermenegild: De S. Nepumuceno, cui titulus: *Idea Confessorum* (actio). U. ott.

1726. Abdolonymus. »Cum spectatorum solatio«. Nagykirály, H. D.

Külley Kristóf, mag. Princip. et Mai. Parv. cum quibus produxit actionem de Tigrane Armeniorum Rege et Cyro Persarum Medorumque Rege Bellum Gerente cuius intitutatio fuit: *Victor Amor*, seu Tigranes Armeniorum Rex suae pro vita conjugis prodigus, utrumque, et Regnum insuper ac thronum servans. Nyitra, C. J.

Fegyveres Konrád: De tribus fratribus, cuius titulus: *Pietas ad omnia utilis*. U. ott. (Szl. Veszprém.)

Csáky Rókus, mag. Syntaxistarum et Grammatistarum cum quibus produxit actionem de Ferdinando Regnum a Castulonensibus sibi oblatum, Henrico Juniori Legitimo Regni Heredi Restituente cujus titulus erat: *Ferdinandus Spectatissimum Fidae Amicitiae Exemplar*. U. ott. (Szl. Kecskemét.)

Halápy Konstantin, prof. Rhet. et Poet. cum quibus produxit Declamationes: Bucolico-Genere per Inductiones 11. cujus titulus erat: 1. a. *Insones Amaryllidis erga Daphnidem Flammulae*. (Szl. Debreczen). 1. b. *Insones Amaryllidis erga Daphnidem Furores*. Sive Anima Seraphicis Sponsi Caelestis Christi amoribus exaestuans, Allegoria sub Bucolico versu donata. (Nyitra, Misc.) 2. *Nexus Indissolubilis Damonem inter et Pythiam Amicissimos*. (Szl. Kecskemét.) Nyitra, C. J.

Viola (helyesen: Fiala) Jakab: 1. *Contemptus divitiarum* propter libertatem ab Albidio expetitus. 2. *Zelotypia religionis Christianae* in Bennino Bulgarorum rege. Pest, C. J.

Simonyi Alajos: *Laureatum coniugalis fidei prototypon*. U. ott.

Kaiszer József: *Erkölcshöz dicshoz*, Sergius Sulpitiusnak Termetébe előmutatott (Virtutis gloria in magnifica Sergii Sulpitii Galbae ingenuitate definita atque praesentata.) U. ott. (Ny. szl. Kecskemét.)

Mártonyi (v. Márton) Demeter novitius és (?) Ferdinánd előadtak komédiát. Privigye, C. J.

1727. Zhorelitzky Tóbiás: *Artaxerxes*, Paterni cruoris atque Artabaniae (így!) ambitionis vir duxque. Kecskemét, C. J.

Mártonnyi Demeter: *De S. Agallo* sub Aureliano mortem subeunte. U. ott.

Dat Deus cui vult libetque dare. Seu Gratianus Rex invite Throni Providentiae Ducis Filio Diadema tradens. Koháry István tiszteletére. (Aug. 24.) Korpona. (Szl. Kecskemét.)

Borsos Dénes: *Platanus inter vepres exaltata* sive Abdolonymus ex horto in sceptrum elevatus cum versu Cabalistico. Nagykároly, C. J.

Belánszky Antal mag. Syntax. et Gram., cum quibus produxit actionem de Joanne Corvino, qui Ulrico Cilly, fortunae Corvineanae insidiatori, nacta quamvis opportuna ulciscendi occasione, vitam quidem in gratiam regis Ladislai Posthumi condonat, sed gravissimis eum verbis castigat cuius titulus erat: *Innocentia Victrix Invidiae*. Nyitra, C. J. (Szl. Kecskemét, I. V. J. sive Joannes Corvinus Ladislai Posthumi Gubernator in Pannonia, Ulrici Austriae Gubernatoris Regii dolos triumphans.)

Actio Bacchanalistica. U. ott. (Pest.)

Disciplina Studiorum Nutrix Sive S. Augustinus Adolescens impensa Pientissimae Genitricis sollicitudine ad Scholasticam diligentiam adductus. U. ott. (Szl. Kecskemét.)

Simonyi Alajos: *Triumphus veri* de devictis auspice Jovis gratia reliquis anni partibus illustratus. Pest, C. J. (Ny. szl. Kecskemét.)

Bencsik Gábor: 1. *Serum sed serium testamentum* seu Jesippus magna libertate in filios profusa delusus. (Szl. Debreczen, Misc.) 2. *Clementiae Typus in Florillo*, fraudibus a pravis familiaribus circumvento. U. ott.

Krenn Péter: *Pressa non oppressa* in Childeberto iniquo regni totius favore baltheo amoto prius et sanctioris Astraeae voto sceptris rursus admoto proposita *instituta*. U. ott. (Ny. szl. Kecskemét.) L. már az 1719. évben.

Molnárovcics János: Előadatott actiót. Privigye, C. S.

1728. *Prodigiosa Metamorphosis*, sive Inopina miraque conversio Divi Pauli Apostoli. Korpona. (Szl. Debreczen, Misc.)

Felix Bellator, sive Thomas Erdődíus de Monyorókerek patriae propugnator, Portaeque Ottomanicae oppugnator, utrinque acerrimus. Nyitra. (Szl. Nemz. Múz. L. Alszegehy Zsolt EPhk. 1910. 307. l.)

Desericzky Incze: 1. Karácsonyi előadás. 2. *Serius Phryx Spitigneus* (?). Vígjáték. Pest, C. J. (Szl. Debreczen.)

Tuhóczy Márton: *De S. Joanne Nepomuceno* (Actio specialis). Privigye, C. S.

Léday Lénárt novitius: *De Eulogio*. U. ott.

Sigmondovics Lipót novitius: *De Astioriste*. »Actio pulchra.« U. ott. (Szl. Kecskemét: *Sollicitudo Materna*, sive Astioristes a Thyandra ab iniqua nece ingeniose conservatus.)

Hranak Tamás: Actio Comico-Tragoedia, de Probo Imperatore Romano, cui titulus: *Themis Rea Criminis*, seu Probus per fraudem a suis proceribus solio spoliatus. Szeged, C. J. Ny. szl. (1729-ről.) Kecskemét.

PRÓNAI ANTAL hagyatékából.

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1914-ben.

1. *Moravcsik Gyula. A csodaszarvas mondája a bizánczi íróknál.* Budapest, Franklin. Kny. az EPhK.-ból. 8-r. 19. l.

Bár a magyar hún-mondák bonyolult problémájáról több súlyos és döntő ítélet hangzott el, még mindig ott állunk, hogy egyes elemeik kialakulása összehasonlító szempontból tisztázva nincsen. Pedig a legmesszebb menő részletkutatások, a monda szálainak minden irányban való kibogozása nélkül nem szabad arra gondolnunk, hogy végleges ítéletet mondhassunk. Moravcsik a kutatóktól eddig még figyelembe nem igen vett területre irányítja a nyomozást: a bizánczi írók följegyzéseire. A hún népet vezető csodaszarvas alakja először az V. század elején bukkan föl Eunapiosnál, kinek művét azonban csak kivonatokból ismerjük. Tőle kerül Sozomenos egyházi íróhoz, s még ugyanabban a században Zosimoshoz. A század végén a mondát újra följegyzi Priskos, kitől átveszi Jordanes és Prokopios, tőlük kerül a nyugati írókhoz s a magyar krónikásokhoz. Maga az üldözött és népet vezető szarvas alakja pedig régi görög motívum (Io mythosa, a Bosporos), melyet a bizánczi írók kapcsoltak a húnok vándorlásához. — Szerzőnk érvelése bizonyára meggyőző mindenkit arról, hogy itt nem ősi hún motívumról van szó, mely Skythiából került nyugatra s így jutott a magyar mondába, hanem egyszerűen az antik görög monda egyik hajtása, melynek szerepe a hún mondában a bizánczi írók rovására irandó.

2. *Kis Lőrinc. Gróf Koháry István költészete.* Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Attila-nyomda. 8-r. 52 l.

Kis Lőrinc négy fejezetben, esszé-szerűen tárgyalja Koháry életét, ismerteti műveit, jellemzi költészete tárgyait és eszméit, kimutatja forrásait. Az életrajz nem eredeti kutatások alapján készült, hanem csak az eddigi irodalom fölhasználásával. Mindamellet a szerzőtől nem tagadhatni meg azt az önállóságot, hogy forrásait kellő kritikával kezeli. Így van egy-két eredeti megállapítása. Rámutat arra, hogy Koháry nem fogsága után írta le összes verseit, a mint legtöbb életírója állítja, hanem ha »szűken s ritkán«, alkalma volt börtönében is nemcsak dúdolgatni, de le is írni versei egy részét. Majd néhány kiadvány disztízésének összehasonlításából ki akarja mutatni, hogy az 1720-as kiadás (»Sok óhajlás közben« stb.) eddig ismeretlen megjelenési helye a *nagyszombati* egyetemi

nyomda. Koháry egyéb kapcsolatait Nagyszombattal tekintetbe véve, a dolog fölötté valószínűnek látszik, bár meg kell gondolnunk, hogy az akkori időben — különösen jezsuita kiadványokban — ugyanaz a klisé a legkülönbözőbb nyomtatványokon is előkerül. A kérdést csak akkor tekinthetjük eldöntöttnek, ha sokkal több kiadvány, továbbá a betűtípusok összehasonlítása is ugyanerre az eredményre vezet. — A továbbiakban ügyesen jellemzi Koháry költészetét, röviden ismerteti, példákkal is igazolva Balassi és Gyöngyösi hatását; Ovidiusra is rátér, de nem dönti el, vajjon közvetetlenül hatott-e írónkra vagy csak Gyöngyösi művein keresztül. Meg kell még jegyeznünk, hogy a monographia nyelvében föltűnően meglátszik Riedl Frigyes stílusának hatása, de nem az essay-, hanem előadó stílusát utánozza, ezt is inkább csak külsőségeiben.

3. *Barth Rezső. Gróf Lázár János élete és művei.* Budapest, Élet. 8-r. 45 l.

Barth szintén monographiát akar írni. Csakhogy nála semmi eredetiségről sincs szó. Tudományos szempontból munkája teljesen értékelen, még a tárgyáról szóló irodalmat sem tudta teljesen kiaknázni. Az életrajzban Lázár Miklós és Teleki Domokos adataira támaszkodik, Halmágyi Miklós naplóját csak ezekből ismeri, holott nemrégiben kiadta Szádeczky Lajos. (Mon. Hung. Hist. II. Script. 38 k. 1906.) Lázár latin és magyar nyelvű műveinek ismertetése abban áll, hogy tárgyakat vagy tartalmukat röviden elmondja. Az a legfurcsább, hogy minden bővebb nyomozás vagy bizonyítás nélkül mer általános ítéleteket mondani. A latin művekről egyszerűen kijelenti, hogy »valamennyinél kimutatható a római költők hatása stb« — nem tudom, vajjon ez a »versus mnemonici«-kre szedett Hármaskönyvről és latin synonymákról is áll-e? Különben csak két helyen »mutat ki« ilyen hatást: mindkettő igen jelentéktelen, egyáltalában nem jellemző példa. Hogy az eredetiségtől mennyire irtózik, legjobban mutatja, hogy a kéziratban maradt munkákra egyáltalában nem terjeszkedik ki s néhány adatát sajtóhibástól veszí át.

4. *Kádár Jolán.* A budai és pesti német színészet története 1812-ig. (Német Philologiai Dolgozatok. XII.) Budapest, Pfeiffer Ferd. 8-r. 148. l.

E munka elsősorban műveltségtörténeti és német philologiai szempontból fontos. A szerző azonban nem mulasztja el kiemelni mindazon vonatkozásokat, melyek tárgyát a magyar színészettel és drámai irodalommal összefűzik. Igen ügyesen mutat rá, hogy a magyar színház története szervesen kapcsolódik a budai és pesti német színház fejlődéséhez. Főként azért tartozik a magyar színpad köszönettel a németnek, hogy elvégezte előtte a tisztítás munkáját: a Hanswursttal való küzdelmet, majd a francia dráma elleni harcot nálunk a német színészet vívta meg, ez hozta meg nekünk Shakspeare és a német classicusok műveit s így műsorával gyakran sikerült elérnie azt a színvonalat, a melyen az akkori bécsi Burgtheater állott. Ezzel együtt járt, hogy közönséget nevelt a későbbi magyar színelőadások számára s a fejlődő magyar íróknak bizonyára nem egy termékenyítő impulzust adott. — Fejtegetései során gyakran kiterjeszkedik a német írók magyar tárgyú műveire, melyek némelyiké-

ben már előkerültek a magyar népies alakok, továbbá megjelenik a magyar történeti tragédia és a hazafias lovagdráma (43—49. l.). A mellett folyton figyelemmel kíséri a műsor fejlődését, láthatjuk belőle, mint szivárogna át hozzánk a későbbi magyar drámák kedvelt motívumai, a polgári és katonai dráma, a látványos balett, a tündéri bohózat, Kotzebue, Iffland mellett a classicusok cultusa is. — Végül igen jelentős s kutatóink számára nélkülözhetetlen munka a függelék, melyben az 1783, 1786/87, 1789/90 és 1791—1811 évek műsorát állítja össze.

5. *Schuy Gilbert. Bacsányi János és I. Napoleon 1809-ki proclamatiója a magyarokhoz.* (Történeti értekezések. 5.) Budapest, Stephaneum. 8-r. 101 l.

Szintén csak közvetve, Batsányi szempontjából, érdekel bennünket Napoleon kiáltványának kérdése. Szerzőnk az eddig föl kutatott adatok és elhangzott vélemények alapján akarja a kérdést végleg tisztázni. Kutatásaiból két megállapodást kétség nélkül el kell fogadni: 1. a proclamatiót Márton József fordította, 2. a kiáltvány correcturája (beleértve a helyesírási és stiláris módosításokat) Batsányitól való. Ennyi fogadható el t. i. Márton és Batsányi vallomásaiból. Hogy azonban a kiáltvány francia nyelvű szövegét maga Napoleon fogalmazta, azt a többi proclamatióval való összehasonlítás se döntheti el. Ugyancsak az sem bizonyos, hogy a Márton által elhagyott sérelmes részeket Batsányi fordította, s tőle származnak »az egész proclamatiót élesítő közbeszúrások.« A történeti, irodalmi és lélektani érvek bármilyen ügyes csoportosítása, a tanúvallomások apró részleteinek gondos egybevetése sem elegendő arra, hogy biztos documentum nélkül a kérdés e részét tisztázzni lehetne. Az irodalomtörténetírás elég tanulságos példát szolgáltat arra nézve, hogy a legélesebb elméjű combinatók is mennyire összeomlanak egy-egy előkerülő adat súlya alatt (Szilády elmélete Pelbárt szerzőségéről a Katalin-legendában, Scherer véleménye az Urfausról).

6. *Rácz Mária. A göcseji Helikon költőnői.* Budapest, Uránia könyvnyomda. 8-r. 32 l.

Szerzőnk elég hálátlan tárgyat választott; a Pálóczi Horváth Ádám körül csoportosuló nők alkalmi költészete (1813—1820) irodalomtörténeti szempontból alig jelent valamit. Bár alaposan fölhasználta Horváth hagyatékát az Akadémia kéziratárában s Kazinczy Levelezését, tanulmánya épen hogy kitölti egy doktori értekezés kereteit. Helyesen állapítja meg, hogy a nemzeti nyelv ápolása és a hazafias érzés ébrentartása az a két szempont, melynél fogva a Helikon tagjai helyet foglalhatnak koruk irodalmában. Majd kifejti a Helikon keletkezését és részletesen összeállítja tagjainak, Dóczi Teréziának, Tuboly Róziának és Erzsébetnek, Kazinczy Klárának, Horváth gyámleányának és harmadik feleségének életrajzát, jellemzi alkalmi verselgetését. — A munka a szerény tárgyhoz illően szerény, de lelkiismeretes és gondos alkotás.

7. *Zolnai Béla. Szigligeti »Szökött katoná«-jának külföldi elemei.* Különlenyomat az EPhK.-ból. Budapest, Franklin. 8-r. 49 l.

A munka sokkal többet mond a címénél. Szigligeti darabja szinte csak ürügy arra, hogy a polgári drámának legjellemzőbb magyar típusa

sait összeállítsa s a legszélesebb körű nyomozással fölkutassa nálunk ennek közkedvelt motivumait, melyek a *Szökött katonához* vezetnek. Ez a darab épen heterogén elemeinél fogva igen alkalmas arra, hogy ilyen irányú kutatásoknak alapul szolgáljon. Az összehasonlítás szálai bármennyire széjjelágaznak is, összetartja őket e tárgy közössége. A tisztán magyar eredetű elemeken kívül főként két hatásra vezethető vissza a *Szökött katona* eredete, a nélkül, hogy pontos vagy közvetlen forrásról szó lehetne: a polgári dráma hagyományos motívumaira és a korabeli francia romantikus dráma befolyására. Kivált az előbbiek részletes és kimerítő összeállítása érdemel figyelmet: szerzőnk nemcsak alaposan fölhasználta a gazdag irodalmat, hanem ezt számos új adatával bővítette, különösen magyar szempontból. A külföldieskedő mágnás, a katona-dráma, a szökött katona alakja számtalan feldolgozásban és változatban vonul fel előttünk; megállapítja eredetüket, nyomon kíséri vándorlásukat a külföldön, míg először magyar földre nem kerülnek s innen végigkíséri őket egészen Szigligetiig. A romantikus elemek főként Victor Hugo és Alexandre Dumas hatására mutatnak. Hugo hatása kivált a fölismerés motívumában és az akustikai hatáskeltésében látható, Dumas *Antonyjának* befolyása pedig a visszatért leánykori imádó motívumának s a költő színpadi szerepeltetésének alkalmazásában mutatkozik. — Szerzőnk mind a magyar, mind az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából igen értékes munkát végzett; az összehasonlító irodalomtörténet főcélját: egyetemes irodalmi áramlatok fejlődését s az egyes nemzeti irodalmaknak egymáshoz való viszonyát csak ilyen részletes nyomozásokkal lehet megállapítani.

KIRÁLY GYÖRGY.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Emil.* Történeti drámák. (Jelentés a Nemzeti Színház pályázatáról.) Bud. Szemle 160. köt. 276—281. l.
- Adamis Gusztáv.* Br. Eötvös József emlékezete. Rozsnyói ág. ev. főgim. 1913/14. értes. 3—15. l.
- Asbóthné Ferenczi Sári.* Mary. — Ism. r. r. Bud. Szemle 160. köt. 158—160. l. b. j. Újabb regényeink. Kath. Szemle. 1915. 54—66. l.
- Barabás, Abel v.* Der ungarische Hamlet-Monolog. N. Pest. Journ. 297. sz. (Petőfiről.)
- Barla-Szabó Titus.* A Halotti Beszéd a román philologia világításában. Lőcsei főreálisk. 1913/14. értes. 18—21. l.
- Bodola Gyula dr.* Miért hagyja el Petőfi Pápát? Pápai ref. főisk. 1913/14. értes. 47—56. l. (Külön is 8-r. 10 l.)
- Bokor Ármín.* Eötvös József báró születésének saeculáris ünnepére. Vágúj helyi izr. főreálisk. 1913/14. értes. 3—5. l.
- Borbély Gyula.* Kemény Zsigmond báró méltatása. Fogarasi Hirl. 23—26. sz.
- Czebe Gyula.* A »Halotti beszéd és könyörgés« s a görög és latin szertartás. EPhK. 1915. 34—42. l.
- Décsi Lajos.* Lukianos és Bogáti Fazekas Miklós. EPhK. 745—748. l.
- Elek Oszkár.* »Jóka ördögé«-nek meséjéhez. EPhK. 816. l.
- Erdeélyi János* levelei Toldy Ferenczhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 575—600. l.
- Ferenczi Zoltán.* Dante és Csokonai. EPhK. 814. l.
- Gróf István.* Arany János Bolond Istókja. — Ism. Kéki Lajos. Bud. Szemle. 160. köt. 293—305. l.
- Hajnóci Iván.* A 300 éves lőcsei nyomda. Közlem. Szepes m. multjából. 74—82. l.
- Hartmann János.* Eötvös. Székelyudvarhelyi főreálisk. 1913/14. értes. 6—9. l.
- Helle Ferenc Hugó.* Arany János Bolond Istókja. (Humora, mintái, életrajzi adatai.) Kassai prémontr. főgim. 1913/14. értes. 1—66. l. — Ism. Kéki Lajos. Bud. Szemle. 160. köt. 293—305. l.
- Heltai Jenő.* A tündérlaki lányok. — Ism. cs. e. Bud. Szemle. 160. köt. 318—320. l.
- Heltai Jenő.* Jaguár. — Ism. cs. e. Bud. Szemle. 160. köt. 318—320. l.
- Illés István.* Fejezetek Arany. J. mondattanából. Privigyei kegyr. főgim. 1913/14. értes. 3—28. l.
- Kálmán Ödön.* Bogáthi Fazekas Miklós szoltárfordításához. EPhK. 733—736. l.
- Kardeván Károly.* Eötvös és Madách. Lőcsei főreálisk. 1913/14. értes. 3—16 l.
- Kardos Lajos.* Arany János Bolond Istókja. — Ism. Kéki Lajos. Bud. Szemle. 160. köt. 293—305. l.
- Keller Imre.* Faludi Ferencz »Caesar«-ja. EPhK. 748—754. l.
- Kohányi Rezső.* Megemlékezés Szigligeti Edéről. Nagyvárad felső keresk. isk. 1913/14. értes. 11—16. l.
- Kristóf György.* Barcsay és Orczy. EPhK. 785—791. l.
- Krúdy Gyula.* Mákvirágok kertje. — Ism. r. r. Bud. Szemle. 160. köt. 308—310. l.
- Lakatos László.* Mély húr. — Ism. r. r. Bud. Szemle. 160. köt. 306—308. l.

- Luxné Závory Teréz.* Heltai Gáspárról. Pápai ref. nőnevelő int. 1913/14. értes. 12—21. l.
- Márton István.* A »Karthausi« költője. Ünnepi beszéd. Kolozsvári Marianum nevelő int. 1913/14. értes. 9—20. l.
- Pap Illés dr.* Bárá Eötvös József. Szolnoki keresk. isk. 1913/14. értes. 5—18. l.
- Pap Mózes.* Emlékezés br. Eötvös Józsefről. Székelykeresztúri unit. főgim. 1913/14. értes. 37—42. l.
- Pesti Balázs.* Tinódi-magyarázat. Nagykőrösi ref. főgim. 1913/14. értes. 11—17. l.
- Petőfi-jeve* Pjesme. Preveo Horváth Béla. 1914. — Ism. Gasparics György. Muraköz. 22—23. sz.
- U. Szabó Gyula dr.* Trencsényi Csák Máté a magyar drámai és epikus költészetben. Debreczeni ref. főgim. 1913/14. értes. 53—76. l.
- Szalay László* levelei. Közrebocsátja br. Szalay Gábor. 1914. — Ism. dr. Závodszy Levente. Századok 512—517. l.
- Széchenyi István. Vasárnapi könyvtár 7—11. sz.
- Szende-Dárday Olga.* Rozsda. — Ism. r. r. Budap. Szemle. 160. köt. 155—158. l.
- Szentiványi Ödön.* Szabolcska Mihály. Bars 16—17. sz.
- Szigetvári Iván.* Eötvös »A nővérek« című regényének forrásaihoz. EPhK. 1915. 72—75. l.
- Szigligeti* levelei Toldy Ferenczhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 630—638. l.
- Sziklay Ferencz dr.* Győry Vilmos mint vallásos költő. Ösvény. 101—112. 176—182. l.
- Szomaházy István.* Prof. Villányi. 1914. — Ism. L. L. Pest. Journ. 198. sz.
- Takáts Sándor.* Thury György lantosa. Budap. Hirl. 85. sz. (Alistali Márton.)
- Thomé József.* Páztortüzek mellett. 1914. — Ism. Kersék János. Bars 21. sz.
- Tolnai Vilmos.* A kurucz balladák hitelességéről. EPhK. 656—674. l.
- Tömörkény István.* Egyszerű emberek. 1914. — Ism. dr. Bartha József. Magy. Kultura 367. l.
- Tormay Cécile.* A régi ház. 1914. — Ism. Sztrakoniczky Károly. Alkotmány 127. sz. — Carpaccio. Hét 19. sz.
- Tóth László.* Palma Károly Ferencz élete és munkái. Rózsahegyi kegyr. főgim. 1913/14. értes. 5—18. l.
- Trócsányi Zoltán.* Symphonia Hungarorum. Akad. Értes. 639—644. l.
- Trócsányi Zoltán.* Egy XVI. századbéli nyomtatványtöredék. Akad. Értes. 153—157. l. (Mélius Halál könyve.)
- Vértessy Gyula.* A vér. 1914. — Ism. dr. Kürti Menyhért. Magy. Kultura 321—323. l. — r. r. Bud. Szemle. 160. köt. 152—155. l.
- Vértessy Jenő dr.* Szigligeti kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Könyvszemle 97—110. l.
- Vértessy Jenő.* A magyar romantikus dráma. 1913. — Ism. Zolnai Béla. EPhK. 56—58. l.
- Viszota Gyula.* Széchenyi Ferencz és Széchenyi István atyai intelmei. Magy. Középiskola 325—333. l.
- Wales Elza.* Újabb lírikusainkról. Honti Lapok 13—15. sz.
- Weber Arthur.* Bárá Jósika Miklós. Budap. Szemle. 160. köt. 58—107. 248—261. l.
- Zolnai Béla.* Német párhuzam Gyöngyösi Palinodiájához. Irodalomtört. 402—407. l.
- Zolnai Béla.* Szigligeti »Szökött katoná«-jának külföldi elemei. EPhK. 338—352., 472—478. l.
- Zsigmond Ferencz.* Jókai mesemondása. Irodalomtört. 353—365. l.
- Zuboly.* Feljegyzések bárá Kemény Zsigmondról. Új Nemzedék 17. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Versegghy Ferencz élete és művei. Versegghy arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 kor. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 kor.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősymotatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV-et *Császár Elemér*. (Eddig 24 évfolyam 1891—1914.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae.* Az zenth Paal leveley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára,** Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarbóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllői névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. (Műfordítások Ovidiusból, Dédalus temploma, Márs és Bacchus, Jó vitézeknek tüköre, Murányi Venus, Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre). N. 8-r. XXVIII, 528 l. Ára 12 kor.

Könyvtár. Régi magyar. Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóni Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladramák. (Alszegey Zsolt és Szilávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornynos Péter. (Alszegey Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujító bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor.

Melich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.

Váczy János. Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme Ára 1 kor. 60 fill.

Vértessy Jenő. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Legújabban megjelent:

Szücsi József. Bajza József. Ára 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Buda pesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Buda pest, 1915. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.